

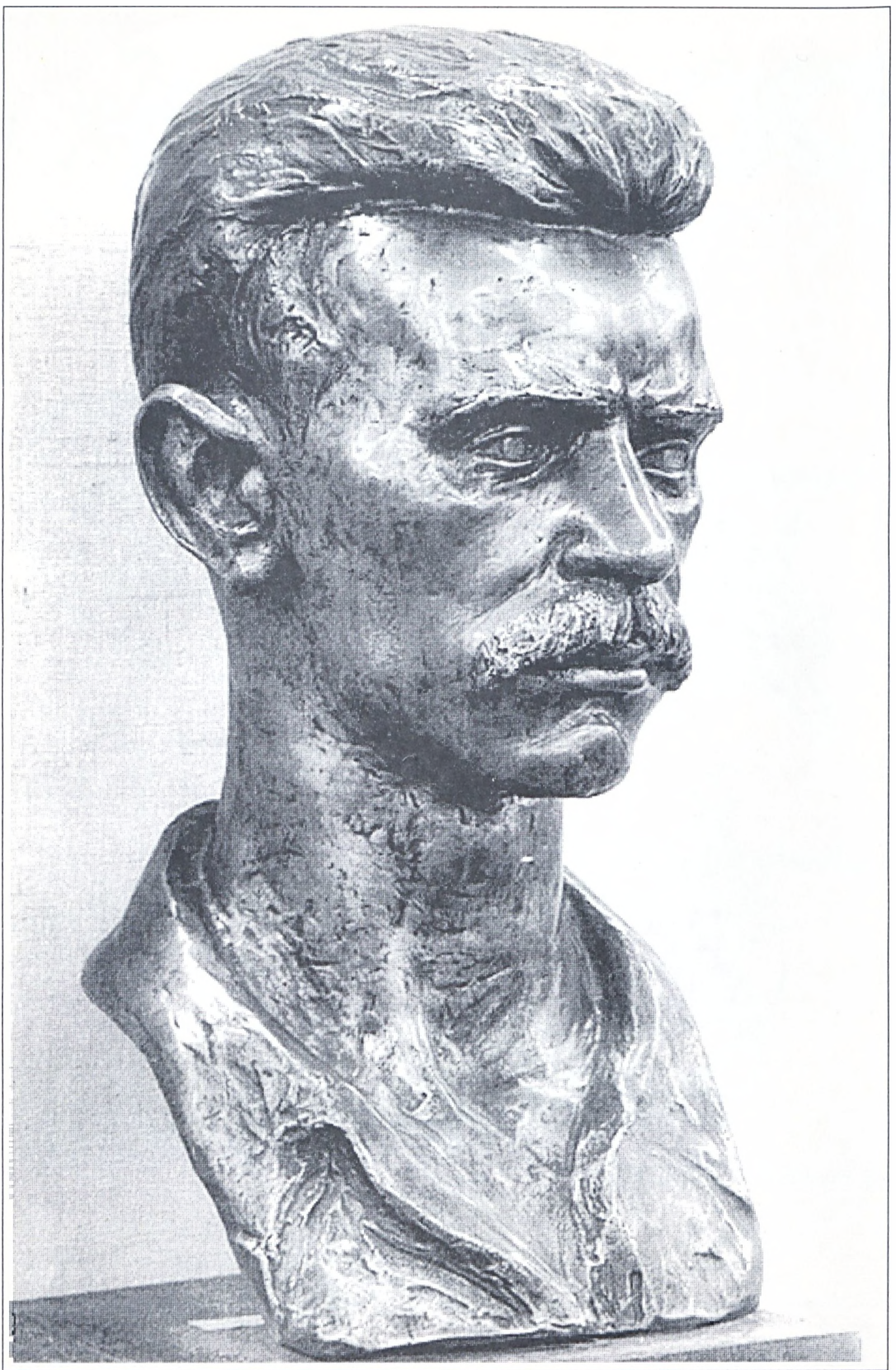
palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 95/2

XXIX. évfolyam

március-április

Chak István SKINOFRÉZIA 101

VITA

Rákos Csaba Fölkavart iszap 117

Ádám Tamás Nógrádban dróthálót szó a pók 120

Csongrády Béla Nyitott ajtók mögött 123

Marschalkó Zsolt versei 128

ÉLŐ MŰLT

Horváth István Eszmék és mentalitások Nógrádban 128

Gulyás Imre versei 141

Onagy Zoltán novellája 142

MŰLTUNK

Gosztonyi Péter A koncert nemsokára kezdetét veszi 151

MŰHELY

Székely Ákos Futás a középpontból 160

Nagy Pál Köszönöm 164

Bohár András KONZ:? AVANT:? POSZT:? 166

ÖRÖKSÉGÜNK

Iain MacLeod Miért fordítottam, ahogy fordítottam? 176

Fenyő István Madách és a centralisták 182

Krizsán László Allegória és aktualitás 194

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ

Pál József

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES

Zsibói Béla

TERVEZŐ SZERKESZTŐ

Csiba Imre

FELELŐS KIADÓ

Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:

3100 Salgótarján,

Rákóczi út. 36 sz.

Telefon:(32) 314-386, 310-022

Levélcím:

3101 Salgótarján, 1.Pf.270

Kiadja

Nógrád Megyei

Közművelődési Központ

Készült

az UNIPRINT Nyomda

salgótarjáni nyomdaüzemében

Szerkesztőségi fogadóórák:

csütörtökön 11-15.30 óráig

Számlaszám 750-453523

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E számunk szerzői:

Ádám Tamás költő, újságíró (Balassagyarmat), *Bohár András* költő, kritikus (Budapest), *Chak István* költő (Zalaegerszeg), *Csongrády Béla* újságíró (Salgótarján), *Erdős István* író (Salgótarján), *Fenyő István* irodalomtörténész (Budapest), *Gosztonyi Péter* történész (Bern, Svájc), *Gulyás Imre* költő, újságíró (Debrecen), *Horváth István* történész (Salgótarján), *Krizsán László* levéltáros, irodalomtörténész (Százhalombatta), *MacLeod I.* műfordító (Skócia), *Marschalkó Zsolt* író, költő (Salgótarján), *Nagy Pál* író, költő (Párizs-Salgótarján), *Onagy Zoltán* író (Esztergom), *Rákos Csaba* tanár (Salgótarján), *Székely Ákos* író, költő (Szombathely).

*

E számunk illusztrációs anyagát az 1995-ös Salgótarjáni Tavasz Tárlat művei közül válogattuk. Címoldalunkon *Földi Péter* festménye; a belső borítón *Sz. Nagy Máriának* a salgótarjáni Balassi Bálint Könyvtárban rendezett kiállításából József Attila szobra; a hátsó borítón *Bobály Attila* 1995. márc. 15-én Salgótarjánban felavatott Széchenyi-szobra látható.

Fotó: *Buda László*

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a HELIR Postabank Rt. 219-9863 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára 50 Ft., előfizetési díj félévre 150 Ft., egy évre 300 Ft. Megjelenik kéthavonta.

Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Folyóiratunk megvásárolható Budapesten az Írók Boltjában (Andrássy u. 45 sz.)

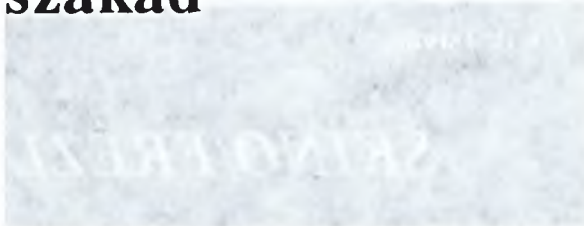
Chak István

SKINO/FRÉZIA

*Ha most éppén az a világot elad felét
Jegyekben nem szerezhet az idegen ország
A gyerekek szíve nem állhat fel szíve
A szél kellene, bár nem szélként*

*És nem jöhet tovább más senki
És nem létezhet senki nem más senki
És nem lehet más senki világot perzselő
És nem ismerhet senki sem egy Földet*

**elkiabáltunk néhány ,nagyszavat'
szabad vagy nem(?)
pofonvertük a falóságot
s most ,ott' vagyunk
ahol a p art
szakad**

*én nem ülhetem a rakpart alsó kövét
fogamban nem szaprodhat az idegen anyag
a semmi ágára sem ülhet fel szívem
s riadt lelkem föl nem sikolthat*

*ide nem jöhet karóval már senki
és nem képzelhet senki sem már rózsát
itt nem lakik már senki város peremén
és nem szerethet senki sem úgy Flórát*

hát elbeszélget velem
ez a a
e fránya hogyishívják
elbeszélgettem velem úgy
dél előtt tegnap
megállapítottam egész
ez a vers vagy mifene
megszólít bámul aztán meg sem várva
előadja az ő hexen
csúszát csak tejföllel ahogy anyám
jó társalkodó
szokta volt mondani édes Birgi néném
vagyok
szalonkával meg sült szalontával össze
csevegtünk
mondhatnám a felek
elegyítve grímel a tej
kölcsönös érdek
fölsleges dolog mint(h)a már

lőrésére számottartó kér
d-sekről folyt a patak

ön nem olvas sohasem étlapot?

derüsen mond
mókásan hatnám

milyen kár kedves osz

mókáztam tál unk etc.

kárpátolja mindezért edés felesrége

nyílván majd illatoz fogni nekünk

persze a testiség sem véri alkalom

ból vélhetne akár

gondolta volna hogy a gólyák

ki látván e meghittet

hallatlan amiket össze nem hordanak

együtt

deklamált apasztsróf meg egy más

létnek lát

valami fantilink ó s zöldben is

(ja)

**hogy beszél?igen hagy
beszél
mintha csak
csak mosná a szókat
büzony jegyzem meg
nekem-nek
mivelhagy velem
cseveget/em el + ver s
wel'
most hogy így velem is
velem-nek**

*piros virágok
buggyannak lépteim
tűzmeleg
csobbanó cseppjein
iszkol az avar
s a kurta szél
ajaka
mosolyra rándul*

*idegen lehellet
csévélődik
a tegnapok
spulniján
pókháló
lengő fonatán
lecsordul
az őszi köd*

azt hiszem volt június
szmogidő
vajrúdott
Pannónia egy West
köpött?
ki köpött magától?
magából banhof ki
a Linzer igen
strass
én találtam magam
átalbucskázva fejem
n szerint szürreál
Alíz must mond a szöll?
ő szemlehunyt közelg és puc
ah szóval tudod ott ahol

lehetni szabadon
hagymán a vagrinát ésacomb
okvetlen ,lő köll' sz szegelnem
éleztem veszt emez
véreztem veszt emel
tettelek ajh magaméva
,óh költészet'
te hájhabos ribanc
foszló dög kivénhedt gebe
,dö did' úgy ring mint a tenger
hajóm sodorja céltelen
kis fa' dugó azt hiszem forgáncs
éreztem nemsoká' elnyeled
vagrínád tajthabos homlokán
láttam magamat - elnyeled

**egy percet még s kiötlöm nyelvemet
egy pörcöt még s vesszek el**

**meg
el**

vesszek meg-meg el

**szagod az ágyamon megült
akárha benne is le ende
lehetnél minden félrecsúsz
ott nyakkendőmben itt velem-ben'**

*akkor éjjel aludt a szél
ágra ült a csend
akkor éjjel véges lett hirtelen
minden dimenzió*

*akkor éjjel megállt a nyár
s térdre hullt velünk
akkor éjjel elhagyott kereszték
találtak ránk*

**köl' tér
minden szél
nek' eresztett hang/alak
a szó a föl-fölköpött
vissza úgyis vissza
hull orcádra sinára
mossa az uniFORM
akárha benne is le
lehetségnél minden félre
ott nyakkendőmben itt
mos**

RE

RA

iz

*elhasználtuk már vastagját a nyárnak
gyűl a köd ránc a homlokon
a fák megsárgultak irigyek
elosont a nyár - hazúg hazúg*

'ber hónapok kopognak - az
ablakon ,a zégről aza'
pár' csillag le
egyre több
x did
e reg a reggel
ha zúg
ha zúgg a fánkunk

*macskalábu délutánok
cirógnak könnyeded
lassú zuhanással*

utazom

*hószinvéru áttört lebegések
lüktetik agyamba
terceit szíveknek*

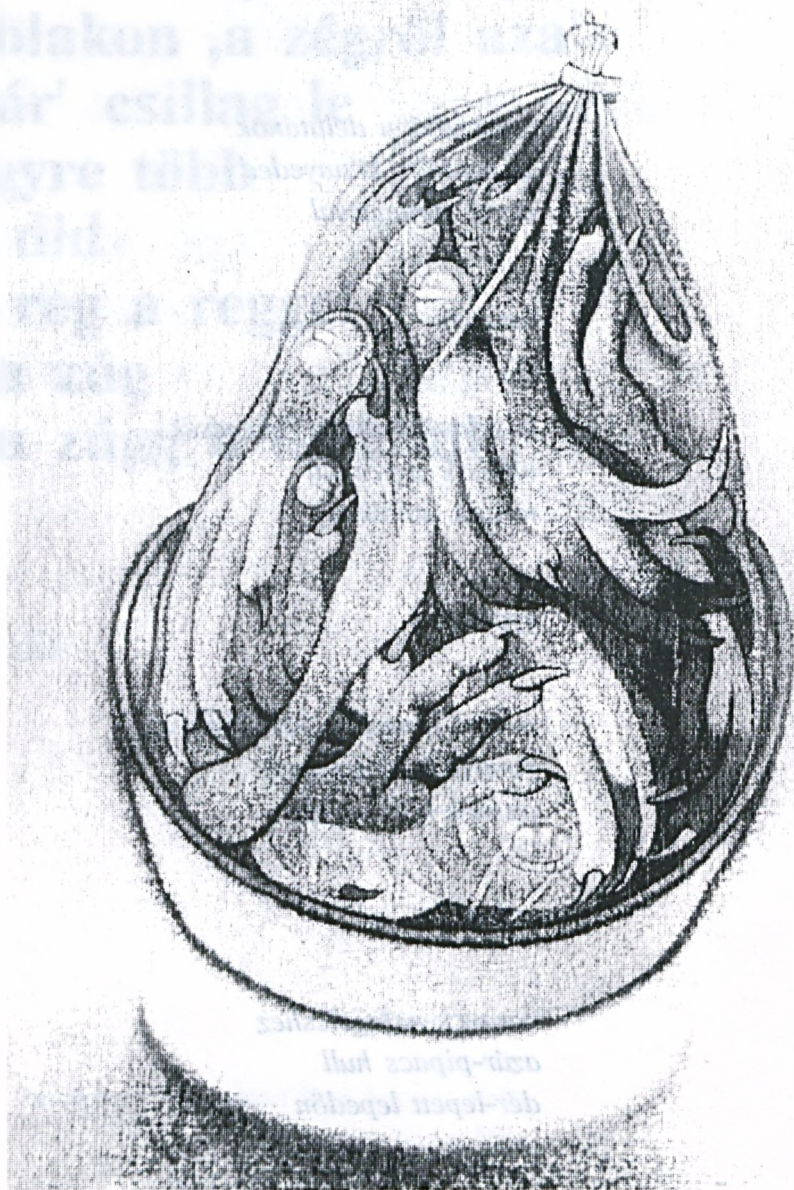
gyorsulok

*susogó homokra pörölő kavics
fonnyadt lábnyomok
intenek halk szeléd*

szóra

*narancs-nefejelcshez
azúr-pipacs hull
dér-lepett lepedőn*

hálók

Földi Péter festménye

Rákos Csaba

Fölkavart iszap

December végén még a pártok által reprezentált politikai erőviszonyok átalakulása volt az izgalmas téma, három hónap elteltével azonban egyrészt az új erőviszonyokat teljesen új szempontból lehet vizsgálni, másrészt a kormány intézkedései miatt a súlypont áttevődik a pártharcokról a kormány és a társadalom, illetve az MSZP-n belüli platformok közötti harcra.

Politikai erőviszonyok és a társadalom

A választások nyomán kialakult helyzetet *Bilecz Endre* pontosan lefestette. A pártok politikai szándékait, attitűdjeit értékelő megállapításaira is nehéz lenne kategórikus ítéletekkel válaszolni. Pl. fogalmam sincs, hogy valóban jó-e a megyében a FKGP és a KDNP politikai kapcsolata, csak remélni tudom, mint ahogy azt is remélem, hogy erős tömbbé áll össze a megyében és az önkormányzatokban az MDF-el együtt. Azonban meg kell jegyezni, ha az MDF már 1990-ben "MIÉP-stílusban" kormányoz, akkor

1994-ben nem veszíti el ilyen csúfosan a választást, és ma szóba sem kellene hoznunk az MSZP egyeduralmi tendenciáit. (A MIÉP-re még más megvilágításban visszatérek.)

Az MSZP fenti törekvéseit december végén implicit módon jelzi *Bilecz Endre*, s március végén az eredmények igazolják őt.

1994 májusában a kiábrándult és feledékeny választók parlamenti hegemóniával ajándékozták meg az MSZP-t. Szabad országgyűlési választásokon a Kárpát-medencében család nélkül erre még nem volt példa. (Ezért nem tekintették jelentősnek a Salgótarján lötyögős nagykabátja miatt fellépő tízezres nagyságrendű szavazathiányt a megyei választásokon.) A példátlan és soha meg nem ismételt siker azonban korántsem azt bizonyítja, hogy az ország valójában "baloldali(?)" de még csak nem is következetesen szocialista érzelmű, de még az sem biztos, hogy MSZP-szimpatizáns, legfeljebb elmélázott egy kicsit a múlt délibábjain. A szeszélyes választói akarat 1998-ban – ha megéri a

Előzmény : *Bilecz Endre Választás előtt-után c. vitaindítója (1995/1.).*

A VITÁBAN résztvevők álláspontját tiszteletben tartjuk, ám szerkesztőségünk nem minden esetben osztja szerzőink véleményét.

kormány – ettől még fordulhat a Pöttyös Nyakkendősök Pártja felé is, de akár a most még nem létező Nemzeti Szocialista Párt felé is. Ezt az MSZP vezetése pontosan tudja. (Ha mégsem, az nagyon sajnálatos.) Ezért a hatalmi góg-szerű magatartást náluk egészen más-képpen kell értelmezni, mint az uborkafára felkapaszkodott vidéki (vörös)aranyifjak és outsider udvartartásuk esetében.

Az 1989-es átalakulás MSZMP-beli koreográfusainak egy része a gazdaságban megerősödve újra a hatalom színpadára lépett és a jelen szerint nem is szeretne lelépni. Jól tervezett marketing munkával adják el személyüket a nagyközönségnek, és ehhez hozzátartozik a magabiztos fellépés az amerikai mosoly is az extravagancia mellett. Az intézkedések előkészítésére és tárlására már nem fordítanak ekkora gondot, hiszen parlamentáris eszközökkel nem buktathatók.

Miután a parlamenti hegemoniát sikerült kiegészíteni megyeikkel és önkormányzatiakkal, a parlament most már egyre inkább zavarja a kormányt, mert a szavazások eredményeit előre tudva még ki kell bírni a sok "akadékoskodást". Bizony nagy teher lehet ez.

Az MSZP által irányított önkormányzatokban ugyanez a helyzet. Salgótarjánban pl. a polgármester a két alpolgármesterrel, bármilyen rémisztó ötletből képes valóságot "építeni". Ha ez zavar valakit, könnyen kaphat eposzi jelzőket, de ez a jobbik eset. A triumvirátus totális hatalmát a visszahívhatatlanság teszi fatálissá. Ennek következtében be tudnak zárni iskolákat úgy, hogy a demokrácia játékszabályait csak tessék-lássék alkalmazzák, a véleményekre nem figyelnek. Hiszen az összes szakvélemény és társadalmi szervezet elutasítása után már az oktatási bizottság sem támogatta a tisztázatlan eredetű és szándékú ötletet.

Tehát a kormány viszonylagos bölcsességével szemben a vidéki szocialisták(?) inkább hajlanak rá, hogy a hatalomtól megrészegüljenek. Azért a kormány a társadalmi jelzések hatására, döntéseiben némi átgondoltságot és lelkiismeretességet is felmutat. Másfelől jelzi a kormány étvágát a mondat: "Mi lenne az országgal, ha mi nem volnánk?" A kijelentés mögött bujkáló naív elbizakodottságon lehetne éppen mosolyogni is, ha elfelejtjünk, a "baloldal" múltbeli szereplését.

Terminológiai problémák

Meg kell magyaráznom, miért teszem idézőjelbe a "baloldal, jobboldal" jelzőket.

Becsületes politikus remélhetőleg egyre nehezebben bírja, hogy a jobboldali és baloldali jelzőkkel jelentéstartalmuk figyelmen kívül hagyásával címkéznek politikai erőket, jelenségeket, attól függően, hogy a jelző éppen milyen előjelet hordoz. Ha az előjel a célnak nem megfelelő, egy kms sulykolással azon is lehet változtatni.

A XX. század eleji nemzeti szocialista mozgalomból kinövő pártok is elfasizálódtak. (A kommunista pártok is.) Azóta tévesen és praktikus politikai célok érdekében azonosítják a nemzeti szocializmust a fasiszmissal. Ennek sodrásában a kommunista hatalmi gépezet sikeres agymosással már a "jobboldali" jelzőt is teljesen negatív előjellel látta el, jelentéstartalmát meghamisítva. Volt olyan időszak is, amikor a jobboldali majdnem azonos volt a fasisztával. 1990-ben már a "baloldali" jelző ment sértésszámba bizonyos körökben, 1994 pedig újra elkezdődött a "jobboldali" jelző negligálása. Ha a jelző már eléggé riasztóan negatív, utána már elég a kiszemelt egyént, pártot vagy jelenséget jobboldalinak nevezni a lejáratáshoz.

Tragikomikus módon az MSZP ezt a veszélyes fegyvert inkább eldugja, mert egyre inkább leolvad róla a reklámcéltú baloldaliság máza. Ilyen okoknál fogva aztán nem az a fontos, hogy a MIÉP-et jobboldalinak vagy baloldalinak ítéli meg a politikai divat, inkább sajnálatos, hogy holmi előjeles gondolkodás miatt a FKGP-nek választani kell a MIÉP és az egyéb polgári pártok között.

Egy jelenséget ennek kapcsán riasztónak is tartok. A MIÉP megalakulása óta hisztérikussá fokozódott a nép-nemzeti politikai irányzat mumussá nyilvánítása. De mivel ez azért nem olyan könnyű, megjelennek érdekesebb szóösszetételek, azt sugallva,

hogy most már aztán félni kell. Ilyen pl. a "nép-nemzeti jobboldali radikális" amivel Bilecz Endre jellemezte az MDF egy részét. Állítólag ez a stílus provokálta ki az MDF választási katasztrófáját, holott a katasztrófa inkább az, hogy egy ilyen politikai attitűd ma nem nyerő Magyarországon. Ezen túl azonban az MSZP fog mindent megtenni, hogy ez ne így legyen. Történelmi lehetőséget szalaszt el a következő főesélyes FKGP, ha nem kezd az MDF "nép-nemzeti jobboldali radikálisai-val" és a MIÉP-el is komoly stratégiai egyeztetéseket. Az MSZP-kormányának ugyanis vagy hincs már 3 éve, vagy sokkal több, de abban megint nem lesz köszönet.

Ádám Tamás

Nógrádban dróthálót sző a pók

Egyszer egy pók elhatározta dróthálót sző. Gyönyörűt, cirkalmasat, félelmetesen nagyot. Titokban kezdett el dolgozni, hogy a meglepetés ereje nagyobb legyen. Legalábbis azt hitte, nem tud a tervéről senki. Pedig hát a nagyszoba közepén kezdett hozzá életműve megvalósításához. A csillárnál, fényözönben.

Mindegy, szorgalmasan szövögette a hálót, különös gondot fordított az átkötésekre. Éjjel nappal nyújtotta a szálakat – a vége felé már alig haladt, erőt vett rajta a fáradtság. Mígnem aztán több hónap után elkészült a mű. Sajtótájékoztatót hívott össze, hogy országnak-világnak bemutassa, mit alkotott. Szegénynek nagy volt a csalódása, amikor megtudta, folyamatosan tájékoztatta a sajtó a munkálatok állásáról a közvéleményt. A titok mítosza szertefoszlott.

Erősebb a megye

Valahogy így vagyunk mi is a Nógrádban zajló politikai folyamatokkal. Hiába zajlottak például titokban a megyei közgyűlés koalíciós egyeztetései, csak az nem tudta, hol tartanak a pártok, aki nem akarta. A pók helyzetéhez hasonlatos az is, hogy a nyomdai átfutás miatt *Bilecz Endre* írását elhagyta az idő. Ma már tudjuk, mi történt azóta. Szétfoszlott a titok mítosza. Persze ez nem von le semmit *Bilecz* érdemeiből, hiszen szerzőnk pontos politikai helyzetképet rajzolt. Olyat, mely előrevetítette a várható folyamatokat.

Mindjárt az első „közcim” alatt súlyos mondatokat rak egymás mellé a szerző: „A szocialista többségű kormányzat koncepciója a korábbinál kisebb szerepet szán az önkormányzatoknak és a civil társadalmaknak a helyi közelet kialakításában. Csökkenti a települési önkormányzatok gazdálkodási le-

hetőségeit a támogatások körének és összegének szűkítésével. Jórészt a megyei önkormányzat ellenőrzése alá kívánja helyezni a települési képviselőtestületek politizálását.” A szocialisták véghezvitték akaratukat, áthúzták a T. Házban az önkormányzati törvény módosítását. Tagadhatatlan, hogy a *Bilecz* által előbb vázolt gondolatoknak nagy az igazságtartalma. Ebbe az irányba haladunk. Nógrádban sajátos helyzet alakult ki, hiszen a megyei közgyűlésben túlsúlyba kerültek polgári pártok, mert az SZDSZ is hozzájuk csatlakozott. Ezért is, meg azért is különleges a helyzet, mert a közgyűlés elnöke SZDSZ-es, aki lehetetlen helyzetbe kerülhet. Hogy példával igazoljam ezt a megállapítást: készülöben a területfejlesztési törvény tervezete. Az MSZP határozottan ragaszkodik azon elképzeléséhez, mely szerint erős megyéket kell létrehozni. A szabaddemokraták meg a terü-

letfejlesztési tanácsoknak szánják a nagyobb szerepet. Szerintük éppen hogy gyöngíteni kellene a megye hatalmát. Egyik párt sem akar engedni. Könnyen meglehet, ez lesz a szakítópróba. A települési önkormányzatok szinte kivétel nélkül elvetik az erős megye ideáját, hiszen volt idejük megtapasztalni annak kedvezőtlen hatásait. Kérdések sokasága marad. Mi van akkor, ha mégis az erős megyére épül a területfejlesztési törvény? Hogyan, és mit képvisel ekkor a közgyűlés és annak elnöke? Mit tudnak megvalósítani elképzeléseikből, ha a törvény béklyózza kezüket?

Eredező gyökerek

Túlzónak tartom Bilecz azon véleményét, hogy a szocialisták hibát hibára halmoztak a májusi választások után. Szerintem is egyértelmű hiba volt a Munkáspárttal való frigy. De az SZDSZ-szel való jó vagy rossz kapcsolatot nem lehet és nem is szabad leszűkíteni egyetlen személyre, nevezetesen a korábbi közgyűlési elnökre. Kétségtelenül kulcsszerepet játszott a történetekben a megye első embere, illetve a személyéhez kötődő viták. Ám az éremnek van más oldala is. Úgy hiszem, hogy ennél mélyebben eredeznek a gyökerek: az SZDSZ eltávolodása az MSZP-től. (De hát soha nem álltak egymáshoz oly közel!) Ezt ugyan Bilecz érinti, de a súlyához mérten nem eléggé mélyen és nem eléggé árnyaltan. Nógrádban mindig idegenkedve szemlélték a szabaddemokraták az MSZP térnyerését. Ez hatványozottan érvényes Balassagyarmatra. Mindig is tapinthatóak voltak a nézet- és ideológiai különbségek. Bár, mint annyi mindenben, a szocialistákhoz fűződő viszonyban is eltértek a vélemények a két városban. Szerintem egyáltalán nem biztos, hogy szövetkezett volna az SZDSZ az MSZP-vel akkor, ha a Bilecz által említett személy nincs „képben”.

Vitán felül áll, hogy az MSZP a legerősebb párt a megyében. Magától értetődik, hogy elődpártjuk és a régi-új párt kinevelte kádereit. Ezért hatott a meglepetés erejével,

hogy jónéhány helyen gyengécske jelölteket állítottak. Hogy ne menjünk messzire: Balassagyarmaton, a városi önkormányzati választásokon. De a többi pártnál még tragikusabb a helyzet. Azok a hiteles vezéregyéniségek, akik '88-89 táján a hátukon vitték az új pártokat, mára kivonultak a színpadról. Nem lépett a helyükre senki.

Bevált az MSZP-ek sündisznó-politikája. Emlékezzünk csak: az állampárt darabokra hullása idején kivonult a politikából az elvtársak jelentős része. Csendben meghúzták magukat – jobb szelekre vártak. Nemhiába, eljött az ő idejük. Most teljes mellszélességgel kiálltak a nyilvánosság elé, immár szocialista színekben.

Csakis a koalíció

Nógrádban az új pártokba belépők száma szépen gyarapodott. Egy ideig. Aztán eltűnt a varázs, fogyatkoztak a tagok. Olyannyira csökkent a létszám, hogy tulajdonképp nem is igen beszélhetünk MDF-ről, Fideszről. Négyen-öten vitatják meg a gyűléseken a napi politikai teendőket. Bilecz a Fideszsel mintha kesztyűs kézzel bána. Pedig hát kár tagadni, agonizál ez a párt is, nem nagyon találja helyét mióta Orbán igazított a fazonon. A FKGP-nek az a legnagyobb baja, hogy nincsen a megyében karizmatikus vezetője. (No de melyik pártnak van?) Abban igaza van szerzőnknek: a kereszténydemokraták stabilan tartják helyüket.

A konzervatív pártok megyei hármaskoalíciója lassan és ellentmondásosan szerveződött – írja Bilecz. Ez így van. Kicsit idegenkedve közelítettek egymáshoz a pártok. Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen az országgyűlési választások után az MDF ellenzékbe szorult. A FKGP, a Fidesz éppen elégszer osztorozta kíméletlenül a Fórumot. Tanulni kellett az új módit mindenkinek. Ráadásul az MDF-en belül ádáz csaták dúltak, ennek következtében saját maguk is bizonytalaná váltak. Nem voltak biztosak abban, hogy el-

önyös lesz számukra a polgári koalíció. Pedig talán ők nyerték a legtöbbet. Gyarmaton a nyolcvanas évek végén igen erős MDF csoport jött létre, tízszerre erősebb, mint Tarjában. Ezen tényt valahogy nehezen viselték a megyeszékhelyen. Előbb a megyei elnök gyarmati volt, de egyre reménytelenebb helyzetbe került. Fokozatosan kiszorították az MDF vezetéséből a nyugat-nógrádiakat, lemondatták az elnököket. Ebben a kusza helyzetben köttetett meg az egyezség a három párt között. Amúgy ez volt az egyetlen járható út. Csak így lehetett egyensúlyozni a szocialista fölényt.

Az SZDSZ egyértelműen kudarcot szenvedett a választásokon. Ezt előre ki lehetett számítani, hiszen nincs akkora tömegebázisa Nógrádban a liberális pártnak, hogy komolyan beleszólhatott volna a végeredménybe. Az MSZP-vel nem kötöttek szövetséget, így nem is nyerhettek.

Külön vagy egyesülve?

Bilecz elenged egy laza gondolatot: „A konzervatív koalíció számára létkérdés három pártjának további közelítése, integrálása. Személyes véleményem szerint Nógrád megyében valamilyen egyesülésük sem teljesen kizárt – természetesen csak a józan logika és a politikai belátás alapján mondom ezt.” Én teljes képtelenségnek tartom az egyesülést, belátható időn belül. Még akkor is lehetetlennek gondolom ezt, ha egy némely pártban alig mozognak párttagok. Amíg két ember ügyködik adott pártban, addig nem lesz egyesülés. Mert minden párt mérhetetlenül büszke saját identitására. Arról nem is beszélve, hogy azért komoly ideológiai különbségek is vannak a pártok

között. Nem vitatom: egy átgondolt egyesülés hasznos lehetne a konzervatívok számára. Sehol a világon nem játszik komoly politikai szerepet három konzervatív párt egyszerre. Van logika abban, amit Bilecz ír, de mondom: nem hiszek az egyesülésben.

Mind a mai napig nem igazán érzik a pártok, mekkora jelentősége van a nyilvánosságnak. Hol göröcsösen közelítenek egy-egy újsághoz, hol meg egyszerűen tudomást sem vesznek róla. Időnként megsértődnek egy cikk ürügyén, máskor meg azon, hogy nem jelenik meg róluk semmi. Átgondolt koncepcióról szó nincsen. Hiánycikk a rendszeres, következetes tájékoztatás. A választópolgárok tájékoztatása. Persze a régi beidegződések néha még az újságoknál is működnek. Sokszor ösztönösen közlik a lapok a híreket. Néha meg gorombán odacsapnak, pedig kalapáccsal ütni a klaviatúrát nem nagyon érdemes. Szóval a pártok nem használták és nem használják ki az újságokban rejlő lehetőségeket. Legyintenek egyet, jelzöt tesznek a lapok elé. Talán csak az MSZP vette időnként kicsit komolyabban a nyilvánosság szerepét. A többiek egyáltalán nem. Nem tudom elfogadni azt a nézetet, mely szerint nevezett újság ügysem hozza le a pártról szóló anyagot. Talán, előbb meg kellene próbálni. Mi igyekeztünk kilesni és közzétenni a kulisszatitkokat is. Hol sikerült, hol nem. Közös erővel talán többre jutottunk volna. Kettőn áll a vásár.

Időközben a pók hálóját megtépázták. Előbb magába roskadt szegény, majd újra elkezdett dolgozni. Már látszanak a kontúrok. Nem tudni, hogy most lesz-e sajtótájékoztató.

Csongrády Béla

Nyitott ajtók mögött

*mottó: „mégegy győzelem s nem
marad katonám”
(Pürrhosz)*

Nem tartozom azok közé, akik számára a vitaindító – a szerkesztőség vezetőjét idézve – „nem teszi lehetővé a kibúvást az állásfoglalás felelősségteljes terhe alól.” Rajtam senki nem kérné (nem kérhetné) számon, hogy miért nem nyilvánítottam véleményt *Bilecz Endre* cikkével kapcsolatban. De megszólítva érzem magam, mint olyan – örökös baloldaliságom ellenére – autonóm személy(iség), akinek van (kell, hogy legyen) a nyilvánosságnak is szánt mondanivalója a közvetlenül körülötte zajló folyamatokról, mert egyébként nincs joga önmagát értelmiséginek tekinteni.

Kifejezetten örülök, hogy indult ez az eszmecsere, mert így módomban van kinyilvánítani mélyeséges csalódásomat – ha úgy tetszik kritikámat – a szocialista párt eltaktikázott megyei szereplése okán. Az az érzésem – mi több: határozott véleményem –, hogy egyhamar aligha visszatérő esélyt szalasztott el az MSZP, amikor hagyta a sajtót kiénekelni a szájából (vagy ami még nagyobb baj, talán önmaga énekelte ki...).

A lényegi folyamatok jellemzését tekintve egyetérték *Bilecz Endrével*. Ma már nem esik nehezemre, hogy elismerjem, kimond-

jam: alapos ismerője, értője, végülis szakembere az önkormányzatiság témakörének. (Bezzeg néhány évvel ezelőtt igencsak távol ültünk egymástól a politikai kerekasztaloknál, szigorú ellenérdekeltségünk nem kedvezett az objektív ítéletalkotásnak sem.)

Külső szemlélőként én is úgy látom, mint ő a pártok erőviszonyainak alakulását is. (Az más kérdés, hogy egy-egy párt belülről, önmaga érdekei és korlátai ismeretében osztja-e és mennyiben a bileczi megállapításokat.)

E reflexió papírra vetésekor nem kerülhettem meg két sajátos körülmény néven nevezését sem. Egyrészt alig egy évvel a szocialisták 1994 májusi elsöprő győzelme után, most egy olyan társadalmi légkörben kell kifejtennem sajnálkozásomat a megyei status quo miatt, amelyben fokról-fokra csökken az MSZP népszerűsége (februártól márciusra Torgyán József jelentős különbséggel került Horn Gyula elé a Szonda Ipsos közvéleménykutatása szerint), amikor egyre többen mennek vagy készülnek az utcára tüntetni a szocialista többségű kormánykoalíció március 12-i, úgynevezett stabilizációs programja ellen, amely éppen az MSZP országos szintű választási sikerét megalapozó szociálpoliti-

kára tervez csapást mérni. (Micsoda paradoxona a történelemnek, pontosabban a mindig is sajátos magyarországi politikai viszonyoknak, hogy a kormányintézkedés kapcsán sokan úgy vélik: ez az igazi rendszerváltás, amennyiben végérvényesen eltűnik a szociális érzékenység, mint a Kádár-rendszer jellemzője. Akkor most jó ez vagy rossz, kinek jó ez, illetve kinek rossz, örülni vagy bánkódni kell-e emiatt? – kérdezhetnénk, de a válaszok meghaladnák e cikk kereteit.)

Másrészt akkor kell (lehet) Bilecz Endre több hete született írására reagálni, amikor már újabb tanulmányigényű, nagy terjedelmű dolgozata jelent meg a Nógrád megyei Hírlap április 1-i számában Száz nap, amely nem rengette meg Nógrádot címmel, s amely már a megyei közgyűlés működésének – vagy ahogyan ő látja: helyben járásnak, „téblábolásának” – anomáliáit is feltárja.

Fentiek természetesen árnyalják, de gyökeresen nem módosítják véleményemet.

A tavalyi májust követően – mint Bilecz Endre is sorra veszi – sok jel mutatott arra, hogy a szocialista párt az önkormányzati választásokon is leképezi az országos sikert, kamatoztatja, hogy hét helyi országgyűlési képviselőből hat MSZP-s és abszolút többséget szerez a megyében is.

Annak okait, hogy ez nem így történt, ugyancsak jól tapintja ki a vitaindító, anélkül, hogy a szocialisták szószólója lenne. Jogosan helyezi a „hibasorozat” élére, hogy Salgótarján megyei jogú várossá nyilvánításának rossz időzítésével a megyeszékhely szavazóinak „diszkvalifikálásával” valóban többezres nagyságrendű feltételezett szavazót veszített a baloldal. (Ellenkező esetben most biztosan más politikai elrendeződésről folyhatna polémia és néhány Bilecz Endre által – jogosan vagy kevésbé úgy – faktumként kezelt jelenség is más képet mutatna.)

Arról viszont már nem a gesztusértékű intézkedést meghozott kormány tehet, hogy

Salgótarján választópolgárainak kiesése tudatában is megyeszékhely-centrikus volt az MSZP kampánya. Tarján súlya kétségtől jelentős e régióban, de ezzel nem lehet indokolni, hogy miért nem fordítottak nagyobb figyelmet a többi városra s főleg a tipikus nógvádi aprófalvak lakóival való találkozásra, beszélgetésre. Néhány választási gyűléssel – amelyre egyébként is kevesen mentek el a községekben, ha szegfűs meghívó érkezett – ezt a feladatot nem lehetett letudni.

Az MSZP – úgy tűnik – a megyében lebecsülte a potenciális ellenfeleket, elfeledkezett arról, hogy Salgótarján és Bátorfyerénye térségén kívül milyen jelentős bázisai vannak a konzervatív pártoknak, a kereszténydemokratáknak, a nép-nemzeti, polgári eszméknek külön-külön is, hát még összeadódva! Sejteni, látni kellett volna, hogy a hatalomból májusban kivonult pártok nem adják fel a politikai küzdelmet. A túlzott magabiztosság rányomta bélyegét a megyei közgyűlési elnök jelölésének folyamatára is, amely szerintem nemcsak a tényleges választásra volt döntő – s az MSZP szemszögéből kedvezőtlen – kihatással, hanem az erősen pártorientált közgyűlés összetételének alakulására is. Ebben csak egy – de fontos – tényező a régi – SZDSZ-es – elnök szocialista megyei listán való indítása, további elnökségének valószínűsítése, amely – be kell látni – nem váltott ki osztatlan helyeslést a megyében.

Legalább ilyen súllyal esett latba a másik elnökjelölt hezitálása, ami értelemszerűen titkolózással, kulisszák mögötti tárgyalásokkal járt, s a bizonytalanságok sorozatát váltotta ki párton belül is, hát még kívül. Nem csoda, hogy a partnerek nem tudták, hogy mit is akar tulajdonképpen az MSZP, ha a szocialisták saját berkeiken belül sem tisztázták álláspontjukat. Hiába hát a demokratikus, a nyílt politizálás eszméje – és jobbára gyakorlata is –, ha némely dolgokról – szemérmességéből, vagy valami más megfontolásból – nem esik szó.

Máig sem tudni ugyanis pontosan – s az a gyanúm, hogy később sem derül ki –, hogy mi történt – illetve mi nem történt meg – az SZDSZ-szel való egyezkedések során: honnan származott az időzavar. Természetesen – nézőpontjaiknak megfelelően – mást mondanak a szabaddemokraták és mást a szocialisták illetékes vezetői. Az előbbieknél egyébként sincs sok magyarázni valójuk: az ő taktikájuk bevált, a megyei közgyűlés elnökét sorraikból választották meg, ha ennek az is volt az ára, hogy egy-egy alelnököt állított három ellenzéki párt is. A szocialisták viszont csak magyarázkodni tudnak, a véletlenek összejátszására, cserbehagyásra, etikátlanságra, micigyébre hivatkoznak, de azt, hogy ők is felelősek azért, hogy az MSZP több településen, s a megyei közgyűlésben nem jutott a várt mandátumtöbbséghez, és az elnöki funkcióhoz sem – kevésbé hangsúlyozzák.

Pedig a tanulságok levonása, az őszinte szembenézés a történetekkel, a tényekkel nem tekinthető el már csak a párt – még inkább a baloldal – jövője szempontjából sem.

Létrejött tehát egy olyan helyzet, hogy – mint Bilecz is jelzi – decemberben sem a szocialista baloldal, sem a polgári jobboldal nem győzött az urnáknál. Májushoz képest azonban igenis előreléptek a polgári pártok, megszerveződött, megerősödött a konzervatív koalíció, amely – a liberális SZDSZ-szel kiegészülve – a negyven tagot számláló közgyűlésben „gondolkodás nélkül”, sorrendre leszavazza az MSZP és a Munkáspárt (13+4) 17 képviselőjét. S ha a választók politikai hitvallása, magatartása alapján nagyjában-egészében reálisnak is látszik egy-egy párt színeiben bejutott képviselők száma, aránya, az ellenzék egymással, az SZDSZ-szel és a Társadalmi Egyesületek Szövetségével(!) összefogva sarokban tarthatja – és tartja is – az önállóan legnagyobb létszámú MSZP-s frakciót. (Kivételes eset volt csupán, hogy a költségvetés elfogadására gyakorlati-

lag egységesen szavazott az egész közgyűlés.) Semmit sem változtat a lényegen, hogy néha egy-egy „átszavazó” miatt nem 23-17, hanem 22-18 vagy 21-19 arányban marad alul a baloldal.

Egyet tehet, de sokat nem ér vele, ha bojkottálja a szavazást, s mint a főjegyző válaszájánál történt – kivonul a teremből.

Egy többpártrendszerű demokráciában miért baj az, hogy szocialista többségű kormányzás esetén a megyei közgyűlésben más pártok akarata érvényesül? – kérdezhetné tőlem bárki – teljes joggal.

Nem baj, már csak azért sem, mert ha „fent, középen és lent” szerte az országban ugyanaz a párt lenne hatalmon, akkor – legalábbis egy választási ciklus időszakára – akarva-akaratlanul visszaköszönne az önmagát túlélt egypártrendszer. Végül is nincs más lehetőség, mint tudomásul venni az állampolgárok döntését, a törvényesen kialakult politikai helyzetet, de – itt és most – nehéz, éppen a fentiekben foglalt elmulasztott lehetőség miatt.

A posztkommunista, modern baloldaliság eszméjét vallók, elfogadók, a szimpatizánsok pedig nem tehetnek mást, mint bizakodnak. Abban, hogy az emberek felismerik, belátják: a kapitalizmus – amelyet Kelet-Európa is restaurálni kényszerült – alapvetően igazságtalan társadalmi rendszer, de gazdaságilag lényegesen hatékonyabb minden történelmi – köztük szocialista – kísérletnél. Ezért – jelen ismereteink szerint – nem kínálkozik más jó irány, mint a kapitalista, teljesítményelvű termelés és a méltányos helyzetű, a rászorultság elvét figyelembe vevő, az úgynevezett kisemberek tömegeinek leszakadását mérsékelő, kompenzáló újraelosztás együttes alkalmazása.

Mondom ezt annak ellenére, hogy a válságkezelés folyamatában most éppen ez az elosztás látszik súlyos műtétet elszünetelni, de – mint a radikális beavatkozások esetében lenni szokott – a remélt gyógyulás, a szociális értékeknek a piaczgazdasággal való szerves illeszkedése érdekében.

Marschalkó Zsolt

Ne nézz hátra

"Ne nézz hátra, jön a farkas!"
 a lámpafény-szurdalta ködben rohanj
 karmos bozótton keresztül
 karok ág-erdejében
 tüske tépje arcod
 ijesszenek lápi lidércek
 úszd át a folyót és
 ne gondolj a piranhákkal
 s hogy a túlsó parton
 várnak már a hiénák
 vájd a sziklába a körmöd
 mászd meg a kék hegyeket
 csak a csúcsot figyeld
 a szakadékot soha
 rohanj a parti főnyenyen
 az esőmosta kockaköveken
 denevérek barlangjában
 a szélcibálta hídon keresztül
 túlköelő autók közt
 fagyökérbe kapaszkodj
 de ne nézz hátra
 mert mögötted a farka
 vagy ha nem az hát az ordas emlékezet
 nyúlnak már feléd a bizonytalanság
 polip-csápjai
 a hitetlenség láthatatlan indái
 s megkötöznek mint

Gullivert a törpék
 ha elérnek
 hát ne állj meg
 fuss rohanj
 míg sírodon fű nem nő
 gaz lány moha
 és ne nézz hátra

ne nézz hátra soha

Jób lázadása

Halottam temérdek, kamrák üres és
 cseréppel vakarom fekélyes testemet,
 nem vertél engem, Uram -
 csak hagyta, hogy verjenek.

Horváth István

Eszmék és mentalitások Nógrádban a XIX. század közepétől a XX. század közepéig

I. Vonzó és taszító hatások érvényesülése

A hatások genezise

Magyarországon a XIX. század közepétől az I. világháborúig terjedő időszakban az ipari kapitalizmus térnyerése, a tőke intenzív megjelenése és a városfejlődés egyenes és elválaszthatatlan összefüggésbe került. Ez a kapcsolat a gazdaság rendszerére és működésére, a társadalmi élet makro és mikro világára rányomta bélyegét, meghatározta a kor arculatát. Az iparosodás új technikai csodák bevezetését eredményezte. Az anyagi kultúra fejlődése új minőségi követelményeket támasztott a tőkét befektető, a termelésben munkálkodó ember iránt. Az új körülmények között létrehozott termék új piacformákat, új értékesítési mechanizmusokat alakított ki. Mindezek velejárójaként a történelemben eddig nem tapasztalt méretű társadalmi mobilitás, belső vándorlás indult meg a Kárpát-medencében. A tőke vonzása egy-egy időszakban és területen – így Nógrádban is – a Kárpátokon túli, az akkor még erős Osztrák-Magyar Monarchia tartományaira is kiterjedt.

A teremtő hatás érvényesülése mentén új vonású, új arculatú lakóhelyek – ipari városok – honosodtak meg, épültek be a korábban kialakult és mozdulatlanak vélt – a feudális rendre létesült – településszerkezetbe. Újdonságot jelentett, hogy ezeknek a városoknak a lakossága, a munkaképeskorú népesség iránti vonzása növekedett, befogadóképessége nőtt. Korábbiakhoz képest szokatlanul tűnt az is, hogy „nemcsak azok telepedtek le a városokban, akik állandó keresethez jutottak, hanem azok is, akik a városok peremén napszámoskodásból tengették életüket, vagy házi cselédnek állottak be.”¹

A megnövekedett számú városi népesség mindennapi igényei a tájékozódás és tájékoztatás – röviden a sajtó –, a kultúra, a művészetek iránt fokozatosan alakult ki. Érdekeik képviselőit egyleteket, egyesületeket hoztak létre. Mind a várost fejlesztő szándék, mind a városi körülmények közötti „fogyasztói” akarat egyetértett a „civilizált” környezet – közművesítés, fürdők, uszodák – megteremtésében. Ezek a törekvések a létrehozás idejére az anyagi feltételek biztosítására, az-

idekapcsolódó vitákra és egyeztetésekre, a korábbi településigazgatásnál bonyolultabb, de racionális rendszert hoztak működésbe.

A fentebb leírt folyamat megállíthatatlannak tűnt, az ország belső és erdélyi részére kitekintve is, noha az érvényesülése elé tornyosuló akadályok: a tőke periódikusan ismétlődő válságai, a nemzeti konfliktusok eluralkodása, a Balkánt, ennek következményeképp az Európát is lángba borító háború hatásainak leküzdése megoldhatatlannak látszott. Az viszont láthatóvá vált, hogy a XIX. század közepétől a világ meghatározó tőkének mozgásához új utakat kell megtalálnia. A korábbiak ebben az értelemben nem, vagy csak korlátozottan folytathatók. A XIX. század második évtizedétől kezdődő időszak az útkeresés, a gazdasági, a társadalmi kísérletek jegyében teltek és telnek mindmáig.

A hatásrendszer változása

A XIX. század második felétől kezdődő időszakban Nógrád hagyományos – feudális – településszerkezete figyelemre méltó differenciálódáson ment át. A változás döntő oka a kapitalista tőke eredetéből és jelenlétéből, a jelenlét nagyságából és minőségéből, a tőke működéséből, valamint a körülötte létrejött rendszerekből – amelyek pénz, piac, haszon által meghatározottan fejtették ki hatásukat – származtatható.

A hagyományokra épülő, a tradíciókat századokon át őrző kis falvak lakóinak nagy része – azokon a településeken, amelyek nem kerültek a tőke vonzáskörzetébe – továbbra is a megszokottak szerint éltek mindennapjaikat. Itt nem változott lényegesen a termelés, az anyagi javak előállításának rendje. Lényegében a föld művelése, az állattartás és pásztorkodás, az erdei munka jelentette a megélhetés forrását.

Az első világháborút követő időszakra csökkent a korábban erőteljesnek tűnő *Szirárok* közigazgatási súlya. Nem tudott kellő hatással részt venni az új gazdasági gyakorlat cselekvési színterén a történelmi múlttal bíró *Szécsény* sem. Mindezek miatt a két település vármegyei szerepe visszafogottá vált. Az okok részletezése nem lehet most e dolgozat feladata, csupán a helyzet rögzítésére, jelzésére vállalkoztam.

A települések más része – elsősorban *Losonc*, *Fülek*, *Salgótarján*, *Balassagyarmat* – a kialakuló vonzáskörzetükbe tartozó falvakkal együtt az új fejlődési irányra reagálva alakította életét.

Losonc városa a korszak megyei társadalmi, gazdasági életében különleges helyet biztosított magának, amely „egyike legrégebbi szabadalmas városainknak”. A városi közösségi jogot – amely a kocsmáztatást, a húsvágást, a sör- és pálinkafőzést, az országos és heti vásártartást ölelte föl – jól egészítette ki az egyes, városi polgár számára biztosított jogok köre: a ház és telek szabad adása és vevése, a földesúr adózási jogainak korlátozása a polgárok irányában, a városi tisztségviselők szabad választásának joga.²

Mindezek együttesen megteremtették – a megítélésem szerinti legfontosabb feltételt – a *szabad városi polgárt és tudatának* kialakulását, a szabad városi polgár jelenlétét. Az új feladatok elvégzéséhez a mentalitás korszerűsödése – amely elsősorban a tőkés típusú vállalkozás gyakorlatában jelentkezett – elengedhetetlen volt. Ez a magatartás jellemezte a nyitott szemmel járó földbirtokosok némelyikét, így például *Szilassy Aladárt* is. Ő az Osztrák-Magyar Monarchia

„leghíresebb gazdasági iskoláiban tanulmányozta a gazdálkodás legmodernebb módszereit”, és „megpróbálkozott a termények feldolgozásával is”.

A korszak embereit azonban „losonci vállalkozói” csoport körében találtuk. Ők azok akik, „önerőből, az itt felhalmozott vagyonból” indítanak az 1910-es évek elejétől több vállalkozást. Törekvéseiket a gőzmalom, a posztógyár beindulása fémjelzi – többek között. A csoport tagjai közül is kiemelkedett *Rakottyai György* zománczó edénygyáros, a város életében meghatározó tulajdonságokkal bíró polgár.³

A szabad polgár önerős, tőkés vállalkozói tevékenysége a kor társadalom- és gazdaságtörténetében olyan új minőséget teremtett, amely a modernizáció irányát is meghatározhatta volna történelmünkben. Ez a törekvés azonban az 1920-as trianoni békekötés következtében nem tudta az általa vállalt pályáivet befutni, megszakadt, így a magyar iparfejlődés és polgárosodás károsodott mindezek miatt.

Salgótarján dinamikus – és még sokáig vizsgálendő – fejlődése a múlt század közepétől a településen és környékén található ásványi anyag, nyersanyag jelenléte miatt következett be. Az új típusú, tőkés bányászko-dáshoz létfontosságú volt a vasút fő vonalának megépítése. E két tényező – a szén és a vasút – biztosított további tőkésvállalkozók-nak is életteret; a vasgyártás, az üvegyipar meghonosodásának. Mindezt nem a helyben akkumulálódott tőke, és vállalkozó személyiség alakította, hanem a külső tényezők határozták azt meg. Az ország fiatal tőkés vállalkozói mellett – akik elsősorban Budapesten éltek és dolgoztak – az osztrák, a német és kis részben angol bankházak, tőkések vettek

részt a terület gazdasági súlyának megteremtésében.⁴ Az idegen tőke megjelenése a losonci vállalkozókkal sokban egyező, de lényeges vonásaiban eltérő típusú személyiségeket hozott e vidékre. A modernizáció szakmaisága, a tőkéstermelés haszonelvűsége itt is döntően érvényesült. A szakmaiság magas szintje követelmény volt, azonban e szakemberek köre – *Gerber Frigyes, Roth Floris*, id. és ifj. *Chorin Ferenc, Borbély Lajos, Liptay B. Jenő* és mások – Európa nagyiparában szerzett tapasztalatokon nevelkedett. Többen közülük már a századforduló előtt tanulmányozták az angol, a német, a francia nehézipar szervez-tét, technikai és technológiai alkalmazott eszközeit és módszereit is. A külföldi ipari, gazdasági törekvések megismerése később is jellemző volt. E vállalkozói kör tulajdonsága volt a személyes szabadság védelme. A helyhez kötődést a mind magasabb igényeket ki-elégítő szakmaiság, a megújulás képessége, az individuum becsvágya váltotta fel.

A szabad tehetség kibontakozását segítő modern nagyipari termelési szintér vonzotta őket. A „mi” tudat nem tűnt el életükből, de sorrendben az „én” tudat vert gyökeret soraikban. A haszonelvű érvényesülése, a tudás útján érvényesülő vagyonszerzés nemcsak az élvonalban dolgozó vezető személyiségek, hanem a középszintű közgazdász, mérnök tisztikar számára is követendő volt. E tulajdonságokból nem elsősorban a településhez, hanem a nagy vállalathoz kötődés motívuma volt az erős, az uralkodó életükben. Így alakult ki és vált általánosan elterjedté a bányához tartozás tradíciója, az élet mindennapjaiban is jelenlévő „rimai öntudat”. Mindezek miatt a megye más településein élőkől sokban eltérő vonású társadalmi csoport telepedett meg, olykor csak ideiglenesen Salgótar-

jában. A nagy arányú lakossági mozgást jól jellemezte két adat: 1869-ben 3700 fő; 1930-ban 16900 fő volt a város lélekszáma.⁵

A nagyipari munkaalkalom új típusú, ún. kétlaki munkavállalói csoportot hozott létre. Már a két világháború között kialakult és a későbbiekben is jellemző volt, hogy a Karancs és a Zagyva völgy 28 települése szorosan kötődött Salgótarjánhoz; a munka, az árubeszerzés, az ellátás közös rendszere alakult ki.

Balassagyarmatnak, Nógrád megye székvárosának, az új világban végbement fejlődését a hagyományos magyar település történelmi útjaként jellemezhetjük. Fő jellemvonása e folyamatnak a hagyományok túl erős jelenlétéből és az új korszak követelményeiből eredező konfliktusok. A lassú előrehaladást traumatikusan ható törckvések szakították meg. A viszonylagos nyugalmi állapotot ismét tragikusnak minősíthető események követték. A település életében az első törést az okozta, hogy az 1876-os törvény végrehajtása során a városi státust elveszítette. Sem a városi ranghoz szükséges intézményi feltételek megteremtését, sem az előírt apparátus fizetését nem vállalta az akkori vezetés, így a továbbiakban – 1923-ig – nagyközségként működött. Megjegyzendő, hogy az országban emiatt több települést – köztük szabad királyi várost is – nagyközségi szintre minősítettek vissza.

A tőke sem helyben nem képződött elegendő, sem kívülről nem jelentkezett vállalkozó. Mindezek hiánya miatt maradt el az 1854-ben *Kubinyi Ágoston* által kezdeményezett sajó-völgyi vasút megépítése; helyette később létesült a helyi érdekű vasút. A település pályáját továbbiakban döntő módon a megyeszékhely szerepkör határozta meg. Ez

az állapot adott kitekintési lehetőséget és jelentett politikai karriert, de egyben korlátozta is az ott élő kvalifikáció mozgásterét. A sajtója környezetébe, a különböző és számú egyesületbe szerveződött értelmisége, szakmai vezeterei az önerős településfejlődés útjára kényszerültek emiatt. A kézműves-ségen alapuló, annak kis- és középzemmé átalakult termelő-műhelyei más lehetőséget nem tettek lehetővé. A hagyományos árukereskedelem – a piac, a vásár – formái a korábbiakhoz képest nem gazdagodtak, kivált nem a kor igényei szerint. A visszafogott körülményeket meghatározta, döntően befolyásolta az 1920 utáni új államhatár kijelölése, amelynek következtében Balassagyarmat határvárossá vált, és korábbi vonzáskörzetét – az Ipoly jobb oldalát – elveszítette. Az új viszonyok tovább sokkolták a település fejlődésében addig fontos szereppel bíró vállalkozókat, kizököntette eredeti státuszukból és a politizálás biztosította szűk terepen kívánták érvényesíteni akarataikat. A bizonytalanság megrémítette a középosztályt, sokukat új lakóhely választására kényszerítette.⁶ Személyiségei közül elsősorban a főispánok – *Huszár Aladár*, *Sztranyavszky Sándor*, *Baross József* –, az egyházak képviselői – *Jeszenszky Kálmán* a katolikusok, *Kardos Gyula* az evangélikusok részéről – határozták meg a város mindennapjait.

Mentalitások és hatások a század kezdetén Salgótarjánban

A salgótarjáni újság a tizes évek elején közölte az alábbi tudósítást: „Nem tudni mi-nek lehessen tulajdonítani a nyugalomba vonuló, a munkában és érdemekben megöszült salgótarjáni polgártársainknak azt a törekvé-

sét, melyet e két szóval lehet legnyomatékosabban kifejezni: el Tarjánból! Egymás után hagyják itt működésük színterét, azt a helyet, ahol kenyereknek javát megették, és tisztos vagonra és tekintélyre tettek szert.

Már régebben figyeljük ezt a különös jelenséget. Így mentek el – hogy csak néhányat említsek, akik még életben vannak – *Boczkó Dániel* ny.RMST társulati főszámvevő, *Dokupil Vilmos*, *Rutkay Sándor*, *Pászthy Laci*, *Lépes Miksa*. Most pedig megint búcsuzik lapunk nyilttéri rovatában egy becsületben megelémedett puritán polgár: *Szalay István*, a jó öreg Pista bácsi.”⁷

A jelenség társadalmi hatása miatt került a nyilvánosság elé. Ezért foglalkoztatta az újságot, a cikk íróját is. E feltételezést igazolni látszik, hogy az újságíró azonnyomban szűkkörű közvéleménykutatást végzett, hogy megközelítse, feltárja az okokat. A válaszokat is közrebocsájtotta. Ezek között központi helyen a személyes okok szerepeltek. Így sokan egészségüket féltették, a település akkor nagyon rossz levegője miatt. Mások a klimatikus viszonyokat tartották rossznak. Megtapasztalták, hogy „a községet körülvevő szénbányák örökké égő hánydái állandóan sűrű fojtó füsttel lepték el az egészségkykatlant”.⁸ Harmadrészen a munka okozta „csuztól, rheumátólfélnék”.

Többen úgy vélekedtek, hogy túlságosan magas a pótagó, amelyet a – tisztességes mértékű – nyugdíjából nem tudnának fizetni.

Az elköltözés személyes okain túl voltak olyan válaszok is, amelyekből az tűnt ki, hogy a település társadalmi viszonyaival voltak elégedetlenek az elköltözők. Ez a kör Salgótarján, a nagy demográfiai beáramlás miatt „összeszaladt városnak” (ekkor még nagyközségi rangja volt Salgótarjának) tekintette, ahol a kialakulatlanság, a bizonytalanság fog uralkodni még hosszú ideig.⁹

Mindezen okokat elismerve meggyőződésem szerint a társadalmi körülmények – amelyet a fentebbi cikk is említett – voltak a meghatározók. Azt is látnunk kell, hogy a munkával megszerzett vagyon tetemes hányadát nem itt fektették be üzletekbe, ingatlanokba, hanem más vidéken – a tapasztalat alapján állítható, hogy például a gödöllői üdülő körzetben hasznosult.

Tóth Gyula, a település bírása észrevette e jelenséget, és emlékeinek összeállításakor úgy vélte, hogy az ideköltözők más – magyar vagy monarchiabeli – nagyobb településről érkeztek Salgótarjánba, azokkal az emlékképekkel, amelyeket korábbi éveikben szereztek. A községi bíró azt tapasztalta az újabban ideköltöző egyénektől, hogy Salgótarján híre után szebb városnak képzelték.¹⁰

A gyors termelési és infrastruktúrális fejlődés a település külső képén még hosszú ideig nem tükröződött vissza, illetve mind a táj, a környezet, mind az addig megvalósult épületek – a fő utca emeletes házai, az utcák, a terek poros, sáros állapota – szembeszökő különbségei az ideérkezőnek riasztóak voltak.

A település ellentmondásos külső megjelenése, az itt lakók ellentmondásos magatartását is felszínre hozta: vagyis még a nagyközség vezetőire is jellemző volt, hogy kevésbé törődtek az utcák, az épületek, a lámpaoszlopok védelmével. Eluralkodott közöttük, társadalmi méreteket öltött az a magatartás, amelyet a kortárs így írt le: „Hej! de sok mulasztás történt itt a múltban, a köz rovására. Istenem milyen helyes, csinos városka lehetne ma Salgótarján, ha céltudatosan irányították volna az arra hivatottak, s nem gáncsolták volna el a legszebb ideákat a helybeli korifeusok.”¹¹

Mindezek mellett az ipartelepeken dolgozók közötti, állandósuló feszültség is a távozókat látszódtól igazolni. Különösen élesen jelentkezett a nyilvánosság előtt is "a bánya és acélgyári munkásságot" szembeállító „kültúrnívó különbségének” hangsúlyozása.¹²

Amint a kortársak is felismerték, nagyon fontos lett volna, hogy a két meghatározó foglalkozású csoport mellett a "községi" tisztviselőség megerősödjék.¹³ Így talán remény lett volna a két pólus közti feszültség kezelésére, ezáltal csökkentésére is. Ez az igény azonban csak a 30-as évek közepére teljesült, amikor Salgótarján közintézményeinek száma, az ott végzett munka megkövetelte mind létszám, mind szakképzettség tekintetében is a „legsabadabb ember”, a köztisztviselő jelenlétét.¹⁴

Más időskön: Balassagyarmat

A megyei újság az 1930-as évek közepén a következő cikket adta közre: "Mi magunkat méltán tisztviselővárosnak nevezhetjük, mert hiszen itt sem gyár, sem bánya, sem lüktető kereskedelmi élet nincs. A tisztviselők mihelyt nyugdíjba mennek, főleg a magasabb állásúak, azonnal elköltöznak a városból, s másutt költik el 4,5,6 ezer pengő nyugdíjukat".¹⁵

Úgy tűnik, hogy a probléma „visszaköszön”, és a hírlapban leírtak, a két évtizeddel ezelőtti salgótarjáni közleményben foglaltakra rímelnék. A két – fejlődésében és szerkezetében eltérő – település a népességmegtartás tekintetében hasonló helyzetbe került. (Megjegyezhető, hogy az emberek, a két település lakóinak tulajdonságai nagyon egyeznek, mert a megtartó magva azonos körből, a palócok közül került ki. A különbségek tartalmi-termelési gyakorlatból, a történelmi fejlődésből adódtak.)

A jelenséget érzékelve a hasonlóság még az újságírói reagálásban is megegyezett. A távozóktól ilyen választ kapott a cikk írója: „drágálják a piacot.” Mások „az egészségügyi hiányokat hányják fel”. Nincs „csatorna- és vízvezeték” teszik szavá egyesek. Az utcák porosak, meg kellene akadályozni „a szemétnék, cserepeknek a kocsiútra való kihordását. Egyes udvarokban ne tőrjenek disznóhizlaldákat.”¹⁶

A felszínen meglévő bajok felszámolásával még hosszú ideig foglalkozott a nyilvánosság előtt a sajtó. Nem elégedett meg a helyzet leírásával, a történelemben, a helyi társadalmi élet alakulásában kereste és találta meg az okokat. Reális szemléletű újságcikkek sorozata tanúskodott a polgárok tiszta látásmódjáról. „Balassagyarmat azelőtt rendezett tanácsú, megyei város nem indult városnak. Mint egyszerű falu kezdte. Látszik arról az elnyúlt, hosszú, keskeny területéről is, hogy itt bizony tervszerű beépítések nem voltak.”¹⁷ Más-
hol azt olvashattuk a történelmi helyzetről: „Városunk a gyapjút vásárolta fel a vidékről, és azt adta tovább, mint Losonc a sörárpát. Mint ahogy Salgótarján szénbányái a losonci fővonalat tőlünk elhalaszták, kereskedelmünk nem tudott megerősödni, legfőlebb Bécs felé tudott hízott ürüt, göbölöket és sertést szállítani.”¹⁸

A lakosságot megtartó képesség erősítésében, a megoldás keresésében vegyes elképzelések jelentkeztek. A szembeállító-egyszerűsítő primitívizmus is hangot kapott: "Ne ábrándozunk itt kultúráról, színházról és egyebekről... nekünk nem pénzügyi palota, csendőr és rendőrpalota, színház kell, hanem csatorna és vízvezeték."¹⁹

A város szerencséjére a józan elképzelések váltak uralkodóvá. Az akkori helyzet pozitívumait összefoglalva úgy vélekedtek, az e nézetet val-

lók, hogy "a város feltételei jók... 2-3 éve gyönyörűen fejlődik. Csinos, kedves kis városka lett a hársfasoros, tiszta, autóval öntözött utcáival, amelyen sohasem tolongó barátságos nép sűrűg."²⁰ A város helyzetének konszolidálását, a megoldást a tudatosabb városfejlesztő és tervező munkában látta a szakértő értelmiség: „Ha azt akarjuk, hogy városunk egészséges irányban fejlődjön, a városrendezési terv mielőbbi elkészítése múlhatatlanul szükséges.”²¹ A hathatós intézkedésre márcsak azért is szükség lett volna Ballassagyarmaton, mert amint forrásunk lejegyezte 1920-1930 között „már a tősgyökeres népesség egy része is vándorbotot fogott a kezébe.”²²

A javasolt megoldásokra nem került sor. Az egyre mélyülő háborús körülmények nem kedveztek a békés terveknek. A legfontosabb feladat a háború utánra maradt. A cselekvés lehetősége azonban ekkor évekig, más okok miatt vált korlátozottá. A város 1945-1946 között nagy lakossági átmenő forgalmat bonyolított le: a felvidékről érkező, kitelepített magyarok olykor elviselhetetlenné tették a közállapotokat, az élelmezési és lakásviszonyokat. Nehezítette a helyzetet, hogy a város vezető értelmiségének egy része – a vezető közigazgatási,

pénzügyi szakemberek – elvándorolt. Ki az emigrációt választotta, ki az ország más részén, a fővárosban telepedett le.

Egyenleg: vonzás és taszítás együttléte

E két magatartás az egészségesen és organikusan fejlődő települések természetes tulajdonsága. A fejlődés két pólusa között nem is szűnik, nem szűnhet meg a feszültség, mert az éltet, mozgat. A tudatosan tevékenykedő ember a természetes hatásokat egészséges mederbe, kordába tarthatja, ha törekvései helyesek: etikusak és racionálisak. Ha a rossz énje kerül előtérbe a természetes pólusokat szembe tudja állítani. A történelemben számtalanszor fordult elő ez az emberi magatartás.

Mindezeket tudomásul vehetjük, elfogadhatjuk. A múlt ismerete fontos, de azon merengeni leszerelő hatású lehet. Még mindig jobb, ha az előtekintés ideáját választjuk, amely a különböző magatartásokra az alábbi intenciót adja: a tökéletes város felépülése „csakis akkor következik be, amikor *művészetet és koncepciót* viszünk be a városnak az emberrel kapcsolatos központi problémájába, s eleven érdeklődéssel fordulunk a *lélet körülvevő kozmikus és ökológiai folyamatok felé*”.²³

II. Magatartásunk nyomorúsága

Okok és indokok

A *Cifra nyomorúság* 1938-ban jelent meg. Hiszem, hogy a mondat elolvasásakor Nógrádban is mindenki tudja miről van és lesz szó. Hiszen a mű mindmáig a leggazdagabb és a legárnyaltabb képét rajzolta meg a kor – a 30-as évek – nógrádi világának. Hiteles az információja a palócokról, az élő, organikusan fejlődő sejtrendszeréről, a

társadalom mindennapi életéről. A szerző a mű megírásakor 25 éves, a kötet megjelenésekor is alig huszonhat. A nagy vihart kiváltott *A tardi helyzet* megjelenése után fogott hozzá a lírai hangvételt és a tényfeltáráshoz szükséges objektív megfogalmazásokat alkalmazó tanulmánya anyagának összegyűjtéséhez és megjelentetéséhez.

Szabó Zoltán életrajzi adataiból tudható: most nincs kerek évfordulója. Nyolcvanhárom évesen még élhetne közöttünk, de már tizenegy éve halott – a teste. A gondolataiban azonban közöttünk: az olvasó emberek, értelmiségiek között tovább élnek. Az általa bemutatott kor ellentmondásainak nagy hányada ma is megoldásra vár, mindezek okán, éppen ezért csodálkozásunkat semmi nem indokolja, amikor tapasztaljuk, hogy ezek a gondolatok bűvópatakként rejtekezve, újra és újra felbukkannak, életre kelnek és gazdagítják a ma valóságát.

A könyv újra- vagy elolvasása igazi szellemi izgalmat, borzongást válthat ki, szellemi élményt jelenthet mindazoknak, akik a gondolatbeli időutazásra vállalkoznak.

Mindezek elegendő okot és indokot jelentenek, hogy az ezredforduló felé haladva, mint már annyiszor, újra gondoljuk történelmünk fejlődő folyamát abban a reményben, hogy belátjuk: most újra itt van a nagy lehetőség előttünk, és bizonyíthatjuk: ha tanultunk múltunkból, a megszerzett ismeret birtokában cselekvőképesekké válhatunk a jelenben.

A kor

A két világháború közötti időszakról sokat, de még mindig nem tudunk eleget. Ismeretünk „mélysége” sekély. Különösen hiányos a kor szellemi vonulatainak feltérképezése és közrebocsájtása. Természetesen ennek pótlására nem vállalkozhatom, de reményeim szerint a téma közelítése illeszkedik az eddigiekben megismert maradandó szemléletű feldolgozásokhoz. *Juhász Gyula*, a tragikusán korán elhunyt kort kutató történész írta le, és jellemezte a ma élő olvasó számára legátfogóbban a 30-as évekre kialakult szellemi áramlatokat. Felfogásával egyetértően

úgy látom, hogy a rendszer működési zavarai a 20-as évek végére nyilvánvalóvá váltak. A továbbfolytatásra „az új út keresésének” megtalálására három alternatívát kínált a kor.

„A szovjet típusú út a tanácsköztársaság bukása után csak keveseknek maradt eszméje, a többség számára inkább a kísérlet negatív vonásai váltak taszítóvá.”

A nyugat-európai liberális demokrácia nemcsak a hatalom, az uralkodó elit többsége számára volt idegen, hanem az értelmiségi, sőt a szélesebb közvélemény nagy részének is.

És: „Mindezek többségének idegen volt a *fasiszta vagy náci út is*, főleg harsány demagógiája és nagyhatalmi vágyai” miatt.

Viszont... hamar teret nyert – főleg a fiatal értelmiség köreiből – az a *Szabó Dezső* által megfogalmazott gondolat, hogy a *magyarság, a parasztság* felemelkedése az egyetlen lehetőség a fejlődésre, amelyre felépülhet a mások által kidolgozott harmadik út, a kert Magyarország eszméje. (Juhász Gyula: Németh László a politikai gondolkodó. in. Németh László: Sorskérdések. Bp. 1989. 830-831.p.) Mindeme gondolat kidolgozására indult el – ebből az értelmiségi körből – a nagy falukutató mozgalom, amely a népelet – a kormányzó pártok és a városi elit számára – kevésbé ismert tényeit tárta fel.

A harmincas évek közepétől e körből példa nélkül álló szellemi termékek jelentek meg.

A legfontosabb művek listája következik: *1936-ban Illyés Gyula: Puszták népe; Veres Péter: Az Alföld parasztsága (a paraszti kollektívizmusról). 1937-ben Féja Géza: Viharsarok; Erdei Ferenc: Futó homok (a Magyarország felfedezése sorozatban je-*

lent meg mindkettő); Kováts Imre: *Néma forradalom (a Szolgálat és Írás Munkatársasága kiadásában)*; *A Márciusi Front március 15-i kiáltványa, amely baloldali platformon kísérelte meg a haladó gondolkodók összefogását. 1939-ben Szabó Dezső: Az egész látóhatár; Németh László: Kisebbségben. 1940-ben Németh László: A minőség forradalma című műve alkotja a kor magyarság-irányultságú szellemi termékeinek legjavát.*

A rezsím megreformálásának gondolata, a fejlődés új pályájának kijelölése ettől szélesebb körben is elterjedt. E sorhoz helyi szerző is illeszkedett. *Bell Miklós*, a volt nemzetgyűlési képviselő, salgótarjáni pártalapító 1928-1934 között folyamatosan, saját kiadásában megjelentetett füzetekben vázolta az általa jónak tartott fejlődés, a társadalom megújulásának útját. Gazdasági reformprogramja élesen szemben és jobbra állt a hivatalos kormánypolitikától, annak sem gazdasági, sem társadalmi szándékaival nem értett egyet. Nem csodálható, hogy rövidesen a náci szimpatizáns politikai erők között találtuk. (Bell Miklós és pártja Salgótarjában. Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve 1993. 171-184.p.)

A társadalom egésze lázas állapotban élt. A maradandó szellemi értékek mellett a napi sajtóban megjelent írások is tükrözték ezeket a viszonyokat. Az egyes írásokra, nagyobb kötetekre is érzékenyen reagált a közvélemény.

A magyarság sorsáért aggódó értelmiségiek tényfeltáró munkájába kapcsolódott be a fiatal Szabó Zoltán, és került ki műhelyéből *A tardi helyzet és a Cifra nyomorúság* című kötet. Az előbbi óriási visszhangja mel-

lett szinte eltörpült a palócok életét, a nógrádi értelmiségét, településeit bemutató mű visszhangja. Mindezen tény ellenére is érdemes áttekintenünk az utóbbira született írásos reagálásokat is.

A fogadtatás

Szabó Zoltán igazi feltűnést, az értelmiség, a politikusok részéről megnyilvánuló reagálást a *A tardi* helyzettel váltott ki. Az író módszerének, a szemléletének nagy bírálata ekkor történt meg. *A Cifra nyomorúság* visszhangja már nem volt olyan széleskörű.

Az akkori neves személyiségek közül *Erdei Ferenc* méltatta a művet. (Kelet Népe, 1941/8.) Véleménye szerint: „A könyv egyes részletei szenvedélyes riportázsok, más fejezetrészek a szó legnemesebb értelmében vett publicisztikai műfajt képviselték”. Nem tett mást, mint bemutatta az értelmiség önszemléletét, magyarság-, nép- és politikai szemléletét. A korábbi műtől- viszonylag – eltérő fogadtatás azonban nem volt csendes. Újságcikkek, vitairatok, perek kísérték útját. A készülő könyv Egerről szóló fejezete a neokatólikus irányzatú *Korunk Szavában* jelent meg. A lap felelős szerkesztője gróf *Széchenyi György* volt. A nyilvánosságot kapott sorok indulatokat kavartak. A helyi hatalmasságok az érsekség megsértésével vádolták. A vádakra a felelős szerkesztő és a könyv szerzője válaszolt. (Széchenyi György: Vajdás az egri cikk körül; Szabó Zoltán: A szerző válasza. *Korunk Szava*, 1937 október) A szerző válaszában újra csak leírta: „Éreztem az aulikus légkört, a város közép-pontjában az udvari szellemet, mely intrikákkal, kémekkel, pletykákkal teli, és talán jó érzékkel a gazdálkodók, de kevés érzékkel a szellelérek iránt”.

A perek, a rágalmak végül is lehetetlenné tették a Magyarország felfedezése sorozat további kötetének az Atheneumnál való megjelentetését, így a *Cifra nyomorúság* is a Cserépfalvinál, a Szolgálat és Munkatársasága köteteként jelent meg. (Huszár Tibor: Utószó. Magvető, 1986. XII.sz. XVII.p.)

A könyv Balassagyarmatról szóló fejezete 1937 őszén szintén megjelent a Korunk Szavában. Nagy nyilvánosságot kapó szellemi vihart váltott ki, a vármegye székvárosában, és ez lecsapódott a megyei sajtóban. A szerkesztőségi cikk vak dühvel támadta a szerzőt, Szabó Zoltánt. Azzal vádolta, hogy „célzatos, torz képet festett az itteni állapotokról”. Nem kevesebbet állított, mint azt, hogy az író „giccsekben éli ki magát”. Nem lehetett más célja, minthogy „egymás ellen uszítani a várost és a vármegyét”. Szabó Zoltán elhallgatatta „az anyagi kultúra” fejlődését, és nincs egy jó szava: a tiszta kövezetről, az „asphaltról”, a villanyról, a gőzmalomról, a vasútról, ahonnan „három irányban mennek a vonatok”. Az újságíró-szerkesztő felrója, hogy a szociológus-szerző szerint „a város gondozatlan”. Írásában nem szólt a Jeszenszky könyvtárról, a gimnáziumról, a dalegyletről, a Madách társaságról, a cseh kiverésről. Sértően ferde szeműnek minősítette az íróat azért, hogy ilyeneket írt: „Gyarmat nem nevezetes hősi eseményekről”. Közölni merészelte azt is, hogy „a kultúra itt erősen mellékes ügy manapság, és ami kevés van belőle, az ötven évvel jár a kor mögött”. A hírlapíró leszögezte: lehet, hogy nem is járt itt az író, olyan valótlanságokat írt.

A cikk zárásaként az írásmű ellen tiltakozó újságíró úgy vélekedett: „Itt a trianoni határ mentén biztatni és nem fölényesen lehüteni kell az embereket.” (Nógrádi Hírlap, 1938. január 16.) Az idézetek sora felvillantotta a kor városi hangulatát, és azt a bizonyta-

lanságot, amelyben a határszélre sodródott város értelmisége élt. Jóval később jelent meg a köztiszteletben álló *Antal Zoltán* cikke a város kulturális viszonyairól, amelyben visszautalt Szabó Zoltán tanulmányára, és leszögezte: „a város könyvtárai körül hibák vannak”. Sok a könyvtár, de mind holt könyvtár – olvashattuk itt. (Nógrádi Hírlap, 1942. november 12.) Így az a vita eldőlt, hogy járt-e Szabó Zoltán Balassagyarmaton.

Szabó Zoltán könyvfejezetének vihara tovább gyűrűzött a város értelmisége között, és a vitában visszacsengtek a tíz évvel ezelőtt nyilvánosan is megjelent sorok: „itt a nagyzás teljesen határos a nyárspolgári szüklátókörséggel. Az a kapkodás, amely hol nagyvárosi allűröket árul el, hol meg alföldi civis gondolkodást”. Ekkor azt írták itt: „senki sem tudja mihez van joga és mi a kötelessége”. (Nógrádi Hírlap, 1927. június 26. Mit kérjen Balassagyarmat című cikk)

A *Cifra nyomorúság* a megye másik városában, a kissé liberálisabb Salgótarjánban nem keltett szellemi hullámokat. A harmincas évek közepére a várossá válás első, nehéz időszakán túljutott település csendben, vita nélkül fogadta el Szabó Zoltán minősítéseit. Pedig lett volna min vitakoznia. Nem szólt a nagy iparvállalatok, a bánya értelmisége. – Ez a hallgatás is árulkodó volt: a magatartást a jó szelet kenyér megléte szabályozta. Nem véletlen, hogy a helyi lap hasábjain a nemtörődömséget, a tudományos és szakmai vita hiányát róttá fel a cikk írója a helyi értelmiségnek. A helyzet képtelenségét *Losonczy István* Hármaskis-tüköréből vett gondolatlat illusztrálta a szerző. A XVIII. század végi strófa így szólt:

„Nógrádban almát, körtvélyt
ott eleget ehetsz, de a tudományban
Részt keveset vehetsz!”
(A Munka, 1938. február 5.)

Irodalmi utóélet

Gombár Csaba a Forrás 1982. évfolyamában cikket írt, amelyben a *Cifra nyomorúság* utóéletét, vagy még inkább máig ható elvrendszerét vizsgálta gondolatgazdagon.

Szabó Zoltán vállalkozásának nagyságát abban látta, hogy „a korábbi népi tévedések elhárításán” fáradozott, ami önmagában is heroikussá tette azt. Hiszen „valljuk meg, még ma is, ha a palóc szót halljuk, az a derű rebben meg a szó nyomán, mely *Mikszáth Kálmán* tollából áradt szét közgondolkodásunkban. Nem kis vállalkozás egy ilyen beidegződöttség fölé kerekedni, és rámutatni a palócföld kedélytelen nyomorára, a trianoni országhatár és a földbirtok szorításában élők teljes derűtlenségére.” (70.p.) Természetesnek tűnően tette fel a kérdést: mi az oka, hogy a parasztok mégis békésen viselték nehéz helyzetüket? A válasz lesújtó volt: „láznadni többnyire azok szoktak, akik egy előzőhöz képest rosszabb helyzetbe zuhantak, és el tudnak képzelni még egy jobbat is.” (72.p.)

Gombár számára a parasztság, a munkások, a summások életéről szóló fejezetek történelmi érvanyagot is hordoztak. Bemutatta egy új társadalmi formációban, a kettős struktúrában élők világát. Gombár észrevétele a summások mai létéről, helyzetéről szólva is találó: „Nógrádból és Borsodból nyaranta még ma is útrakelnek idősek és fiatalok, nyári szabadságuk idején a bányászok és kohászok is, hogy munkát vállaljanak az Alföld és a Dunántúl mezőgazdasági területén.” (72.p.)

A munkásokat megosztó szegregáció „átjághatatlaná” tette a kialakult, termelésből következő viszonyokat, de ugyancsak az erős elkülönülést érzékelt a valóságos munkások, valamint a „félbányászok” „félproletárok” között is. Az ellentmondások mögött, ezek alapját „a parasztságot megnyomorító, előle

a polgárosodást elzáró” közép- és nagybirtok rendszere található. Ez a birtok egyszerre hordozta „a kapitalista munkaadó és a hűbérúr funkcióját”, „másrésről viszont az iparosodással a vállalat e tájra kapitalizmust vitt, és itt feudalizmust tanult”. (72-73.p.)

Újkori történelmünk sokféle mentalitása közül, a fajelmélettel, a német birodalmi eszmerendszerrel szemben álló antifasizmus okának, eredetének a lényegét is itt olvashattuk. A két világháború közötti politikusok életútjának ismeretében igazolhatjuk azt a megállapítását, miszerint „az antifasizmus eredete többágú és kapcsolódhat – a drámát fokozva – a fajelmülethez is. Nem igaz, hogy egyes emberek erényei és érdemei, politikai kiállásuk, és annak történelmileg pozitív hozadéka, közvetlenül vallott elveiken lennének mérhetőek”. (Gombár Csaba: Egy állampolgár gondolatai. Kossuth, 1984. A cikk eredetileg a Forrás 1982 novemberi számában jelent meg. 77.p.) A megye vezető politikusai közül a fajvédőként indult, és az antifasiszta mártíromságig jutott *Huszár Aladár*, vagy a konzervatív keresztény *Sztranyavszky Sándor* németellenességbe torkolló politikai pályája, életútja egyaránt bizonyítja a megállapítását.

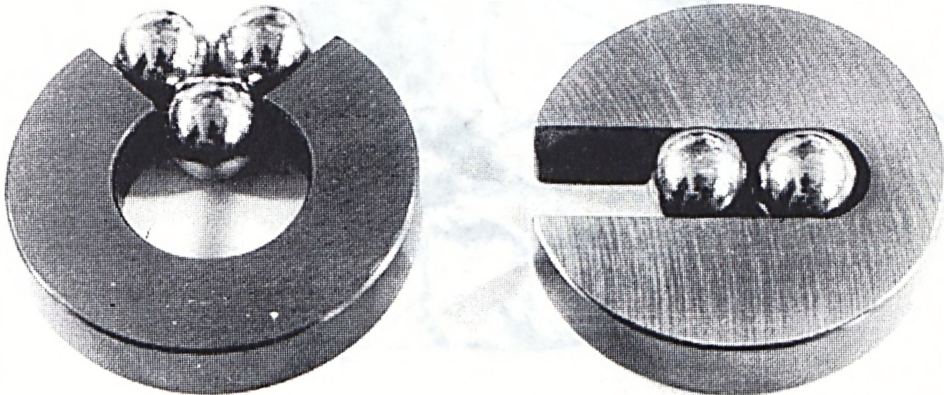
Kortársunk tovább gondolta, és a ma szemléletét is szembesítette Szabó Zoltán gondolataival. Ezáltal segített – vagy segíthetett volna – a kort kutató, a két világháború valóságos összefüggéseivel ismerkedő értelmiséginek egyaránt.

Napjaink nógrádi szakirodalmának jó hányadából azonban kihullott az a tanulság, amelyet a *Cifra nyomorúság* eszmeisége hordozott. – Meggyőződésem, hogy ennek hiányában az ezredforduló felé közeledő Nógrádban – a városokban, a társadalomban – jelentkező feszültség jelentős része nem oldható fel.

Jegyzetek

1. Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Kriterion, 1991. 288.p. 2. Borovszky S.: Nógrád megye története Bp. 1911. 666-662.p. 3. Kosján László: Nógrád megye gazdasági elitje a dualizmus korában (A polgárosulás tendenciái, hordozói) in. Rendi társadalom - polgári társadalom I.köt. Salgótarján, 1987. 299., ill. 307.p. Borovszky im: 677.p. 4. Szvircsek Ferenc számos tanulmányában dolgozta föl a korszak salgótarjáni gazdasági viszonyait. Ezekből témánk szempontjából kiemeltem: A bányászati tevékenység történetének vizsgálata az etesi bányavidéken. Museumi Értekező 3. Salgótarján, 1985., Borbély Lajos: Muzeumi Mozaik. 1988.1.sz., Gerber Frigyes u.o. 1988. 2.sz. Roth Floris u.o. 1990.2.sz., id. Chorin Ferenc dr. Palócföld, 1991.2.sz. 178-185.p., A Salgótarjáni Kohászati Üzemek 125. évének története 1868-1993., Salgótarján, 1993. Szerk. Szvircsek Ferenc 7-58.p. 5. Nógrád és Hont vármegye. szerk.: Ladányi Miksa Bp. 1934. 98.p. 6. Sza-

bó Zoltán: Cifra nyomorúság. Cserépfalvi. 218-230.p. Balassagyarmat c. fejezet, Szvircsek Ferenc: Nógrád megye vasúthálózatának kiépülése. Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve 1979. 58.p.90-91.p. 7. Salgótarjáni és Vidéke 1913. nove. 23. 8. Tóth Gyula: Naplóm és elmúlt történeteim. NTM.dok.tár. 9. Salgótarján és Vidéke, 1913. nov. 23. 10. Tóth Gyula: Naplóm az elmúlt történeteim. NTM. Dok.tár. 11. U.o. 12. Salgótarján és Vidéke, 1921. május 26. 13. U.o. 14. Szabó Zoltán Cifra nyomorúság. Cserépfalvi. Salgótarján c. fejezet 244.p. 15. Nógrádi Hírlap, 1936. augusztus 30. 16. U.o. 17. Nógrádi Hírlap, 1939. február 5. 18. U.o. 19. Nógrádi Hírlap, 1936. augusztus 30. 20. U.o. 1929. július 14. 21. U.o. 1941. március 8. Balázs Frigyes okleveles mérnök írása 22. Nógrád és Hont vármegye. Szerk. Ladányi Miksa. Bp. 1934. 99.p. 23. Lewis Mumford: A város a történelemben. Gondolat, 1985. 531.p.

Ifj. Szlávics László munkája

Kéri Imre munkája

Gulyás Imre

Hallgat a telefon

Sparhert mellett szunyókál,
a kaput bezárta rég,
telefonhívásra vár,
de néma a készülék.

Nem ment tán templomba sem -
neki szokatlan e gond,
hogy nyolcvankétévesen
megélte a telefont,

és most mindenki nyugodt,
az ajtót rá nem nyitnák.
Öreg estig hallgat ott,
kézbe veszi a szikrát.

Megérkezés

Varjúként feketéllő vén kapu tárja lecsüngő,
Fáradt szárnyait, édesanyám jó szíve kalimpál.
Magvadzó hagymát, kaprot, répát odahagyva
A kert mélyéről fut, már az egyszéri hangra,
Mintha e perc várásában telt volna az élet,
Mintha a szálló léptekben gyermekmaga ringna,
Míg a fakó szoknyán víg táncot járnak a fények,
Szinte csokorban a három hízelgő unokával.
„Végre!” A könnyek alól most még nem hallani többet,
Némán dolgoznak – súlyos szemhéjremegéssel –
A test titkos adói, jeleznek a vállnak a vállak.
„Itt vagytok... Kedves, jó gyermekeim... de sokára!...”
S göngyöli tíz ujjal, dédelgeti szóval ... övéit.

Onagy Zoltán

Huszonhatodikák

Angyalok ligete

*"Add tovább a történetet:
Fáraón átcsap az áradás,
mert ezt kell még megértened,
add tovább a történetet,
s a tenger tovább él veled,
mert más a hír, s a víz hatalma más,
add tovább a történetet –
Fáraón átcsap az áradás."*

Gergely Ágnes: Hat triolett – Mondd el fiadnak

1. Szavak

Nehéz.

Görcsbe rántja a szólni készülő ember rágóizmait a szó. Ügyetlenség? Szemérem? Szégyen? Téves helyzetfelmérés? A csatornafedél horpadásába dörrenő teherautó? Hol egyik, hol másik. Hol többen összefogva.

Apámon láttam néha az induló mozdulatot: bakancsba bújik, fejére igazítja utált keretes-sildes sapkáját és int, *gyere gyerek, sétálunk egyet*. Soha nem történt meg. Kölyökként úgy néztem rá talán. Kölyökfelnőttként még ügyabbul. Felnőttként pedig nincs mód.

Fiaim felé - együtt vagy külön-külön - itt az idő. És semmi. Hiányoznak a jó szavak. A jó szavak okos szelektálásához szükség volna apám rossz szavaira. Ráállnék a rosszakra, rájuk támaszkodva, róluk ágaskodva válogatnék a jók közt.

Kell a tegnapi esti esze, hogy ne hajts az árokba, mondja a konyakozgató soförgyerekek két háromcentes között.

2. Az écatolvaj

A liget nem saját ötlet.

Kisajátítják egy öregasszony földjét. Gyerek vagyok még, csendes szemtanú, mellékalak egy akcióban, amely szerepe szerint az elkobzott földön lévő hasznosítható anyagok kimentését szolgálja, úgy mint: kisház, szőlőkarók, szőlőtőkék, és az alsó vég diófasora.

Ő az. A diófák.

Az öregasszony tesz-vesz. Ahol tud, segít. De nem nagyon tud, mindenütt csak útjában az erős, szorgalmas, borfogyasztó, és a borfogyasztás miatt a rohadt állapot átkozó férfiaknak. Amikor már vagy tizedszer figyelmeztetik, hogy de az istenke áldja meg mama, ne legyen má' láb alatt, mer' hetfőre se végzünk, üjjön le valahol, oszt ottan szipákoljon, elhúzódik, lekuporodik a határszombékra, a szoknyát combja alá gyüri és ott motyogja: Édes jó Krisztusom, édes jó Krisztusom...

Öregasszony nem sír. Öregasszonynak nincsenek könnyei. Az öregasszonyok a könnyeket fiatalasszony korukban elsírták. A diófákra maradt mégis. Barangol a könny a ráncok közt.

A férfiak, miután a karók kirángatásával végeznek, kettő nekiáll a tőkéket tónél kivagdosni. Kemény munka, a szőlő tiltakozik, szikrát hány, mintha sziklába csapna a fejszés. Ráadásul alacsonyan, kétrét hajolva lehet csak, ha nem akarja a lábfejét ketté venni. Másik kettő levonul a végekre az éneklő lemezfűrészsel. Velük mami meg én. Térd alá gumikorong kerül, a fűrész nehezen jut a törzsbe, ahol azután sikít majd. Mama zsebkendőjét gyűrögetve sír. Hallhatóan, mint soha. Én meg nézem. A férfiak a legkisebbel kezdik, talán hogy szokja a váll az új mozgásirányt, talán hogy kifelé dőljön, ne zúzza a szomszédot.

Ez a fa, néz rám mami, mert láthatóan nem értem, minek hisztériázni egy fa miatt, és ez rá van festve csodálkozó képemre, Sándor fája. Negyvenháromban ültette az öreg, amikor megjött a papír, hogy meghalt a fronton. Mellette Mariskáé, amez meg a kislányé, Rozikáé.

Ha elment egy gyerek, tizenkettőt szült az öregasszony, hét él közülük, diót ültettek búcsúzóul a szőlő végébe. Hét maradt meg a tizenkettőből, s ez itt öt dió. Öt gyönyörű fa. Terebélyes koronák a huszas évekből, a harmincas évekből. meg negyvenháromból, amikor meghalt Sándor, a legnagyobb fiú, szemük fénye.

Ha értettem se értettem. Csak beragadt.

3. Idézet

„Angyalok ülnek.

Angyalok ülnek a felhőfodron. Lábuk lelóg.

Süti a nap a lábuk. Hintáz az árnyék.

A csinálók meg, az Angyalgyár kiválói: főnek az üstben.

Rotyog, habzik az abalé. Táncol a tűz odalent.

Az Igazság meg, hát ő nincsen a Földön.

Lebeg deréktájt.”

4. Évadok

Tavasszal már nagyon mennék.

A tavasz bolond, régi tavaszokat idéz. A tavasz borítja a tél dermedt rendjét. Ez akkor is csodálatos, ha nem titok: a tél is borít. Az őszi rendet. Bár ősszel mégis minden más.

Ha nagyon kikötnék - ősszel -, találok megoldást. Hosszabb kötél, gumicsizma, az ár mozgása és a kövekre rakódó iszap miatt. Persze az őszi út a hegyre maga bonyolultabbá tesz mindent. Leletet, öltözetet, mászást. Botok, kampók, kínlódás a meredek ösvény, a nedves avar, a kocsányos tölgy mindent mozaikszerűen eltakaró levelei miatt. A sziklacsapdák miatt. A tükrös agyag miatt, amikor öt négyzetméternyi avarszőnyeg indul meg a láb alatt, s a fák lassan elfordulnak.

Az ősz. A káromkodás-évszak. Az ősz: betakarítás. Akarod, nem akarod, felméred a hombárt.

Az ősz arra is jó, búcsúpillantást vethetsz a hét hársra. Lehet meghatódni. Töprengeni, tűnődni, merengeni: őszben van már.

Megismételhetők a kérdések.

Télen óriási kerülő. Egy teljes nap akkor is, ha nem hömpölyög köd a Duna fölött. Két jégzajlás között. Óriási kerülő, egyszer mégis, minden télen. Induláskor még sötét, érkezéskor már sötét. Négy napig pácolt nyúl a hátizsákban, azután a nyárson. Kormos-kék kövek hajolnak fölé. Egyik alkalommal. Tavalyelőtt mellső birkacomb. Első láb. Ő is hat napon át les kifelé a fűszeres, savanyú pácléből. A mellső birkacomb nem fér el csak a barna, kacsacsőrű jénaiban. Annak meg a hűtő kicsi. Betakargatom az erkélyen. Az asszony azt gondolja: titok, ellene való titok, azért takargatom. Sírógöresöt kap. Az idő a sírógöresök és az elfojtott vágyak ideje. Nóm van, azért a bő, fűszeres lé. Azért úszkálnak a babérlevelek a lé felszínén, azért szurkálom meg a masszív ürücombot, mert nóm van, aki ezt szereti. Így szereti. Azért takarom ilyen gondosan. Pedig a takarás a verebeké. A verebek bezuhannak az erkélyre, csipkedik, kóstolják, hangoskodnak.

Egyszer neki is el kell majd mindent.

Ha vittem is, ha magammal vittem is, nem mondhattam semmit. Ültem csak, néztem le a távoli Dunára, mint a római határőrök. A limes kiképzettjei.

Amikor feltételezhető a gyerekekről, értenek ezt-ézt a világ meneteléséből, nekik is el kell mondanom. El a hegytetőt. A hársakat. A kissé ferde, nyomott, hol lejtős, hol pupos, magába majdnem visszatérő U-forma hét hársát. Testvéreiket.

Ez a hét: az anyalkák fái.

Amikor majd feltételezhetően nem kérdeznek vissza butaságokat, felsorolom a neveket. Hugaik, öccseik, nővéreik, bátyjaik nevét.

5. Az évben először

A tavasz más.

Tavasszal már nagyon. Télen esetleg, de tavasszal nagyon.

Tavasszal hajnalonta elhúzom a függönyt. Az ablakon messze túl a Duna szürkéje. Az a szaksz, ahol a hegyekből aláereszkedő sáros Garam belecusszan.

A belső ablaküvegen két karc. Két háttal állított L.

Így: J L.

A tapétaig hátrálva, nekidőlve, ha kinézek, a két karcot és a folyó és a folyam találkozását látom. Ha a karcok fedik a vízszeleket, a vízmagasság megfelelő.

Éjszakánként, amikor már belém bújt a tavasz, azt álmodom, a vízszelek elvágólag a karcokkal. Ha elvágólag, akkor azonnal. Kicibálom a kenut, alá a kerekcs kenugurítót, miután becsavarom a minden évben rozsdásabb rudat.

A szomszéd rámszól: Nincs kicsit korán?

Nincs, mondom. Útálom a szomszédot. Hisztériás, ötven kiló, mégis olyan bundás barkót visel, mint Lamme. A szája büdös. Közelhajol, szövetségest keresne valamelyik szomszéd elleni akciójához. Markolja a karom. Nem merek levegőt venni, a belem ne forogjon. Ha tehetem, elkerülöm. Most nincs mód. Mondja, mondja. Mielőtt megfulladnék, a maradék levegővel szólalok meg gyorsan: Hagyj már bazdmeg, neked mindig bajod van valakivel. Meglepődik, ellép. Most már velem is.

Nem szoktam helyére tenni senkit. Őt sem. Felőlem lehetnek olyanok, amilyenek lenni szeretnétek, ha tudtok.

Legurítom.

Csak átevezek. Fölszaladok a meredeken.

Koratél, az első hó óta nem láttam őket. A hét hársat.

A part mentén csorgok egy kicsit, még nem húzok ki a sodrásba. Amikor azonnal, akkor is nagyon óvatosan, nehogy legázoljon a Sirály I., vagy S. II., vagy az S. III.

A botoló fűzek kikeményedve, megerősödve, egyetlen bicskanyom nélkül. Nem vágja senki őket. A vízbe dőlt fehér fűznél lódulok rá. Szezononként két nagy árral birkózik meg, tíz kicsivel, Lombozata átalakult, hogy bírja az ismétlődő ostromot. Láthatóan átfunkcionálta másra szolgáló részeit. Bírja. Él.

Innen: húzni, meríteni, húzni, megtartani a szöveget, ha vinné is az ár a magasban támadó ke-nuorrot. Mindig ugyanaz az első. Ropogó vállizület. Arányosan elosztott bizsergető fájdalom a hátizmokban. A csuklyásban. A kétfejűben. Középtájon megint megérint: dióhéj. Dióhéjban ülök. Nincs befolyásom, nincs hatalmam. Azt tesz velem a nagy víz, amit csak akar.

Mostmár föl. Kevés mocsár, kevés agyagos, némi szikla. Innen kezdve a tavasz szól: *Ahoj, jövök!*, kiáltoz, *jövök!*

Nem válaszolok. Viszony ez is. Viszony volt a tíz-tizenöt év előtti is. Ma nem figyelmeztetjük egymást, nem integetünk, bár időről időre megfedkeznek egyezségünkről. Közben pontosan tudjuk, mit jelent érkezte. Attól azonban, hogy láthatóan semmi kedvem használni a pezsgést, a feltétlen hajlandóságot, a varázslatot, amellyel érkezik, sérül néha. Ilyenkor merev, gomba-ba, nyoma sincs barátságának. Ezekben az esetekben tömondat. Szikár: "Jön a vonat." "Eldőlt a híd." "Indítom a rügyeket." "Úszik a flakon." "Apád meghalt."

Szeretem, ha szikár. A duruzs megzavar. Kötelez. Úgy érzem, elvárja, egyenesedjek, zöldüljek és liluljak, mint a gádzsér nyaka. Azt már ne, no.

Azzal kötök ki: *Jobb, ha szikár. Szeretem, ha szikár. Legyen szíves szikárnak lenni. Ne zavarjon engem. Van baj elég anélkül is.*

6. Kutyán varnyúk

Futva át a keskeny, kanyargó úttesten. Négy öt varjú rebben föl a betonárok túlfelén, kinyúlva fekvő farkashamvas kutyáról. Az eldübörgő autók nem zavarták őket, én igen.

Nézem a rendet. A trendet: ki a főnök. Milyen sorban érkeznek vissza. Leguggolok. Az elütött kutyában maradt annyi erő, hogy átmásszon a vízvezető árkon, ne tapossák laposra az erőmű mozgó betonkeverői.

A varjak vita nélkül sétálgatnak a testen, keresik a kedvezőnél kedvezőbb pozíciót, ahol majd keményen megtámaszkodva kibonthatják a lágy részeket. Ekkora hús fölött nincs dominanciaharc.

7. Az erdész

Akinek nincs erdei ember barátja, az nem is tudja, mi a derű, mi a kiegyensúlyozottság, a béke. Nem, mi a barátság, amikor ő a bolondokházából szabadult éppen, harmóniára vágyik.

Nem tudtam, van erdei ember barátom. Csak akkor derült ki, amikor dühítő eltévedések után rátaláltam egy erdészházra, annak ifjú gazdjára és még ifjabb feleségére. Mindez három nappal egy olyan angyalcsinálás után, amelynek felelősségét még harmadrészen is alig éreztem. Pedig a felét - többnyire - vállaltam. De itt nem. Ma már pontosan nem is értem, mit akartam a kimerítő hegyi-erdei sétával rendezni az agyban. Lehetőségek nélkül: van, ami. Nincs más. Csak ezt nehéz egyik napról a másikra.

Ráadásul nem az első. A második. A másodikat nehezebb viselni. Az elsőből még hiányzott a tapasztalat és a forma egysége, ám ha a második sem felel meg az alapkövetelményeknek, az visszafejlődés. Ha valami nem hajt előre, ha helyben topog, lépdél ugyan, de nem halad, akkor is visszatart. Tolat.

Ezüsthárs, mondta a kérdésre. Jól bírja a kívánt viszonyokat. Gyere el februárban, kiássuk őket. Él a Kozák-tónál egy szépséges kis hárserdő. Ezüst. Februárig kinézek két életképebb hajtványt. Rendben?

Kést fen közben. Középső ujjja bögyét belelógatja a fehér egri borba, rácsöppent a kőre, így feni a bortól megsötétedett kővön. Mosolyog. Rám is, a konyha túlsó, szürkébb zugában szoptató fiatalasszonyra is. Azt hiszem, becsaptam őket, és azt hiszem, az erdész tudja ezt. Nem akkora dráma a meg nem született gyerek az apának, mint a megszületett halála. Kicsit túlhatottam. Látja.

És, mondja, onnan minden februárban ültethetsz egyet-kettőt. Ültethetsz egy erdőcskét.

Kösz, mondom rosszkedvűen.

De ekkor már tudom a helyet.

Csak azt nem, az évek nyomulnak, változni meg nem változik semmi. Ha nem is veszem tudomásul. Egy későbbi idővel kapcsolatos felismerés: minden következő évszakban nagyobb teher felmásznom. Munka.

8. Így

Ültetés előtt a sérült, törött gyökereket eltávolítom. A vastagabb, belső tőágakon friss metszlapot vágok. A gyökerekben jelentős mennyiségű túlélő tápanyag raktározódik, szűken tehat.

A föld feletti és föld alatti részeket egyensúlyba hozom. A gyökérzethez hasonló méretűre vágom vissza a koronát is.

A kiásott gödör fölé térdepelve – a gödör akkora kell legyen, hogy a gyökerek ne hajoljanak vissza –, ballal tartom a csemetét, jobbal kotrom alá a földet úgy, hogy a gyökérnyak ne mozduljon el, szintben maradjon a talajszikkal. Jobbal közben döngölöm is, s a csemetét meg-megmozgatom, a helyét jól elfoglalhassa. Ekkor már látom azt a ritkásabb gyökérágú pontot, ahová bedugom a karót, amelyhez a fácskát szép nyolcaskötéssel kikötöm. A karó rendszerint az általános széljárás felőli oldalra kerül. Ez itt délnyugat, ahogyan a Duna kanyarodik, vezetési és megváltoztatja az északnyugati szelet.

Azután körbetaposom, arccal a korona felé. Nem kerül vissza minden föld, kis tányérka marad a bakancs után, amit megtöltök száraz avarral, selyemfűmaradékkal. Ez az ő ciszternája, víztárolója a száraz nyári napokon.

Le a Dunához, hátra vehető gumi-vászon tartállyal. Ez a vízhordó éppen olyan kiképzésű, mint a beduinok kecskebőrből készültjei. Húsz liternyit bír, de nem teszem csak háromnegyedig. Ha tele, akkor púpos, elfordul a hátán. Izzadtan visszamászva három szigorúan türelmes adagban odakinálom a kis ezüsthársnak. Beiszapolom, ha valahol a szándék ellenére nem volna megfelelő a tömörítés. Örül neki. Nem mondja, tudom.

Így hát. Nem egyszerű az összehasonlítás, de minden bizonnyal bonyolultabb a büntudat és a szomorúság védtelen kisláját odateremtteni a hegyre, mint egy gyereket futva, figyelmetlenül az anyjába.

9. Fent

Hét fa.

Nagyobbacskák és nagyok.

A púpos U tulsó felén két huszonéves. Egyiküknek huszonkettőnek kellene lennie. Amelyik az egyikük, annak él egy rendes korú, hiteles gesztenye-alteregója az egri Kassai úton, ha a háziak ki nem vágják butik vagy kisbolt építése miatt, a hely miatt.

Az alteregót nem úgy kell érteni.

Most nézem csak, huszonegyedik az esztendő. Soha nem gondolok telő évre úgy, mint tárgyiasítható objektumra. Az év az, ami benne történt. A lábtörés éve. Tót szeretőm éve. A karambol éve. A nagy szakítás éve. De hogy az amelyik, annak utána kell számolni. Kivonni, összeadni.

A két huszonegy évest is, mint mind a többi, tavasszal cipeltem fel a hegyre. Eleinte földlabdával. Ásóval, lapáttal, csákánnyal. Nem ismertem a helyi viszonyokat, ha meg is vizsgáltam előbb. Ők ketten, az első kettő, az U tulsó felén, a védettebb peremre, kicsit a horpadásba, kicsit a szélre.

Marika. Lackó.

A hársaknak nevük van. A gyerekeknek is lenne, ha megszülettek volna, ha élnének.

Ahol el lettem kapva, nem engedtek ki a combok közül, összekulcsolva a láb, a vádli csípő-sontba akasztva, meg a bokabilincs is, meg eszetlenség, meg sóhajok, meg a jó, meg a minden - ezek a hársak, mert mindig tudom, mindet tudom: leányka-fák. Lánynevűek.

Amikor én a hunyó: fiú-fák.

Csalókán vissza az időben: a legidősebb, aki huszonhárom volna, Marika. Anyja után. Az egész hajnaltájban, ügyetlenül, balul. Két, fél éjszakára egyedül maradt szerencsétlen megtalálja egymást. Rázendít. Nem keres, nem figyel, nem is találhatna mást, ha keresne is, és figyelne is. Beleszakad a túlhajtott árvaságba, nem érdeklí őt senki és semmi. Neki él, lombosodik az a szelídgesztenye Egerben, és ez a hárs, itt.

Lackó a második hárs, a huszonegy esztendő. Ő az enyém. Az első pillanattól kezdve én akartam. A lányt. Könnyedségét. Magabiztosságot, kedvességet, nevetést, amivel rendelkezik, én nem. Én ígertem meg, nem lesz semmi baj. Én öntöttem vodkát a jaffába. Én cirógattam, én voltam az egész. Ezért Lackó.

A harmadik hárs, már az U belső hajlatában: Éva - szőke, bolond anyja után. Férjhez akart menni. Tudtam is. Megoldom, mondtam magabiztosan, megoldom. Ami történt, minden óvintézkedés ellenére, arra nem számíhattam. Nem mentem mellé férjnek, férj voltam már, csak nem dicsekedtem vele. Ez az eset a megdönthetetlen bizonyíték: ne hallgassa el az ember. A függő, láncos férfiú ledöntése mindig izgalmasabb, mint a bármikor nyakon csíphető cserkész.

A negyedik hárs az U közepében, az idő közepében is, ha egység nek veszem a tíz évet: Lajos. Ez az enyém. Drámában is, óajokban is, otrombaságban is. Egyik miatt sem szégyelltem magam ennyire, mint itt, a kiszolgáltatottság, félelem és fájdalom árvalánya után. Megkísérletem tökéletesen kitörölni emlékezetemből. Ne szégyelljem magam mindig, ha eszembe jut, így szólt a szándék. Ne jussanak eszembe azok a napok. Mégis minden új közeledésnél ő lépett be egy ideig. Még az is lehet, szerettem, pedig nem lehet egyszerre kettőt. Szabadni szabad, csak nem lehet. Kis elégedett öröm végén választani kényszerül az egyszerre kettőt szerető, és a döntés után keserűbbek a dolgok. Előbb kicsit, később minden.

Az ötödik hárs, kifelé jövet az U-ból: Kiskatica. A rosszkedv. A hajnalig tartó veszekedések, sírások, visszatalálásaim. A vidéki lány Pesten. A baromságaim. Az albérlétkeresése. Elveszettsége. A részegségeim. A felvételi vizsgája. A felkészülés. Az ő piócasága és az én rémületem. Az ijedt szöveg, gyerek mellett is megszerzi a diplomát. A csendes, nyugodt kultúrdoki dörzsölt mondataival. A megnyugtató szavak. Az, hogy tudva a talp alatti szart, maradni mégis; tudva, kilépve sincs más. Tán még magasabb, töményebb. Tudva: nem jó sem ez, sem az. Nincs megoldás.

A hatodik hárs: Vica, Vicuska, asszony-anyja után. Ahol férj is, ott nem lehetnek bajok. Csakhogy a férj is kockázat, különösen, ha hónapokig nem nyúlnak egymáshoz. Erre vagyok én, erre kitalálva, de nem tudom. Csak hetekkel később mondja, hogy ők bizony nem is. Hogy-hogy nem, az istenedet? Mit mondasz majd neki, hogy szeplőtlenül, mint Mária? Ennyire hülye nem lehetsz. Legalább most kapd el, nyomás. Kapd el vagy négyszer-ötször. Cirkusz, mert

én nem szeretem, miért nem szeretem. Ilyen szemétséget életében nem tapasztalt, a férfi, akit ő szeret, ahhoz hajlja ölelni, akit nem szeret. Mit képzelek magamról. Én vagyok a gyerek apja, örüljek neki, mert van, akinek egyáltalán nem lehet gyereke. És: beszéljük meg hármásban, mi legyen, a férj elfogadja-e a gyereket gyerekének. Azt, hogyne. Beszéljük meg hármásban, amikor nem is tud rólam. Álltam tehetetlenül, széttárt karral, égnek fordított szemmel, mint szent Adalbert. Segítséget vártam az égből, jótanácsot. Nincs persze. Nő, ha elmebeteg, nincs annak párja, nem is múlja fölül a patológiusan mérhető elmebaj. Nő, ha szeret, elborul az ég, elborul az elme, ha nincs szeretve közben.

A hetedik hárs már az U vége. A legutolsó: Gyuri, egy sikeres televíziós szakember után. Közben néztem a sikeres televíziós esti műsorát. Tulajdonképpen mentem volna már haza, de ő belémfeledkezett, én meg belefeledkeztem a kényelembe, a jóba. Hagytam, csinálja, ahogy akarja. Nem koordináltam, szabadjára engedtem, van így, egyszerűen el kell engedni a kezűket, nem így, meg most úgy. Hadd bontakoztassa ki tehetségét, ha egyszer vágyik rá, ha akarja, ha eldöntötte, most aztán szeretné végigalakítani, amit tanult, mindent, amit érez, és a skálát szülei kazettájáról. Így sikeredett. Ilyen egyszerűen. Meg a zsák pénz. Maga intézte a családi orvossal, nem volt szerepem más, csak a rejtegetett forint. Amikor összefutunk valami megnyitón, bemutatón, úgy mosolyog rám, lehet, átvágott. Pénzre is szüksége volt. Akár így, akár úgy, nem érdekel. Örültem a ritka lehetőségnek, felszabadíthattam a rejtelmesen és szemérmesen bújkáló patakocskát: mit kíván, s amit kíván azt hogyan kívánja. És nem kell szégyenkeznie közben. Jó ránézni. Izgalmas látvány: tündéri fiatal nő üzemben, amikor az ember tarkója alá kulesolt kézzel nézi a Lengyelország-Magyarország meccset (Détári lő egy fantasztikus gólt az ötös sarka és a szögletzászló közötti területről), s csak a szünetben száll be, érinti a nőt.

10. Madarak

Évek óta szoktatás.

A hárs egyik gonosz, kiszámíthatatlan ellensége a fekete rügybogár. A szőrös pajzsbankóról nem is beszélve. A világító fejű pejhernyó, az aztán, ő a legrandább. Mégis ebből a világító fejűből, ennek bábójából bújik elő a környék legtündökletesebb lepkéje. Mint a szivárvány. Ha nem volna egyetlen hársam se, szeretném a szivárványos lepkét, talán még a világító fejű pejhernyóval szemben sem volnának fenntartásaim, hiszen ismerem a rendet, előbb a hernyó, csak utána a szépség.

De nem én fogdosom őket össze. Dehogy. Madarakat tartok. Ökörszemet. Szürkebegyet. Uitfűzikét. Cinegékét. Őszapót például. Búboscinegét. Tavaszoktól sárgarigópárt. Ide jönnek vissza. Na és a hattütepe. Ő a legmarconább, legharagosabb pajzsbankópusztító. Lecsap rá, mint valami MIG, szétcincálja. Tiszta, egyértelmű brutál. Pedig akkorácska csak, mint a hüvelykem fele. Vérengző, közben szürke, semmicske, jelentéktelenke, mégis. Ki tudhatja ezt, ha nem etológus, ha nincsenek féltett hársai?

Ki tudja, ha nem etológus, nincsenek féltett hársai, hogy ezeknek a madaraknak más és más átmérőjű bejáratot kell nyitni az asztalos gyártotta házikók homlokán, nehogy elfoglalják egymását? Kivéve persze a harkályt, ő nyit, tágít, ha úgy tartja a kedve. És ki, ha nincsenek hársai, hogy a bejárat elé lábfát, leszállólécet kell beütni a könnyebb megérkezés érdekében? Vagy: két dróttal rögzítjük a házikót valamelyik rejtett ám mégis szabad ágra, hogy nagy szélbe se pörögjön?

Egy ideig minden úton felcipeltem kettőt. Lakóim is vannak, természetesen. Nem csak hársaim. Csak szivárványos lepkém, fekete rügybogaram alig.

Itt vagyok most, fent.

Nem köszöntenek a madarak, csak én köszönök nekik.

Halihó, fiúk, lányok. Milyen volt a tél? Zúgott-e a veszedelem, a gonosz északi?

Hintáznak a megfeketedett szalonnabőrök. A vékony rétegnyi sárga avas szalonna lekopott róluk a télen.

11. Ott, ülvé

Ott vagyok, ülvé, szuszogva. Törölgetem a nyakam. Fáim nézem. Éppen kibújnék a dzseki-ből, amikor bekocog a tisztásra, fején kétszeresen tekert csigával egy muflonkos. Mögötte a hárem. Három vemhes muflonlány. A bandagazda tudja a veszélyt, megtorpan, kószolgatja a szelet. Visszatolat néhány lépést az enyhe dombszélen. Nem moccanok. A szél nem felé fúj, a szél kevereg. Érez. Fordul, vissza se néz, elsöpör. Mögötte a pocakos lányok.

12. Ott ülvé, ott járva, ahol lehet

Lehet mostmár. Lehet lenni.

Rágyújtani. Egyenként végigvizsgálni a hársakat, van-e új marás a törzsön. A hegymászó nyulak megkószolják néha a kéreg alatti édes új szövetet, a tavalyi eret.

Vissza lehet menni az időben, bújkálni benne. Számolgatni: ha így, ha úgy, akkor mi.

Futólag le lehet pillantani a kanyarban örvénylő Dunára.

Eljátszani a gondolattal; keresni a régi szavakat.

Lehet rendben lévőnek találni mindent.

Lehet szépnek lenni. Meg okosnak. Lehet készülni a következő harcokra, ellépni is lehet. Lehet érzékenyülten hunyorogni, könnyet törölgetni. Lehet bölcsen nem figyelni sehová, előre masszírozni a görcsöt jelző vádlit.

Lehet kóborló kavicsot találni a rácsos talpú osztrák bakancsban. Lehet. Vissza lehet menni az élőkhoz. Lehet kitalálni gondolataikat.

Lehet dühösen odaförmedni. Lehet engedékenyen fejet simogatni, nyugtatni, tanácsot osztani, szépet mondani. Lehet.

Lehet halkán visszacsukni az ajtókat.

Lehet nem szólni is.

Lehet örülni.

Gosztonyi Péter

"A koncert nemsokára kezdetét veszi"

A Második Magyar Hadsereg pusztulásának előtörténete

Negyvenkét évvel ezelőtt, 1943. január 12-én indult meg Voronyezs és Pavlovszk között a Don folyó szakaszán az a nagyerejű, jól szervezett és kitűnően vezetett szovjet támadás, amely a magyar arcvonalat több helyen áttörve, végsősoron a Második Magyar Hadsereg pusztulását okozta.

Azóta elhallgatás, majd a politikai indítékú torzítás, illetve legendák sora vagy épp otromba hamisítások kísérik e szerencsétlen sorsú hadsereg történetét. Mind Magyarországon, mind pedig Nyugaton hiányzik még az akkori történéseket minden oldalról és főleg szenvedélyek nélkül megvilágító alapvető (vezérkari) munka, jóllehet ezekre az elmúlt években megvoltak a lehetőségek.

Részlettanulmányok léteznek, egyetemi disszertációk is, és eléggé gazdag a memoárirodalom is. Ezek azonban nem adnak feleleletet a számos és részleteiben is bonyolult problémákra: nevezetesen arra, hogy miként folyt le a Donnál az a nagy, húsz napig tartó csata,

amelyet egyesek (helytelenül) Moháccsal hasonlítanak össze, mások viszont (helyesen) Magyar apokalipszisként emlegetnek.

A jelen írás – már terjedelme miatt is – csak vázlatot kíván nyújtani a Második Magyar Hadsereg doni tragédiájának előtörténetéhez. Az elmúlt esztendőkből napvilágra kerültek olyan okmányok és dokumentumok, amelyek részben ellentmondanak az eddig ismert megállapításoknak, és a tényeket magukat, új megvilágításba helyezik.

A Második Magyar Hadsereg előtörténete tulajdonképpen 1941. június 27-ével kezdődött. Ezen a napon adta fel a királyi Magyarország addigi ügynevezett „háborút nem viselő” státusát és a máig is kideríthetetlen eredetű kassai bombázás hatása alatt a hitleri Német Birodalom oldalán fegyvertársaként részesévé lett annak az úgymond Keleti Hadjáratának. Finn, szlovák, román és olasz csapatok mellett a magyar királyi honvédség egy gyorshadtesttel, a későbbiekben pedig megszálló feladatokat ellátó front mögötti területeken alkalmazott rendfenntartó hadosztályokkal vette ki a

hadjáratból részét. Az új politikai konstelláció – a szovjet–brit szövetség léte – *Horthy Miklós* kormányzóra és konzervatív beállítottságú környezetére hamarosan kijózanítóan hatott.

1941 őszén eredményes lépések történtek a honvédségek egy részének Oroszországból való visszahozatalára. Így vonták ki az arcvonalból a gyorshadtestet, amely 1941 decemberében érkezett vissza Magyarországra. A keleti fronton, Galíciában illetve Ukrajnában most már csak a megszálló hadosztályok maradtak.

Jóllehet – szovjet nyomásra – december 7-re beállt a hadiállapot Nagy-Britannia és Magyarország között, sőt *Bárdossy* miniszterelnök december 12-én kormánya nevében, Németországgal szolidárisan, sietve üzent hadat az Amerikai Egyesült Államoknak, az év vége már nem talált magyar katonát a fronton. *Bárdossy* napjai is megvoltak már számlálva. A kormányzó szabadulni készült az országot háborúba vivő miniszterelnöktől.

Ekkor, 1942. január 6-án érkezett meg Budapestre *Joachim von Ribbentrop* német külügyminiszter. Hivatalos ügyben jött *Adolf Hitler* üzenetével. 1941-ben, a gyors győzelem reményében a németek nem sok súlyt helyeztek európai szövetségeseik illetve fegyvertársaik hadseregeire. Az 1941 decemberben Moszkva alatt elszenvedett vereség és a Wehrmacht nem elhanyagolható veszteségei azonban más belátásra bírták Hitlert. Az 1942-es nyári nagy-támadáshoz most már kötelező módon igényelte „barátai” haderejét. A német diplomácia ismerte kelet-európai partnereinek politikai gyengeségét: az „összd meg és uralkodj” elv jegyében cselezte ki őket egymással. – Magyar és

román viszonylatban „Erdély” volt a varázsszó. „Aki jobban segít nekünk, azé lesz a háborút követően az egész Erdély.” – Érteltek Hitler küldöttei, ha nem is ilyen nyílt szavakkal, Bukarestben és Budapesten egyaránt. Ribbentrop hamar megszerezte *Bárdossy* miniszterelnök és *Horthy* kormányzó elvi döntését újabb magyar csapatoknak a Keleti Frontra való küldéséhez. Az őt követő Keitel marsallnak most már csak a csapatok létszámát illetően kellett a honvédség vezetőivel tárgyalni. A vezérkari főnöktől, *Szombathelyi Ferenc* vezéreztől tudjuk: a németek a magyar hadsereg helyzetéről kitűnően voltak tájékozottak. Keitel nem volt szerény: 28 hadosztályra jelentette be igényét. Ez 500.000 katonára mozgósítást jelentett volna, amelyet csak egy általános mozgósítással lehetett volna elérni. A magyar tárgyaló fél hallani sem akart egy ilyen megoldásról. Hosszú alkudozásokba kezdtek. A cél világos volt: minél kevesebb katonával kielégíteni a németek kívánságát, illetve azok további jóindulatát minél kevesebb hadosztállyal megnyerni. A Keitel-látogatás utolsó napján született meg végül az egyezség: a magyar tárgyaló fél beleegyezését adta kilenc gyalogos és egy páncélos hadosztály, illetve további öt megszálló hadosztály kiküldéséhez. Huszonnyolc helyett tehát csupán tizenöt hadosztály. Az előbbiekből szervezik a 2. Magyar Hadsereget, amely – s ehhez a németek ragaszkodtak – hadművelési területen és hadművelési szempontból német parancsnokság alá kerül. Felhasználásáról is a németek döntenek. Ebben sem *Szombathelyinek*, sem pedig a 2. hadsereg parancsnokának nincs beleszólási joga. Jóllehet Budapesten Keitel könnyelmű ígéretet

tett, hogy az Oroszországban felhasználásra kerülő magyar csapatokat "kint a fronton" korszerű fegyverekkel látják el, illetve ezeket kiegészítik olyan minőségi fokra, amelyekkel a hasonló összetételű német hadosztályok rendelkeznek; erre vonatkozóan azonban semmiféle írásos megegyezés nem történt. Ugyanúgy ahogy a 2. hadsereggel kapcsolatos német-magyar megállapodás esetében sem beszélhetünk egy szabályos államközi szerződésről. Helyesen jegyezte meg később – évtizedek múltán –, *Dálnoki Veress Lajos* vezér-erzedes hadtörténelmi művében, hogy az egész „ügylet” egy „ad hoc megállapodás” volt. Kölcsönös biztosítékok nélkül – az ígéretre, a bizalomra és a becsületre alapozva!?

Ezenkívül: Magyarország a Német Birodalommal nem kötött katonai szövetséget. *Akik tehát, a későbbiekben is a németekkel szembeni szövetségi hűségről beszélnek, egyszerűen nem ismerik a valóságot.*

A 2. Magyar Hadsereg megszervezése már 1942 februárjában megkezdődött. A honvédség vezetői, kormányzói jóváhagyással, úgy döntöttek, hogy a hadsereg keretében mozgósításra kerülő három hadtest alakulatainak állományát nem a hadtestek területéről – mint ez különben történe –, hanem az egész ország területéről egyenletesen állítják össze. Ennek politikai oka volt. Csak éppen nem abban a vonatkozásban, ahogy későbbiekben a népi demokratikus szakirodalom a közvéleménnyel el akarta volt hitetni. Tehát nem arról volt szó, hogy a „magyarsághoz idegen nemzetségi” meg a „megbízhatatlan ninestelen” elemek pusztuljanak az orosz sztyeppéken, hanem arról, hogy a külpolitikai okokból ki-

kényszerített külhoni hadviselés terhét az egész ország lakosságára arányosan csoszák. Ezenfelül ügyelniük kellett arra is, hogy a 2. hadsereg elvonulása után maradjon az országban elég gyakorolt katona és fegyver – különös tekintettel a délkeleti határokra. Tudniillik a magyar-román viszony megint igen feszült volt. Az erdélyi határokon szinte naponta történtek határcsúszások. S amiről ezideig nem igen beszéltek a hazai történészek: *1942 nyarán egy magyar-román háború szinte elkerülhetetlennek látszott.*

A 2. Magyar Hadsereg összlétszáma 209.000 fő volt. Három hadtestből és egy páncélos hadosztályból állott. Ezt kiegészítette egy ezred erejű repülőcsoport. A hadseregen belül körülbelül 18.000 főnyi munkaszolgálatos szolgált. Túlnyomó többségük zsidókból állott. Csak három volt közülük büntető jellegű politikai munkásszázad.

A 2. Magyar Hadsereg parancsnoka az 59 éves még a Monarchia idejében katonai akadémiát végzett *Jány Gusztáv* vezérerzedes lett. Jány a maga részéről kezdetől fogva borúlátóan ítélte meg küldetését. Szűk baráti körben, elutazása előtt, számbavéve hadserege harci eszközeit és feladatát, komoran mondotta: *Meglátjátok, aktatáskámban hozom csak haza a hadsereget!* (Vagyis: csak az elesettek névsorával tér vissza.)

Jánynak minden oka meg volt a borúlátásra. A 2. Magyar Hadsereg összeállításában, fegyverzetében, felszerelésében távol állt attól, hogy valamelyes korszerűbb harcierőt képezzen. Ennek okai a korabeli közelmúltba nyúlnak vissza. Ne feledjük, hogy magyar hadsereg-szervezés tulajdon-

képpen csak az úgynevezett „győri program” után, 1938-ban vette kezdetét. Ezidőpontig – Trianon és a Kis Entente miatt – a magyar királyi honvédség törpe létszámú, páncélosoktól, harcirepülőktől, nehéztüzérségtől megfosztott úgynevezett zsoldos hadseregből állott. Tengernyi volt a probléma a most kivonuló 2. Magyar Hadseregnél, kezdve a fegyverektől egészen a személyi állomány megfelelő motivációjáig, hisz a legtöbb baka „úgy ment ki a frontra, hogy ő a szükséges áldozat”, aki életével kénytelen megváltani a többi otthon maradt békés jövőjét. Nem volt jobb a helyzet a harci szellem tekintetében a tisztikarnál sem. A 2. Magyar Hadsereg parancsnoki karának egy jelentős része főhadnagyig bezárólag tartalékos tisztből állott. Őket, érthetően, a katonai szolgálat iránti érdeklődés vagy ragaszkodás nem nagyon uralta. Idejük egy részét – ahogy a későbbiekben Szombathelyi vezérezredes egy leiratban megállapította – jórészt „felelőtlen politizálgatással, az ország kül- és belpolitikájának bírálatával, filmesek, novellák írásával és a hadtáp területen nagyarányú üzletieskedéssel” töltötték. Közben leszerelésükre vártak és ha mód akadt rá, ezt meg is sürgették. Egyébként is az a hír járta be az egész hadsereget, hogy a kivonuló katonák „legfeljebb” csak hat hónapig maradnak. Utána leváltják őket.

Az első katona-szerelvények 1942. április 11-én indultak el Magyarországról. A tűzkeresztségen a szombathelyi III. hadtest csapatai Kursk városa térségében június 28-án estek át. Ezen a napon vette kezdetét a nagy német nyári offenzíva, amelynek keretében (többek között) a 2. Magyar Hadse-

regnek a Donig kellett előnyomulnia. Jóllehet a szovjet csapatok csak egyes nagyobb körzetekben fejtettek ki komolyabb ellenállást, már maga az „orosz tér” legyűrése is a harcban gyakorlatlan honvédek és tisztek számára nagyon sok problémát okozott. A nappali rekkenő hőség, a hideg éjszakák, a hatalmas sík terület, amelyen szinte elveszett az ember, és nem utolsósorban az ellenséges környezet – a harci szellem növelésének nem igen használt. A jórészt hosszú gyalogmenetben végrehajtott előnyomulás a III. hadtest csapatai számára július 6-án fejeződött be. Az első egységek ekkor már elérték a Don folyót. A következő hetekben felsorakozott melléjük a pécsi IV. és a miskolci VII. hadtest is, leváltva az ott található gyorsan mozgó német csapatokat.

A 2. Magyar Hadsereg részére egy új hadműveleti időszak vette kezdetét: a közel fél évig tartó védelem a Don nyugati partján. A németek által kijelölt védelmi sáv – Voronyezstől Pavlovszkig – semmiképp sem állt arányban a magyar hadsereg harci erejével. Először azért nem, mert egy maximum 150 kilométernyi „vonal” helyett a végső kiterjedésében 230 kilométer volt. Másodszor pedig: mert még a 150 kilométer védelmi sáv esetében is Jány vezérezredes könnyű hadosztályai (azaz a szokásos három gyalogzereades hadosztály helyett két gyalogezredes hadosztály) erejükhöz mérten csupán csak folyammegfigyelői feladatokra lettek volna alkalmasak. A felettes német parancsnokság azonban erre nem volt tekintettel. Saját csapataikra lent délen Sztálingrádnál és a Kaukázusban szükség lévén, a magyarokat azzal „vigasztalták”: nem kell aggódniuk! Az orosz

a végét járja. Elképzelhetetlen, hogy a Vörös Hadsereg jelenlegi helyzetében valahol is támadásra gondolna.

1942. július 27-e és szeptember 16-a között a 2. Magyar Hadsereg az úgynevezett doni hídfő-csatákban „edzette” magát. Ezek a hídfők – Uriv, Korotojak és Szucsje körzetében – a szovjetek számára fontos harci bástyák voltak: megindulási körletek az elkövetkezendő ellentámadáshoz. A harcok a hadseregnek kevés eredményt hoztak. Korotojakot idővel ugyan sikerült elfoglalni, de a másik két hídfővel még német segítséggel sem boldogultak. Csak a veszteségek nőttek. Így csupán a szeptemberi urivi támadásnál az abban résztvevő német és magyar csapatok 1.454 halottat és 6.357 sebesültet vesztek.

Szeptember második felében Jány vezérezredes a további támadásokat megszüntette. Hadserege telre „tartós védelemre” rendezkedett be. A szovjetek sem mozgóldtak. Az arcvonalon a következő hónapokban relatív nyugodtság honolt. A földbunkereket építő és a primitív lövészárkokban őrködő katonák leváltásuk napjait számolgatták, miközben Jány és vezérkara, a hadsereg súlyos helyzetének tudatában, a németekkel vívták meg, szinte hetente „csatájukat”.

A nemrég napvilágra került Wehrmacht-okmányok (és egyéb visszaemlékezések) tanúsítják, mi mindenért kellett harcolniuk. Hiányzott az állások kiépítéséhez a nyersanyag. Ha lett aztán ilyesmi, problémát okozott az arcvonalba való szállításuk, mert a magyar hadsereg komolyabb szállító térrel nem rendelkezett. Kevés volt a lőszer, hiány mutatkozott a fegyverek terén is. Páncéelhárító lövegekre nagyobb számban

lett volna szükség. Jány ezt többször is sürgette, ígéretet is kapott, ám mivel a németeknek sem volt ebből elegendő, csak elenyésző mennyiség jutott a magyaroknak. Bajok mutatkoztak az élelmezés terén is. A 2. Magyar Hadsereg ellátást a németek vállalták magukra. Ami azonban a német katona számára tápértékben megfelelő volt, az a honvéd számára mennyiségben de ízben is kevésnek bizonyult. Witzleben vezérőrnagy, a 2. Magyar Hadsereghez beosztott német összekötő törzs parancsnoka a freiburgi Militararchivban elfekvőkiadatlan visszaemlékezéseiben bőven kitér e témára is: „*Jány vezérezredes többször is tudomásomra hozta, hogy a honvéd a németek által nyújtott zsírszegény táplálkozással és az olyan nyomorúságos minőségű kenyérral, mint amelyet a helyi Wehrmacht-sütődék szállítanak, már a küszöbön álló télre való tekintettel is, képtelen lesz helyét megállni.*”

1942 október közepétől még inkább megromlott a viszony a magyar törzstisztek és az erősen felduzzadt létszámú német összekötő törzs tisztjei között.

A magyarok gyanakvással szemlélték a németek tevékenységét állásaikban és a magasabb parancsnokságoknál. „Felvigyázókat”, amolyan politrukokat láttak bennük. S nem is ok nélkül. Ma már ismeretes annak az 1942. szeptember 29-én a német hadsereg csoportparancsnokságon tartott „szigorúan bizalmas” értekezletnek tárgya, amely a 2. Magyar Hadsereggel foglalkozott. Ezen az értekezleten *Hermann von Sodenstern* gyalogsági tábornok, a Heeresgruppe B vezérkari főnöke a következőket mondta Witzleben tábornoknak és társainak: „*A magyar hadsereg teljességében nézve nem megbízható. Idegenkedése,*

hogy a Donnál német ügyért harcoljon, már azért is fokozódik, mivel megfelelő felszerelés és fegyverzet hiányában képtelen az oroszral szemben komolyabb ellenállást kifejteni. A magyarok doni arcvonala igen gyéren van megszállva. Ha beáll a tél, és befagy a Don, az orosz ott jön át, ahol akar. A mi tartalékaink elégtelenek. Ezenfelül: a magyar vezetés sem áll tudása magaslatán. Nagyon kérdéses, hogy egy orosz támadás esetén megállhatja-e helyét. Ezért az a tervünk, hogy a német összekötőtörzseket a legrövidebb időn belül vezetőtörzsekké építjük ki. Válságos helyzetben, egy orosz támadásnál, így módunk lesz a frontszakasz védelmét, a magyar vezetést kikapcsolva, saját kézbe venni.” Sodenstern azt is mondotta, hogy ez ötlet nem tőle, hanem az egész Keleti Front hadműveleteiért felelős Oberkommando des Heeres (a szárazföldi csapatok főparancsnoksága) vezetőitől származik. Ha ez elképzelésből – különböző okok miatt – nem is lett a végén semmi, még is azt mutatja, hogy a felsőbb német vezetés teljesen tisztában volt a 2. Magyar Hadsereg harci értékével, illetve kitartási készségéről.

És a 2. Magyar Hadsereg magyar vezetői?

Nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredes, honvédelmi miniszter 1942 őszén tett látogatást a 2. Magyar Hadseregénél. „Tapasztalataim nem voltak megnyugtatóak” írta későbbi, háború utáni visszaemlékezésében. „Hiány mutatkozott igen sok nélkülözhetetlen felszerelési tárgyban. Ezek pótlása csak úgy volt elképzelhető, hogy a németek végül is beváltják ígéreteiket. A legnagyobb aggodalomra azonban az adott okot, hogy a hadseregnek fegyveres

létszámához képest túl nagy kiterjedésű frontot kellett tartania. A helyzetet csak az enyhítette némileg, hogy a németek ekkor álltak a támadás tetőpontján, és még a leghiggadtabb bíráló szerint is Sztalingrád elfoglalása rövid idő kérdése volt csupán.”

A Vezérkar Főnöke, Szombathelyi Ferenc vezérezredes négy hetet töltött a 2. Magyar Hadseregénél. Mészöly Elemér vezérőrnagy is részt vett szemleútján. Később megírta: a vezérezredes részletesen tájékozódott a hadosztályok helyzetéről és útja befejeztével a német főhadiszálláson egy hosszú listán részletezte a magyar hadsereggel kapcsolatos sürgős kívánságokat. Német részről – így Mészöly – határozott ígéret történt a kért hadianyag és felszerelési cikk nagyrészének a tél beállta előtt való kiszállítására - ami aztán nem történt meg. Hennyey Gusztáv altábornagy, a honvédség gyalogsági felügyelőjeként szemlélte meg a doni arcvonala. Egy hosszabb magánlevélben 1970-ben felsorolta mindazon hiányosságokat, amiket tapasztalt. „1942 karácsony előtt tértem vissza Budapestre. Fűt-fát megmozgattam a hadsereg érdekében, nemcsak katonai, de politikai vonatkozásban is. Annál is inkább, mert tudtuk, láttuk, hogy szovjet támadás szinte a levegőben lóg. És ez esetben a doni front áttörése kétségtelen. A németek felé való intervenció a legmagasabb helyről azonnal megtörtént. Eredménye azonban nem lett...”

Amiről Hennyey mint „legmagasabb hely” emlékezett meg, az nem volt más, mint a kormányzó, Horthy Miklós. Nemrégiben birtokunkba került az eddig elvesztettnek hitt kormányzói távirat Adolf Hit-

lerhez – elküldve 1942. december 26-án, tizenhét nappal a 2. Magyar Hadsereget ért nagy támadás előtt. Érdeemes ezt teljes egészében idéznünk: „1942. december 24-i táviratát megkaptam. Kívánságának megfelelően és a közös érdekeket szem előtt tartva, csapataimnak megparancsoltam, hogy ellenséges támadás esetén a végsőkiig tartsanak ki. A hosszabb ideig tartó ellenállásnak egy igen fontos tényezője azonban a csapatok ellátásának hosszabb időre való biztosítása, amely a 2. magyar hadsereg parancsnokságának jelentései szerint ez ideig nem történt meg. Arra kérem, sürgősen segítsen ezen. Magam is azt tartom, hogy az ellenség támadása arcvonalunk ellen lehetséges. Ezért üdvözlőném örömmel a 2. hadsereg arcvonalának német csapatokkal való megerősítését, mivel nézetem szerint az arcvonal a hadsereg számára túl széles ahhoz, hogy a honvédek eredményes ellen-állást fejthessenek ki, még akkor is, ha a hadsereg szelleme és harci kedve a legjobb. A magyar csapatok mögött csak kevés tartalék erők találhatók. Abba is beleegyezek, ha egyes magyar hadosztályokat német hadosztályokkal cserélnének fel. Csak arra kérem, hogy ilyen esetben a magyar hadosztályokat ne a 2. német hadseregtől északabbra fekvő arcvonalon használják fel. Továbbá kérem, hogy konkrét ügyekben forduljanak bizalommal vezérkarom főnökéhez, akivel a hadosztály-cserék parancsnoklási viszonyát, ellátását, az összeköttetést és a tartalékok kérdését mindkét fél számára kielégítő módon tisztázni lehet. Fogadja Kancellár Úr a téli nagy győzelemhez legjobb kívánságaimat. Meg vagyok róla győ-

ződve, hogy a soronkövetkező csaták is az Ön bölcs vezetése alatt a német fegyverek győzelmével fog végződni. Horthy”.

Jány maga is többször és igen erélyesen szorgalmazta hadserege súlyos helyzetének megjavítását. Különösen akkor kelt ki magából, amikor december folyamán a német hadvezetőség egyre-másra vont ki a magyar csapatok védőállása mögül a német hadosztályokat, hogy azokat az arcvonal déli szakaszán vesse harcba. Witzleben vezérőrnagytól tudjuk, hogy a magyar hadseregparancsnokság és a német hadseregcsoporthadparancsnokság között december második felében úgy kiéleződött a helyzet, hogy Jány a német tábornok előtt kijelentette: ha az így megy tovább, ő kész arra, hogy a hadseregét önhatalmúlag kivonja az arcvonalból, hátra arcot vezényeljen és elvonuljon haza, Magyarországra. Witzleben: „Sajnos, most sem sikerült elérnem, hogy Jány személyesen kibeszélhesse magát von Weichs vezérezredessel. Sürgető közbenjárásom csak annyiban hozott eredményt, hogy a hadseregparancsnokság még ezen az estén felhívta Jányt, megpróbálva őt lecsendesíteni. De a magyarok kívánságát ő sem tudta teljesíteni...”

Így állt a helyzet 1942 december végén a 2. Magyar Hadsereg arcvonalán. Hogy mi ment végbe Sztalingrád körzetében és mi történt pár száz kilométerre délre a magyaroktól – annak horderejét és egyáltalán magukat a tényeket, úgy tűnik, sem a magyar hadsereg parancsnokságán, sem pedig Budapesten

nem tudták. Hiszen Horthy kormányzó fentebb idézett táviratában még december végén is „nagy német győzelmekről” írt.

1942 november közepétől kezdve a katonai helyzetet a keleti front délnyugati szakaszán a Vörös Hadsereg csapatainak általános és nagyméretű ellentámadása jellemezte. November 19-e és 21-e között a szovjetek több helyen áttörték a 3. Román Hadsereg doni illetve a 4. Román Hadsereg volgai arcvonalait, és Sztalingrád térségében óriási katlanba zárták Paulus vezérezredes 6. Német Hadseregét. A szovjet támadás méretei meglepetést keltettek a német hadvezetőségben. Ezt sem megállítani, sem pedig lokalizálni nem tudták, mivel a szükséges tartalékok nem álltak rendelkezésre. A Don folyam déli részén megindult szovjet offenzíva november végétől december közepéig délről északra haladva egymás után tördelte le a tengelyhatalmak védelmi körzeteinek pilléreit, és december 17-én elérte a 2. Magyar Hadsereggel szomszédos 8. Olasz Hadsereg frontját. Amikor aztán az áttörés itt is bekövetkezett – a magyaroktól délre lévő teljes olasz-német-román front felborult. A magyar csapatok déli szárnyát csupán csak a közvetlenül ide csatlakozó 2. alpini hadtest fedezte. Ezután már több száz kilométer szélességben csak egy óriási „űr” tátongott, amelyen keresztül délnyugati és északnyugati irányban szovjet gyorsan mozgó csapatok nyomultak előre, szinte megállíthatatlanul...

1943 január első napjaiban a 2. Magyar Hadsereg arcvonalán még csend honolt. A hadsereg vezérkari főnöke Kovács Gyula vezérőrnagy – már az emigrációban – erről így írt: „Mi akkor még nem tudtuk, hogy a német legfelsőbb hadvezetésnek az Azovi

tengertől számítva légvonalban egy kb. 700 kilométer szélességű szakaszán csupán a Cramer hadtest (két német hadosztály és az 1. honvéd páncélos hadosztály) volt az egyetlen tartaléka. De azt sem sejtítettük, hogy a 2. magyar hadsereg területén álló Cramer hadtesttel a hadsereg még a legváltásosabb helyzetben sem mi, sem közvetlen előljáróink, a Heeresgruppe B nem fog szabadon rendelkezni.”

Sem a magyar hadseregparancsnokságon, sem pedig a német B hadseregcsoport főhadiszállásán nem tudták az illetékesek, hogy a Sztalingrád bekerítése után kifejlődött nagyméretű szovjet támadások milyen súlyos katonai helyzetbe hozták a Keleti Front déli szakaszát. Számoltak ugyan szovjet támadással a magyar, de méginkább az alpini hadtest arcvonala ellen, de az volt a vélemény, ha ez be is következik, inkább taktikai jellege lenne, amolyan elterelő hadművelet, és amelynek célja csupán az ellenfél szükségtelen foglalkoztatásában nyilvánulna meg.

Január első napjai havasak és igen fagyosak voltak. A hőmérő mínusz 35 fokot mutatott. Kint, az első állásokban a csapatok nyugtalankodtak. Várták a beígért leváltást, amelyről tudták, hogy ezek már jórészt decemberben az arcvonal hadtáp szakaszára érkeztek (több mint 20.000 ember), és lélekben már úton voltak haza, szereteteikhez. A váltásnak 1943. január 13-a és 20-a között kellett megtörténnie. A hadtápterületekről az oroszországi viszonyokhoz szoktatott honvédeket fegyver nélkül kívánták a fronthoz útba

indítani. A központi utasítás az volt: majd az első vonalban, a leváltandóktól veszik át a fegyvert és a téli felszerelést.

1943. január 4-én a légi felderítés riasztó hírekkel lepte meg Jányt és törzskarát. Az urivi hídfőben több szovjet hadosztály jelenléte volt megállapítható. A következő napon a magyar híradósok egy különösen csengő orosz távmondatot hallgattak le: „*A koncert nemsokára kezdetét veszi.*”

Jány vezérezredes haladéktalanul összeköttetésbe lépett a német előljáróival. Azok először nyugtatgatták a vezérezredest. De Weichs báró, a 3. hadseregcsoport parancsnoka ezt csak taktikából tette. Nemrég a német hadilevéltárból előkerült 1943 januári személyi naplója, amelynek bejegyzései arról tanúskodnak: számolt egy a magyar arcvonal elleni támadással és helytelenítette, hogy Hitler parancsára a Cramer hadtestet a 7. magyar hadtest és az alpini hadtest sávhátárán kellett elhelyeznie. „*Ottani állomásoztatása egy a magyarokat megsegítendő ellentámadás esetében nem kedvező.*” – írta. Janu-

ár 11-i bejegyzése szerint a „küszöbön álló” szovjet támadás három helyen történhet, „ezek közül a magyar arcvonal a legveszélyeztetettebb...”

És valóban: január 12-én Uriv térségében megindult a szovjet támadás, amely a 7. magyar hadtest hadosztályait meglepetésszerűen érte. Jóllehet Weichs báró naplójában e napon még bejegyezte, hogy „a magyarok vitézül verekednek” – a szovjet támadás hamarosan egy öt kilométer szélességű fronton és hat kilométer mélységben tért nyert. A tartalékban lévő Cramer hadtesthez Hitler nem engedett hozzányúltni. Egy ellentámadáshoz más tartalékok nem álltak Jány illetve Weichs vezérezredesek rendelkezésére. Így a túlerőben lévő és jól motivált szovjet csapatok a következő napokban kifejleszthették a front további részein is offenzívájukat s ezzel a 2. Magyar Hadsereg haláltáncát kezdetét vette...

Ami ezután történt, az szomorú fejezete a magyar katonai múltnak, a magyar hadtörténetnek.

Székely Ákos

FUTÁS A KÖZÉPPONTBÓL

(Házkutatás Nagy Pál emlékezetében)

II. rész

1994. szept. 16. Salgótarján

Itt ebben a házban most minden olyan NAGY. Ha megvan még az *Ingázó fiú* szobra, biztosan lötyög /meg szorít is persze/ rajta mind a két nadrág /emlékszünk: gatyá nélkül/. A Munkásörség megyei Parancsnokságának udvarán állt... Megvan-e még? Búvó otthoni táj! Ó, megvan-e még az az *udvar*?

és ami mindig hívogat: a haza telefonál – a múlt jövőidőben – lábasok közt lábatlankodom – ma kapok valamit – térdharisnyában a kisfiú – ma megkapom a térdszalagrendet – haló! haló! – ma térdemre kötöm – talán ma visszakapom – selyemszalaggal talán ma meghosszabbítom a köldökzsinórt

/egyszercsak felkiáltanak/ /egyszercsak/ /odafönt az árbockosárban/ /odafönt felkiáltanak/ /a pisztolyos ember/ /légiriadó/ /vagy razzia van/ /Mary Berrilt keresik/ /felriadtam/ /szárazon és vizen/ /nélkülözés/ /kenyéren és vizen/ /szárazon/ /száraz kenyéren/ /éjszaka van/

A virágnak agyara van a felhőnek lódenkabátja minden a te szemeidtől függ s attól az acéclindertől ami odafönt az árbockosárban ketyeg...

Nagy Pál horoszkópja /Oroszlán, 1994. szept. 16/

Posztmodern háromszögelési pontok: Fülck, Salgó, Somoskő. A Zagyván váratlanul felbukkanó Titanic megállította az intervenciós csapatok előrenyomulását. Salgó 1593 őszen vissza is kerül a magyarok kezébe, de a várat nem építették újjá, hanem az újkori hadviselés szempontjából kedvezőbb fekvésű Somoskő fokozottabb védelme érdekében pusztulni hagyták.

nem török a haraszt

egyszercsak felkiáltanak – egyszercsak – odafönt az árbockosárban – odafönt felkiáltanak – aki hallja adja át! – MARY BERRILT KERESIK – szárazon és vizen – felkiáltanak – tengerzöld szemüket mereszgetik – éjszaka van

a folytatás folytatására gondolok –
arra a lehetőségre hogy minden egész eltörött –
a NAGY északi csőtörésre gondolok amelyből a Salgó és a Tarján keletkezett –
de főleg a Csele patakra gondolok –
a törésvonalak – tudjuk – ösvénnyé is válnak – elágazássá –
úszunk tovább –
most hajnal iránt –

mikrofonpróba a műfa jom haló! haló!
felhangolom magam mint egy énektanár kifordítom
a SZÓT TÓSZ-tot mondok: jurta tajga tajgetosz
/„posztmodern” háromszögelési pontok/
ledobálom az eltévedt gyerekeket haló! haló!
bottal üthetik a botfülűek nyomát

A vizilovak óvatosabbak. Talán tudnak valamit. Ha nagyobb tömeg gyűlik össze a parton, hátrább húzódnak a vízben. Vagy éppen a partra szállás időpontján tanakodnak?

NAGY szellemek találkozása az Alföld 1994/9-es számában. Nagy Pál könyvéről /„posztmodern” háromszö-

gelési pontok: Lyotard, Habermas, Derrida/H. Nagy Péter írása *A felvilágosult avantgárd szűkítő horizontja* címmel. *Szűkítő horizont? Ez? A szűkítőnek* még lenne valami értelme; az olajmaffia tényleg létezik. Lehet, hogy Nagy Pál egy elhagyott tanyán vagyonszámra szűkíti az olaj horizontját? /Vagy a horizont olaját?/ Erre utalhat a recenzió befejező mondata: „...szempontokat lehet ugyan váltogatni, de hagyományt nem.” Igaz. A vizet már korábban szűkítették. /Lásd „szőke Tisza”/

„posztmodern” háromszögelési pontok: Oidipusz, Sziszüphosz, Hermész –
Hermész ám a picsába
nem görög a haraszt

Madách szól át innen a szomszédból, a szomszéd országból, Sztregovából: „Fiam, fiam, rendetlenül hagyád el műhelyed, pedig már nem is kell széklyát faragnod! És bele sem szagoltál Derrida Grammatológiájába!”

Mikszáth szól át Szklabonyából Sztregovába: „Te Imre, nem ez volt az a gyerek, aki az állatkertben bedobott egy labdát a vizilovak közé? Az egyik meg bekapta. Lenyelte/megette! – hamar kiszenvedett. Olyan finom, áttetsző lett a bőre, hogy csengőt lehetett volna kötni a nyaka köré.”

Madách pár hónappal később, mintha nem is erre válaszolna, csak úgy maga elé: „Láttad a SZOMORÚ MARADVÁNYOK KIÁLLÍTÁSÁT a Pompidou Központban?”

Az ORFK szóvivője cáfolta, hogy az eltűnt Mary Berril dossziéját lezárták volna. A nyomozás változatlan erővel folytatódik. Ezt a hírt Nagy Pál is megerősítette; szíves közlése szerint a keresés nem volt ugyan eredménytelen tengeren és szárazföldön, de a jövőben inkább a *légtér* figyelésére összpontosítanak.

Hát akkor harapjunk bele a saját farkába harapó szőveg farkába harapó saját jába a /s/pártában maradtak vizsgálására /marasztalására/ – tengerre magyar! Aki kefir, velünk tart! Szagoljunk bele tövig re barbara, derr ida macskatövisébe!

„Nem annyira arról van szó, hogy könyvfedelek közé kényserítsünk új írásokat, inkább arról, hogy végre olvassuk el, ami a kötetekben beíródott a sorok közé. Ezért van az, hogy midőn vonal nélkül kezdünk írni, egyúttal újra is olvassuk a múltbeli írást, egy másfajta tér-szervezés szerint... Mert elkezdtünk írni, másként írni, másként is kell tehát újraolvasnunk.”

/Derrida/

Aki akar, most már átláthat a vakablakon. Akinek van füle, keze, szeme, lába, akinek van *csurungája*, most már igazán á-t láthat Nagy Pál videóján. S aki á-t lát, láthat b-t is: a-6, a-7, b-7, b-6 – és így tovább analfabétikus sorrendben /vagy fordítva/.

Azért disztिंगváljunk: ez nem akácós út. A sikeres salgótarjáni ugrógála óta ország-világra szólóan haladhatunk akár lóugrásban is, keringhetünk a lécz alatt, a padosorok között oda-vissza /mint menettértil/, vagy ácsoroghatunk toronyiránt – a kijáratnál most már úgysem áll senki. /Ha van, akkor senki/

Itt ebben a házban mi magunk is csak díszként állunk, díszpintyként diszponálunk, ex-ként exponálunk; a tanítványok *állán* mindig előbb megöszül a szakáll, mint a mesterén. A mesternek nagy ravaszul nincs is szakáll. A mester nagy ravaszul nem akar se mestert, se tanítványt. De minthogy jól tudja, ezzel az eggyel alaposan elkésett, ördögi-mesteri üdvözlöketek küldözget mindenfelé. Egyik videófilmje végén, még mielőtt szigetelőszalaggal teljesen leragasztaná a képernyő szemét, saját kézírása nyomán bomlik ki egy másik, egy belső, fekete szalag, egy idézet Nietzschétől:

„A mester *szelvényéhez tartozik,*
hogy tanítványait, *védi*
önmagát.”

(Elhangzott a szerző előadásában 1994. szeptember 16-án Salgótarjánban, a Nógrádi Történelmi Múzeumban, szerkesztőségünk és a múzeum Nagy Pál estjén.)

Nagy Pál

Köszönöm...

"Köszönöm mindazoknak és barátaimnak tartom őket, akik megtiszteltek eljövetelekkel. Azt mondanám, hogy nagyon nehéz ilyenkor beszélni még tapasztalt embenek is, mert valóban nagyon meg vagyok harva. Olyan jól sikerült az "összeesküvés", hogy fogalmam sem volt róla, mire jövök Salgótarjánba. Bujdosó Alpár telefonált nekem és azt mondta: szól-tak Pál Jóskaék, menjünk le Tarjánba, s megiszunk néhány pohár bort. Ez lett belőle...

Abszolút semmire nem készültem és nem is tudom mit mondjak.

Azt természetesnek tartom, hogy szívből és nagyon hálásan megköszönöm a Palócföld szerkesztőinek, Pál Józsefnek és Zsibói Bélának, hogy nem felejtették el ezt a születésnapot.

Nem egy boldog születésnap a hatvanadik. Az ember úgy érzi, hogy már csak alig 20-30 esztendő van hátra, s most már igyekezni kell. De ez a különszám nagyon jólesett. S az volt a legjobb érzés, amikor a névsort átfutottam. S rájön az ember, hogy bizony ebben az Avantgard, nehéz harci helyzetben sokszor nem figyel arra, hogy milyen minőségűek az emberi kapcsolatok. Kiket szeret, kikkel vitatkozik, kik utálják és így tovább... Rájöttem, hogy rengeteg tehetséges, jó barátom van a magyar írók és a magyar szellemi élet legjobbjai között. Természetesen az is nagyon jólesett, hogy szülővárosom és megyém megtisztelt, mert én 37 éven keresztül megtiszteltem szülővárosomat és megyémet.

Csak mint anekdotát mondom el, hogy nagyon nehéz volt mindig bediktálni a francia irodákban, hivatalokban, hogy hol születtem. Tudniillik azt, hogy Salgótarján, ezt a franciák egész egyszerűen nem tudják kimondani, nem tudják leírni. Így hát mindig bajom volt belőle, hogy mikor kérdezték, hogy hol születtem; azt mondtam, adja ide a papírt, majd én leírom. Aztán a végén már egy kis dac is kialakult bennem, hogy én bizony egy nagyon nehezen kiejthető nevű magyar városban születtem, amelyre viszont büszke vagyok, mert itt töltöttem életem első 18 évét, és mint tudjuk, ezek az évek meghatározóak számunkra. Én azóta - ez ebből az estéből is kiderül - elkövettem néhány dolgot, de mindig ezekből az élményekből táplálkoztam. Itt voltak a gyökereim akkor is, amikor például kétnyelvű tróvá váltam és francia nyelven is megjelentek könyveim.

Ezek után a köszönő szavak után elmondom Önöknek, hogy előretolt követük vagyok Párizsban, az avantgard előőrse vagyok Párizsban, Franciaországban, Nyugat-Európában,

és szólnék arról, hogyan látom én most Nyugat és egyáltalán Európa szellemi életét. Mi az, ami a következő években ránk vár?

Csak két fő irányt jelölnék meg. Itt főleg a művészetre koncentrálok, bár elkerülhetetlen, hogy időnként gazdasági, vagy társadalmi kérdésekről ne beszéljek.

Az egyik az az óriási átalakulás, ami a szemünk előtt folyik, s ez nemcsak a keleti országokra érvényes. Tehát nemcsak itt volt rendszerváltás, hanem, ha akarjuk Nyugat-Európában, sőt Amerikában is rendszerváltás van. Olyan értelemben, hogy a társadalom magasabb osztályba lép. Tudós emberek úgy szokták kifejezni, hogy paradigma-váltás van, olyan radikális paradigmaváltás, mint amilyen a reneszánsz idejében volt, vagy az újkor hajnalán.

Én személy szerint boldog vagyok, és remélem, hogy Önök is boldogok, hogy egy ilyen korban élhetnek a Földön. Rendkívül izgalmas ez, mert Földünk szemünk láttára alakul. Ezt nemcsak úgy nézzük, mint a néző a moziban, hanem ebben részt is veszünk. Elismerem, hogy ennek a részvételnek vannak keserves oldalai is. Ezekre nem térek ki, mert az a véleményem, hogy ma ünnepelni kell, s én legalábbis ünnepelni szeretnék. Ne törődjünk tehát a gondokkal... Mindenesetre ennek az óriási paradigma-váltásnak mindnyájan a részesei vagyunk, és higgyék el nekem, hogy a jövődő társadalom mibenléte és milyensége az rajunk is múlik.

Rajtam, Önökön is, Mindenkin!

Ami a művészetet illeti, ott egy rendkívül érdekes átalakulás van folyamatban, mégpedig az, amit úgy szoktak kifejezni, hogy elanyagtalanodik a művészet. Vagyis belépünk az elektronikus médiumok korába és ezt a nagy mozgást, nagy földrengést művészek követik, illetve megjósolják, elébemennek a problémának. Mire gondolok? Arra, hogy egyre inkább vizuális lesz a világ. Ezt nagyon jól látja Esterházy Péter is, hogy igenis a jövődő kultúrája a vizuális kultúra lesz, de nekünk ettől nem kell félnünk. Ahogy éppen egy írásban megfogalmaztam magam is, hogy a művészet levedli, de túléli formáit. Ez történik évszázadok óta és ennek vagyunk ma is tanúi. – Én azokat az íróbarátaimat, szerkesztőtársaimat becsülöm, akik ezt észreveszik, akik bátran, még közel hatvan évesen is kísérleteznek, kipróbálják ezeket az új közvetítőeszközöket, az új médiumokat és nem a félelem a döntő bennünk. Higgyék el, hogy mi is szorongunk, félnünk időnként. Ám jó akkor születik majd, ha mi is mindannyian felelősséget vállalunk, kikísérletezzük, létrehozuk ezt az új irodalmat! Még egy dolgot hozzátennék, hogy erről senki nem késelt le. Most már hál' istennek sem Nyugat-Európában, sem Kelet-Európában senki nem késik le erről az átalakulásról. Ez az egész változás két nagy közvetítőn keresztül történik. A számítógépen és a videon, illetve a televízión keresztül. És nagy örömmel látom, hogy ma már idehaza is nagyon sok embernek van számítógépe. Számítóközpontok vannak, sokan vásárolnak képmagnót, vidot, tehát itt máris szinkronban vagyunk Nyugat-Európával és egyre inkább szinkronban lehetünk. Oda kell figyelniünk, hogy ne késlekedjünk sem a gazdasági, sem a társadalmi, sem az ügynevezett esztétikai szférában, mert a világ nagyon gyorsan halad.

(Elhangzott Salgótarjánban 1994. szeptember 16-án, a Nógrádi Történeti Múzeumban a 60 éves Nagy Pált köszöntő irodalmi esten. Szokács László hangfelvétele alapján.)

Bohár András

KONZ:?? AVANT:?? POSZT:??

– Kulturális-művészeti szituációk a 90-es évek elején –

/a lehetséges zavarok forrásai/ A fogalmak meghatározása és használata együttesen jelzi a problémát. Úgy tűnik nincs, s jóideig még várat magára az a konszenzus, amelynek keretében értelmezhetővé válhatnának a címben jelzett rövidítések.

KONZ:?? Lehet konzerv, azaz nem élő, nem friss. De a konzervatív egyéni iniciatívákat jelentő programja is eszünkbe juthat, vagy a különböző – művészeti, politikai – csoportokhoz kötődő értékpreferenciák. Az előző jelentések takarhatnak megkülönböztető negatív szándékokat éppúgy, mint pozitív kapcsolódási pontokat. Ez utóbbi esetben nem a halott tradíciók metaforáinak fölmelegítése kötődik a fogalomhoz, hanem az újra-gondolás szükségessége.

AVANT:?? Majd később: Avanti..., Előre proletár... (kinek hogy tetszett). Végül: avantgarde, avant-garde, avantgárd/izmus. És az örökkön gyanús színek, hol jobbról, hol középről, hol balról. A színek a mozgalom sajátjai. A visszája politika és utópia. A kelet-közép-európai régióban mindig marginális szerepben. Harminc évvel ezelőtt nem úgy mint a tízes-húszas években: neo, a közelmúltban

már: tranz és poszt, azaz alig, éppen vagy meghalt láttelellettel. Vannak akik letűnt történeti jellegzetességként kezelik, s vannak, akik folytonos aktualitásában, előtag nélküliségében hisznek, politikai és utópikus mellékszövegek leválasztásával.

POSZT:?? Ör hely. Örző és örzött el nem választható. Többnyire megkülönböztetésük sem lehetséges. A modern gazdaság már posztindusztriális, a tudomány posztszcientikus, a filozófia lehet kritikai modern, kirívó esetben posztmodern, s a művészet is esélyes minderre. A döntő: egy korszakváltás folyamatának érzékelése. A térségben mindez felemásan. Premodern gazdaság és társadalom: a tétel sarkított. Mert félig már a modernitásban télblábol mindkettő, s a kultúra tünetgyüttesei hasonlót mutatnak. Szóval a káosz-ból alig látszunk ki. A művészet másképpen is működött, visszaemlékezett a modern hagyományaira, azt újraformálta sajátos kontextusba helyezte: ennyiben, ha akarjuk: posztmodern szituációt körvonalazott.

Hogy miképpen definíálhatóak ezek a fogalmak, arra teszek egy vázaltszerű kísérletet. Jelezve a hazai kulturális-művészeti szí-

tuáció fokozatos nyitódását az elmúlt évtizedekben, majd néhány kritikai és művészeti pozíció bemutatásával a lehetséges fogalomhasználati módokat.

/egy nyitott kultúra felé: emlékeztető tézisek/ A kultúra művészeti szegmensének állapota az elmúlt évtizedekben érzékeny módon jelezte a társadalmi-politikai diszkurzus problémáit. A különböző elitpozíciók birtokosai folyamatos dialógusok beindításával más és más valóságértelmezéseket fogalmaztak meg. Eltérő nyilvánossági szférákban, realitások és fikciók keretében kerültek napvilágra: alternatív lehetőségek szuverén életvilágok kialakítására.

Alapvető fontosságú volt a *diszkurzusok minősége*, az a kölcsönös és komplementer viszonyrendszer, ami az ideológiai-politikai textusok hordozta szimbolika és a kultúrában ill. a művészetben létrejövő "viszontválaszokban" megnyilvánult. Mindez egészében jellemzi azt a kontextust, aminek keretében a kultúra alakváltozásai tettenérhetők.

A különböző *szimbolikus* és *fiktív* dialógusok erőterében, ahol az ideológiai-politikai realitás és idealitás szélső értékei valamint a társadalmi-kulturális ill. művészeti valóságkonstrukciók mozgásai jelzik a lehetséges koordinátákat, kirajzolódtak azok a beszédhelyzetek, amelyek jelentős egzisztenciameghatározást hordtak magukban mind pozitív, mind negatív értelemben.

Az *ideológiai-politikai* textusok és *művészeti* viszontválaszok „köztes terét”, az életvilág változó formatartalmainak rögzítetttségét a különböző vezércikkek, "élet-képek" jelezték. Természetesen ezek látszólaos monolitikussága, párbeszéd kezdeményezésekre való alkalmassága, a nyilvánosan köthető és explicitté tett alkuk szükségessége

ezeket figyelve is egyre nyilvánvalóbbá vált az elmúlt évtizedek legitimációs törekvéseiben. Végül is ezek a hivatalos megnyilatkozások közvetítései a reális beszédhelyzet mindenkori *határait* jelezték.

Egy immáron kevésbé ellenőrzött nyilvánossági forma keretében, különböző folyóiratokban, megjelenhettek a reális beszédhelyzetet *megkérdőjelező* fiktív dialógusok, amelyek már az ideális beszédközösség határpontjai felé mutattak. Különböző intencióval és tartalommal: kezdve az 1952-es Felelet-vitától, az 1956-ban lezajlott Derkovits-vitán, az 1961-62-es Új Írás-beli modernizmus vitán át a mindig hivatalos platformra kerülő realizmus, pártosság, népiesség kérdésköréig, az És-beli Kesudió-vita szimbolikus felhangjait vagy a nyolcvanas évek elején a kultúra árú mivoltáról folytatott eszmecsereig a Kritikában. Ami mindegyikben közös volt: a határok aktuális jelenlétének elismerése, amit a tárgy éppúgy meghatározott mint a megjelenés helye és módja a példányszámtól a frekvenciáig bezárólag. Hogy ez mikor vált végérvényesen anakronisztikussá azt pontosan behatárolni nemigen lehet, egy bizonyos, hogy a nyolcvanas évek ellennyilvánosságának jelenléte (Beszélő), a különböző információesérék bővülése és viszonylagos szabadsága (Magyar Műhely, Új Symposion), majd a belső és külső ellenzék együttes fellépése (Fordulat és reform) érzékeltette a folyamat minőségi változásait.

De míg a különböző nyilvánossági formákban létrejövő viták pozicionáltsága mindig ideológia-politikai jelentésekhez kötődött, s így sajátosan rendszerspecifikus jellemzőkkel rendelkezett, addig a művészet *szimbolikája* elszakadhatott a valóságközeliség többnyire (még ha nem is tudatosan) átideologizált megjelenítésétől, s a lehetőségek

bemutatását is megcélozhatta. Az *alternatív világok* művészetben megfogalmazható lehetőségei egyúttal szimbolizálták az elitkultúrán belül kimunkálható esélyeket. Értelmezési módokat és egzisztenciális mintákat reprezentáltak, jelezve ezzel egy nyitott kultúra és nyitott társadalom megteremtésének szükségességét.

S a végére hagytam az „elő-örs” dimenzióját. A „*mindenkori-aktuális-avantgárd*” – ez különösen igaz az elmúlt évtizedeinkre – a legtávolabbi póluson helyezkedett el a hivatalosan deklarált kulturális-művészeti értékek tekintetében. Egyidejűségével, a modernizmus jellegzetes alakulataihoz való különös kapcsolódásaival a modern *társadalmi nyilvánosság* és *kommunikáció* háttérpontjait is megcélozta mind a nyilvános és nem-nyilvános definíció szerinti elkülönítésének radikális átértelmezésével (Minden lehet művészet! Mindenki lehet művész), mind az ideális beszédhelyzetre utaló dialóguskezdeményezéseivel.

Az elmúlt évtizedek pozicionáltságát, a kulturális-művészeti törekvések eredőjét talán abban kereshetjük, hogy a megnyilatkozások – eltérő indíttatással és intenzitással –, egy adott társadalmi-politikai szisztéma *szimbolikus megkérdőjelezésére* összpontosították erejüket; még akkor is, ha utólagos interpretációk elválaszthatják és megkülönböztetik a *célzott és tulajdonított* értelem különállóságát vagy adott esetben egybetartozását, s distinkció tárgyává tehetik a szociológiai, a történeti-kulturális és esztétikai értékpreferenciákat.

/kanonizációk/ A művészetek és az irodalom meghatározó jelentősége kultúránkban társadalmi-történeti szükségszerűségekhez kötődik. Hogy az előző feltételezés mikor

tehető múlt időbe az már jelen folyamataink fényében ítéhető meg. Mert a probléma egyik vetületét képezi csak az, hogy a demokratikus politikai nyilvánossági formák megléte *szükségtelessé* teszi az irodalom diszkurzusának rejtett politikai szimbilizációját. A kérdés másik oldala viszont azt teszi nyilvánvalóvá, hogy a művészeti ill. az ideológiai-politikai diszkurzusok csak akkor teljesíthetik funkciójukat, ha *ön-tematizációjuk* legalábbis alapkérdések tekintetében, elkülönül egymástól. Mivel csak ennek a distinkciónak az értelmezése segítheti a két szféra közötti természetes dialógus beindulását.

Hogy ez mennyire sajátágosan jellemzi az irodalmat és irodalomról való beszédet, azt jól mutatja, ha néhány példa erejéig a képzőművészet jelenségeit, azok kanonizációit értintjük. Ma már lassan kezdenek kirajzolódni az elmúlt évtizedek *irodalomcentrikusságának* fontosabb mozzanatai. Túl azon, hogy a kulturális tradíció is ezt a művészeti közvetítési formát helyezte előtérbe, a *verbális nyelvi jelentések* is elősegítették az irodalom központi helyének megőrződését. Így maguk a művek is és a róluk való megnyilatkozások is a különböző *valóságkonstrukciókra* irányították szövegeződésüket. A realizmus és szimbolizmus különböző változataitól az ezoterikus textusokig mindenhol megtalálhatóak voltak a lehetséges morális jelentések rejtett vagy kimondott applikációi. Ezzel szemben a képzőművészet *képi-nyelvi* közege, s ez különösen igaz az *absztrakt* változatokra, a geometrikus problémakézelésre, ellenállt a direkt fogalmi lefordíthatóságnak, most tekintsünk el az abszolút ideologikus megközelítésektől, amelyek a realizmus konkrét mimézisét helyezték az értékhierarchiája csúcsára. S éppen ezért nem véletlen az sem, hogy a hetvenes

évek különböző konceptualista ihlettségű kísérletei az autonóm művészi látásmód irányait erőteljesebben megkísérthették mint az irodalmi alkotások. Ez jelzett egyben egy modern kulturális szituációt is, ahol a képi világ jelentése és jelentősége felértékelődött, s önmagát szervezte egységgé vagy szórta szét. Ennek a kulturális-politikai dominanciának a részleges hiánya is hozzásegíthette a képzőművészetben és annak határterületein alkotókat, hogy a nyolcvanas évekre, mintegy utólrve a korszellemet (mondjuk posztmodern) *aktuális* alkotásokkal jelezzenek egy megváltozott társadalmi-kulturális helyzetet. A hatvanas-hetvenes évek avantgárd törekvéseinek kritikusai, teoretikusai (*Sinkovits Péter, Beke László, Németh Lajos*) már egy modern és kritikai modern folyamatra reflektálhattak, majd ehhez kapcsolódhattak a történeti visszaemlékezéseket megjelenítő munkák (*Pataki Gábor, György Péter, Forgács Éva*), valamint az aktuális tendenciák bemérései (*Keserű Katalin, Hegyi Lóránd*). Így a képzőművészet és diszkurzusa sokkal inkább az esztétikai mozzanatokra koncentrált, s kialakíthatta azt a beszéd folyamatot, amelyben hangsúlyos elemként jelentkezett az avantgárd és az azt követő jelenségek.

Ez még akkor is *jelentékeny lépéselőny* az irodalom és a róla való beszédhez képest, ha az utóbbi hagyományaiból adódóan sokkal inkább felkészült lehetett volna modern irányok kialakítására, értékelésére a szövegirodalomtól a vizuális költészetig bezárólag. Jellemző, hogy ez utóbbi határterületen mozgó alakulatot is többnyire a képzőművészet kínálta nyilvánossági formák körében mutatták be, s hogy értelmezői is főként erről a területről verbuválódtak. S hogy mennyire döntő mozzanat a *műalkotás léte* és az *interpre-*

táció egymásbakapcsoltsága, azt mutatja az irodalom polgári és posztmodern irányokat megcélzó kanonizációja. A nyolcvanas években jelentkező új prózairodalom (Eszterházy, Nádas), valamint a népi vallomások líra „helyébe” lépő költői formák jelentették az irányzat értelmezendő alapdokumentumait (Petri, Oravecz, Tandori). Természetesen az alkotói életművek már az előzőekben is szolgálhattak volna alapokat a modern és kritikai pozícióinak jellemzésére, de ez a már jelzett politikai meghatározottságokból adódóan jórészt elmaradt, másrészt nem épült be a szövegekről szóló beszédbe – néhány kísérlettől eltekintve (*Hankiss Elemér, Petőfi S. János*) – a modern strukturalizmus és szemiotika alkalmazása a hatvanas években, valamint a recepcióesztétika (Jauß) és heremeneutika (Gadamer), de-konstruáció (Derrida) impulzív hatása.

Míndezek természetes velejárója, hogy a nyolcvanas évek elején már egyfajta továbblépésként volt értelmezhető *Pomogáts Béla Az újabb magyar irodalom 1945-1981* címet viselő monográfiája, ahol már lajstromba szedte és bemutatta szerzőnk az irodalmi hagyományban jelenlévőket. Bár az értékorientációk többnyire rejtett formában voltak kitapinthatóak, mégis olyan magától értetődő, de eddig elhallgatott dolgok kerültek a beszédfolyamba, mint a határokon túli és a nyugati magyar irodalom. A tematizációs horizont, a lehetséges problémák köre bővült ugyan, ám a nézőpontok nem érintkeztek az éppen aktuális irányokról folyó beszéddel, sem az alkotásmetodológiai problémák tekintetében, sem a már jelzett és a hatvanas-hetvenes évektől forgalomban lévő elméleti-gyakorlati eredményekkel. Ez a szituáltság rögzítette például a neoavantgárdhoz kötődő – bár nálunk kis számmal jelenlévő – alkotói

irányok marginalitását, s legitimálta a mimetikus és realiztikus elvek köré szerveződő esztétikum elsődlegességét, amelyhez még kapcsolódhattak a szimbolikus és tárgyi-objektív szövegeződések különböző változatai, de a kísérletező művészetszemlélet nem kerülhetett az őt megillető helyre.

S mivel az így leírt esztétikai univerzum, amely jócskán kötődött a kulturpolitika diktátumainak elerőtlenedéseéhez, nem foghatta magába a már jelzett modern és posztmodern prózai és költészeti törekvéseket, szükségyszerűen kellett, hogy helyet adjon más eljárás-hoz kötődő kanonizációnak. A folyamat organikus menete azt diktálná, hogy minden irányzat *írja újra* saját értékszempontjainak beemelésével egyedi irodalomtörténetét/értelmezését. Amely az éppen aktuális vég-pont pozícióját éppúgy szem előtt tartja, mint a hozzávezető utak történetiségének jelentőségét.

Hogy ma mégsem így fest a dolog, abba történeti okok és jelenünkig nyúló szálak egyaránt belejátszanak. Ha sarkítjuk a tételt, akkor azt mondhatjuk, hogy a *népi-népies beszédmódhoz, erkölcsi intencionáltságához köthető messianisztikus poézis talajveszteté vált, s az avantgárd társadalmi-kulturális szituációkból adódóan csak a szűk nyilvánosság számára jelent/ett/ releváns alkotói-befogadói alapállást*. Az már megint más kérdés, hogy például a harmincas évek népi irodalmának ideológikus felhangjaitól megszabadul, de azokat a hagyományokat újraértelmező poétikus szándék mennyiben kapcsolódhat a globális kritikai mozgalom (öko-filozófiák) lokális értékszempontjaihoz, s az avantgárd kísérletező aktualitása miként tudja megfogalmazni a technika negatív mítosza ellenében létrejövő, a modern vívmányokat is beépítő kor-szerű programját. Jelen

sorok írója lát esélyt arra, hogy mind az érzékenység, mind a nyitott műalkotás életrehívása megtörténjék az előző alapállások keretében is. Ehhez azonban elengedhetetlen előfeltétel a különböző irányok diszkurzív mozzanatainak körülhatárolása, majd egybevetése egy kívánatos dialógus érdekében.

Sajnos jelen pillanatban, csak egyirányú kanonizációkkal, azok kísérleteivel találkozhatunk. A *hagyományos modernizmus* eredményeit, szimbólumait, egzisztenciális meghatározottságait újragondoló irányok, amelyek gyakorlatilag a Nyugat örökségét vitatták tovább, a nyolcvanas években már mintaként, kanonizáció forrásaként jelentkeztek. Ez óriási eredmény volt a művek és befogadásuk szempontjából az előző évtizedek fél-nyilvánosságához képest; ám az már elgondolkodtató, hogy miért csak innen indultak el az előző évtizedek folyamatosságait és megszakítottságait értékelő interpretációk, hogy vajon miért nem történt meg mindez jelentékeny formában mondjuk a népi kultúra vagy az avantgárd összefüggésrendszerében.

Elsőként nézzük a tradicionális modernizmus és posztmodern recepciók példáját. Esterházy és Nádas munkásságának értékelése (Diptychon 1988.), Radnóti Sándor esszé és kritika gyűjteményei (1988, 1991) Pilinszky, Nemes Nagy, Tandori, Petri, Oravecz, Spiró, Márton László (Bp.) műveinek elemzése, hogy csak a legjellegzetesebb példákat említsem, jelzi azoknak a szerzőknek a névsorát és a róluk való beszéd beállítódását, amely meghatározta a nyolcvanas évtizedet és jelenünket. Ezekben a kritikagyűjteményekben még többnyire csak *implicit* formában van jelen az irodalomtörténet egy-szempon-tú kanonizációja, ám *Kulcsár Szabó Ernő* már *feloldja* a rejtélyt, s mind kritikai írásaiban (Az új kritika dilemmái, 1994.),

mind összegző munkájában (A magyar irodalom története 1945-1991.) saját irodalom- és művészetértelmezését teszi kizárólagossá.

A nóvum nem tagadható: a filozófiai-esztétikai tájékozódási pontok kijelölése. Mind a strukturalista eredmények, mind a hermeneutikai és dekonstrukciós metodikák helyet kapnak a pozíciók értékelésében és a beszéd-szituációk elemzésében. A lehetséges korszakfordulók jelentése, a műnemek és irányzatok programja az 1945 utáni rövid koalíciós időkben, a megszakított folytonosság értékelése, valamint a hatvanas évek helyzete adja a támpontok összességét, hogy megértsük, miért alakult, ahogy alakult a hetvenes és nyolcvanas évek irodalma. A szerzők a legkiválóbbak közül valók. S nem csupán a társadalmi-kulturális szituációk illusztrálása az áttekintés, de a művészetfilozófiai és irodalomtörténeti tanulságok adekvát alkalmazásával is szembesülhetünk, legyen szó akár Lyotard posztmodern kondíciójáról, Gadamer lét- és nyelvértelmezéséről vagy Derrida nyelvi dekonstrukciós szemléletének adaptációjáról. Századunk „létfeledettségre” (Heidegger) mutató üzenetek fényében értelmezhetővé válnak a Kulcsár Szabó által *konstruált tradíció* szereplőinek teljesítményei az illyési konfesszionális, képviselői elvet önfelnagyítással érvényesítő monológikus hangnemtől Szabó Lőrinc dialogikus létérzékelésén át az irodalmi jelhasználat megújításáig Tandori, Nádas és Esterházy munkásságáig.

Két megközelítés is lehetséges az előzőekben jelzett kanonizációkkal összefüggésben. Egyrészt az, hogy túltesszük magunkat az első indulat diktálta elhamarkodottságokon, hogy ki, miért és hogyan maradt ki. *Kassák* miért csak néhány sorban vált avított példává, holott a recepciója és hatása – mégha több-

nyire nem az első nyilvánosságban és az irodalom és képzőművészet határterületein – egyértelműen kimutatható, vagy hogy Szentkuthy neve miképpen kerülhette el még a pairost is, holott a modern szövegirodalom környékén tevékenykedők jelentékeny impulzusokat szerezhettek tőle, s opusza nemcsak a nagysága/terjedelme miatt megkerülhetetlen, de esztétikai megformáltság tekintetében is kimagasló. *A konkluzió eképpen nem maradhat el: a jelzett szerzők és jelentőségük centrális szerepének hangsúlyozásával (még ha az adott esetben paradox módon marginálisnak tetszett) újra kell írni irodalmi és művészeti jelenségeinket, a műveket és az éppen adott kulturális kontextualizációkat értelmezés tárgyává kell tenni ismételten.*

Vagy a második esetben azt mondhatjuk: olyan irodalomtörténetet szükséges írni, amelyben egyenrangú szereplőkként vesznek részt a különböző irányzatok képviselői, és még ha különböző jelentések köthetők is alkotásaikhoz – ideológiai-politikai, szociológiai, etikai, esztétikai –, akkor is meg kell alkotni, létre kell hoznia egy kollektívának a magyar irodalom nagy kézikönyvét. Ez az értelmezés is magában hordja a végkifejletet: *mivel még nem áll olyan szinten az egyes trendek kutatása, hogy a szintézis lehetőségé váljon, tovább kell folytatni a részterületek feltárását, s közben kimunkálni a nagy eszmét, szempontrendszert, amely köré felfűzhetővé válik majd egykoron az irodalom története.*

Az első lehetőségnek jómagam nagyobb realitást tulajdonítok, feltéve, ha a többi pozíció kritikusai és teoretikusai legalább azon a szinten tudják saját szempontjaik szerint összegezni értékpreferenciáikat, mint azt a citált irodalmi-történeti interpretáció megtette.

A második alapállás azért sem látszik valószínűnek, mivel nemcsak a kulturális-művészeti élet, a feldolgozatlanságok diktálta lépekényszerek vannak jelen, de az egyes irányok szempontrendszerének egybehangolása is több mint kétséges, és letűnt korok rendszeralkotását igényelné, ami éppen az aktuális értelmezés és az alkotói-befogadói folyamatok egymásra utaltságát iktatná ki, s a reflexivitás jelenidejűségét és folyamatosságát kényszerítené lehetetlen helyzetbe.

Sajnos a különböző dialóguspozíciók beindításához elengedhetetlen a partnerek késztültsége teoretikus és kommunikatív szinten egyaránt. Elméleti-történeti előzményeit tekintve néhány igényes munkát leszámítva (*Bori Imre, Szombathy Bálint, Nagy Pál, Papp Tibor, Aczél Géza, Görömbei András, Bodnár György*, stb.) nemigen születtek átfogó kísérletek. Ez már csak azért is fájó, mert a kanonizációk megalkotása néhány életművet figyelve, lehetővé tehetné, hogy mind a szenzibilis-aktuális művészetszemlélet képviselői szóhoz jussanak (*Erdély Miklós, Kassák Lajos, Szentkuthy Miklós, Határ Győző*, stb.), mind az értékorientált erkölcsi-esztétikai iniciatívákat középpontba állítók (*Nagy László, Juhász Ferenc*, stb.).

S végül nézzünk néhány példát, hogy a lehetőségekhez képest feloldhatóvá váljanak a fogalmak meghatározásából s méginkább használatukból eredő anomáliák.

/példák, szituációk/ A következő szövegmintákról való beszédben zárójelbe tesszük az irodalomtörténeti tradíciót konstituáló mozzanatokot, s magukra a szövegekre, azok asszociációs udvarára koncentrálnak. A jelszerűség és erkölcsi intencionalitás poétikai vonzatait, a konkrét költészeti közelítések létmeghatározottságait, valamint a műalko-

tás hatástörténeti összefüggéseit motiváló problémákat jelezve olyan *interpretációs bázist* körvonalazunk, amelynek keretében egyaránt értelmezhetőek a konzervatív, az avantgárd és a posztmodern szándékoltaság alá sorolt programok.

Nagy László Seb a cédruson kötetében olvashatjuk a következő egymondatos verset:

BETŰK GYÁSZÓRSÉGE

Itt nyugszik a Hármas Honvéd gyalogezred

Több szempontból is tünetértékű a példa. Egyrészt azért, mert Nagy László mentalitását jól tükröző poétikai szándék testesül meg a versben, ám ennek megformáltsága lényegesen eltér a költői életmű egészét jellemző versbeszédtől. Nagy László a hetvenes években a jelen mibenlétére és összefüggésrendszerére kérdezett rá konkrét ill. vizualis költeményeiben. Nem lenne ebben semmiféle különlegesség, hisz ez is csak egy lehetséges forma, gondolhatnánk első megközelítésben. Azonban ha jobban megnézzük, itt lényeges formatartalom változásról van szó. Mivel ez annak a költői életműben folyamatosan bekövetkezett változásnak a szerves része, aminek keretében *átértékelődik a patetikus hang és a rámutatás szuggesztív mozzanatai jelentkeznek*.

Másrészt azért is tünetértékű ez az egy soros sírvers, mert *megőrzi azt a történeti-erkölcsi intencionáltságot*, ami mindig is jellemezte térségünk irodalmát, s elsősorban a költészetét. Így az is megfogalmazható, hogy nem szükséges a tematizációs horizont mesterséges leszűkítése, az érvényes alkotás, amely a heideggeri értelemben világot állít fel, s megmutatja az igazság szépségét (Heidegger 1988), megjelenítheti az elrejtettsé-

és el-nem-rejtettség nyugvópontra soha nem jutó kérdéseit. Mivel – ha maradunk a vers példájánál – történeti katasztrófáink leírását, értelmezéseit megadhatják a különböző tudományos diszciplínák is, azonban a metaforikus mozzanatok vázlatszerűsége túlmegy az ismert referenciális mezőn, amiben az értelem már konstituált és egy ismeretlen referenciális mezőt hoz be a nyelvbe, amelynek dominanciája mellett a szemantikai kifejezésszándék aktívvá válik és kibomlik. A Ricoeur által „ontológiai

vehemenciának” nevezett eljárás eloldja a jelentést eredendő lehorgonyozottságából, mozgásformaként felszabadítja, és áthelyezi egy új mezőbe, melyet saját alkotóerejével formálhat meg. *A szó szerinti és metaforikus jelentés így utal a megérzetre és a poézis segítségével kifejezheti a másképpen ki nem mondhatót.* (Ricoeur, 1991.)

A következő konkrét költeményt Erdély Miklós 1974-es *Kollapszus Orv* kötetében olvashatjuk:

Ezt a költeményt lejjebb kell kezdeni.
Még lejjebb.

Még sokkal lejjebb.

Szomorú, de még ennél is lejjebb.

Még legalább tíz sorral lejjebb.

Ha lehet, még lejjebb.
Még valamivel lejjebb.

Még egy kicsit lejjebb.
Mé

g egy k
icsit le
jjebb

Ha a konkrét költészetet úgy értelmezzük, mint az *ön-működő, önmagukat felmutató jelek folyamatokra irányultságát*, akkor a poézis ontológiai dimenzióira is rákérdezhetünk, az alkotás, a megjelenítés lehetőségére

és lehetetlenségére. Mindez hasonlít arra, amikor a *hiány körülírásával* fogalmazzuk meg a jelenséget, a dolgot („Sötéttel ábrázolom a világot”). Így végeredményben életvilágunk adottsága és meghatározottsága jut

hat kifejezésre. S ez az attitűd, ami a hatvanas-hetvenes évek conceptualista tendenciáját jellemezte, már emlékeiben sem hasonlít a huszas évek avantgárdjának ideológiai, politikai utópiáira, pusztán a lét mozzanatainak felmutatása, strukturálása, át-minősítése az alkotói cél, életprogram.

Mindig lejjebb és lejjebb, azaz az *alapokig* kellene lehatolnunk, megmutatni eredetünk lényegét. A szándék világos. A megvalósítás mégis kivitelezhetetlen. A metafizikai és anti-metafizikai aspektusok határterületén járunk. S valószínű, hogy ez az egyik lehetséges művészet- és világértelmezés, amely szükségszerűen távolodik az egyértelmű megfeleltetésektől (lásd századunk logikai pozitívizmusát ill. annak Wittgenstein által kezdeményezett átalakítását), ám ugyanakkor attól is óvakodik, hogy a végzetes többértelműség mellett voksoljon (Derrida), mert legalább annyit lehetségesnek tart, hogy pillanatokra fölmutassa az igazság töredékességét. *Így természetes könnyedséggel tekint túl a posztmodernizmus jeles szerzők által megfogalmazott oppozícióján, modern és posztmodern kiküszöbölhetetlen dichotómiáján* (Lyotard 1979, Hassan 1985)

S végül ha *Esterházy* mottókollázsát veszünk szemügyre (lásd: Bevezetés a szépirodalomba), akkor mind a *metaforikus* megfogalmazások poézisét, mind a mindenkori életvilágok reprezentációját és *személyes* közvetítettségét kitapinthatjuk. Az így kialakított konszenzusban mindenki részt vett, aki a szerző-összeállító által meghívatott. Ennek

a dialóguspozíciónak a kimunkálása feltételezi a hatástörténeti összefüggések jelentékeny hozadékanak felismerését (Gadamer), s jelzi a korszituáció kínálta esélyeket a különböző életvilágok teamtizációs minőségeinek kérdéskörében.

Nem véletlen az sem, hogy ezt a szisztematizációt hagytam utóljára, mert ez mutatja a részlemek fontosságát és pozícióját (Nagy László és Erdély Miklós éppúgy „beféért” a Bevezetés a szépirodalomba, mint még sokan). Természetszerűleg különböző aspektusok és elváráshorizontok vannak a felidézett mottókollázsában is, így nem az instrumentum és a konstrukció válik fontossá, hanem a *hagyomány* egyénre és közösségre gyakorolt hatása, a *megértés* mikéntje és a *jövőbeli* esélyek kimunkálásának körvonalai. Élet-művek újramegjelenítésével szembeüthetünk, ahol az írói olvasat csak egy a lehetőségek közül. Megformáltságából adódóan azonban mégis körvonalaz határpontokat, bemutatva az egyéni és közösségi meglátásokat, javaslatokat, hogy *miért célszerű éppen ezt a szótárt használnunk, ha ilyen és ilyen értékpreferenciákkal rendelkezünk* (Rorty 1994).

A példák így azt érzékeltethették, hogy lehetséges olyan újraolvasása is a konzervatív avantgárd és posztmodern címkékkel ellátott alkotásoknak, *ahol magára a megjelenítésre, a visszaemlékezésre és a közösen kialakítandó, mindannyiunk számára hozzáférhető beszédsszituációra koncentrálunk.*

Mottómottó: Mottó ütött, talált ötöt

1. „Én. Én. Én. Én.”

2. „ÉN. ÉN. ÉN. én.”

•Madame Bovary

him- és pontosvesszők
(Bujdosó)

„Die beste Definition der Heimat ist Bibliothek.”
(Canetti)

„Úgy tűnik, én magam vagyok az, amiről a könyv beszél: egy templom, egy vonosnégyes, I. Ferenc és V. Károly versengetése...”

„Dreck, o’ süsser Wurst.”
Mozart.
„Nem bírok többé malomkerekre nézni.”
(Buchner)

„Én.” – kiáltá Fichte heroizmussal.

Babusgatom is szivecskemet, mint egy beteg gyermeket; minden akaratát teljesül. Ne add ezt tovább, vannak, akik megzokonhatnak.

(Goethe: Werther)

„Nem önabrázolás, mindig belehelyezkedés, onmagunkat nem megismerő, hanem átélő, elszenvedő, furcsán érző és akaró objektumnak ábrázolni.”
(Musil)

Nem szenvedhetem az olyan bált, amelyen nyolcszázharminc vasasabb a meghívott.

Rosenzweig: Ha valakinek van mit mondania, az azt új módon fogja mondani.

„A szép almákat szétlepte a kegyetlen valóság.”

„Talán nagy tudású szakácsnő volt, de igazi bűfészekhez nem ért.”
Madame Proust

„Művésztelnek nem érdekel a hunyó, aki van.”
(Kassák Lajos)

„A murkiz: Jelenlét or örökör ellenszöveti húzóúró!”
(Paul Valéry)

„Bárhonys lázadás – színesen, ötletesen.”
(Bujdosó Alpar)

„En megbotránkoztatom és megijeszttem (sokirozom) őket, de ha tudnak, én mennyire sokiroznak engem.”
(Katherine Mansfield)

A szem föl, de a kéz csinálja.
(Balujev)

Chardin: Csak szerelem képes mozgatni a letezőket

„Az Emmauszi tanítványok, az jó, jó szöveg.”
(Ottlik Géza)

Füst: Úgy vélem, hogy emlékezőtehetőség nélkül nincsen érdekes kölcs.

„Meg a kő is megszólal, ha kiverik a fogát.”
D. Kiv.

„... semmi, ami él, nem szegheti Istent kedvet teljesen” – R. Lowell

Elragadó a kurvad Óruline ha az elejen egy kicsit mersekel.
ned a pocakját – Flaubert

Nassack: Arra kerem az olvasót, ne gondolja, hogy onteit vagyok. En sem hiszem azt, hogy jogom van megállapítani: ilyen a valóság! Vagy akár csak: Nézd, ilyen vagyok én!

A hűség nem konokság, hanem nyugatnak huzzak es nem keletnek, hanem mert van idő es van harang.

(Bajor Andor)

A harangot nem nyugatnak huzzak es nem keletnek, hanem mert van idő es van harang.
Irj, es ne kényeskedj.
(Danilo Kisi)

.....”
Scócs Géza

„O, mennyi hibám volna, ha nem írnek.”
(Flaubert)

Plinius: Ez nem kitérés, ez maga a mű.

Iain MacLeod

Miért fordítottam ahogy fordítottam?

Az ember tragédiája fordításáról és átdolgozásáról¹

A hatvanas évekig soha eszembe nem jutott, hogy valaha is „elsőkézből” tehessek bármit is a Tragédia ügyében. Gimnazista éveim igézete és a színpadi előadások misztériuma volt és maradt – amíg a tény, hogy az angolnyelvű világban látszólag senki nem ismerte Madách munkáját, mellbe nem vágott.

Egy edinburghi kollégiumban tanítottam angol nyelvet és irodalmat, és a kollégium színjátszóival mutattam be Skócia fővárosában az angol irodalom néhány válogatott színpadi mesterművét. Nagyon lelkesített a lapokban megjelent és levelek tömegével érkező méltatás. A hatvanas évek végén arra kértek, hogy mutassak be valami „igazán speciális” darabot a kollégium többszázéves évfordulója alkalmán. Aki ismeri a Tragédiát, annak csak ez az egyetlen „igazán speciális” színmű a világ kerekén; és arra gondoltam, hogy ha találok megfelelő szöveget angol fordításban, alkalmam lesz színházlátogatóimnak valamennyi várakozását fölműlni.

A Skót Nemzeti Könyvtár útján felkuttattam minden létező angol nyelvű fordítást, ám megdöbbenett, hogy azok nem csak előadhatatlanok, de többnyire olvashatatlanok is voltak.²

Nem értettem: – „Hol van a probléma?” ...; és lefirkáltam egy-két sort „kapásból” – amint azt gyerekkoromban mondtuk. A színpadon fel s alá járkálva deklamáltam a sorokat és – Édes Istenem – jól hangzott angolul!

Kollégáim és tanítványaim biztattak: fordítsam le Az ember tragédiáját!

Így kezdődött. Korai felbuzdulásomban azt hittem, hogy egy fél éven belül elkészítem az angol nyelvű szöveget; noha túl későn az ünnepi évforduló alkalmára. Ám ez már nem számított: másra hagytam rendezői munkámat, számomra azon túl csak a Tragédia létezett, és nem nyughattam, amíg annak színpadról igazán meggyőzően hangzó angol nyelvű változatát kezemben nem tartottam. Évek múltak. Idővel vidékre költöztem, de dolgozószobám ablakából még láttam Skócia gyönyörű fővárosát majdnem húsz mérföldnyi messzeségben. Ott akartam bemutatni Madách Imre Tragédiáját.

Beláttam, hogy a fordító csak annyit fordíthat, amennyit ért. Nem csak a nyelvi készségről beszélek. Arra magyar gyerekkorom, gimnazista éveim és budapesti egyetemi képzettségem garancia volt. A kérdést így teszem fel: milyen fokon gyakoroltam volt-magyarságomat a magyar nyelvterületen töltött 25 év alatt? Madách magában sem könnyen érthető nyelvezetében egész élete irodalmi, tudományos, filozófiai és vallásos olvasmányainak asszociációi jelennek meg újra meg újra – nem is szólva az emberi élet érzelmi zűrzavaráról és a nemzeti tragédia által felkavart utolsó kérdésekről: honnan és hová? Ha a fordító mindezt nem érti, nem érzi, ha nem ismeri első kézből Madách tanulmányait, ha nem látta az emberi élet iszonyú példáit a világháború embertelenségében, a kommunista világ hazugságában, az utóbbi magyar forradalom bukásában és az azt követő elszigeteltségben, abban az emocionális űrben – akkor csak szavakat képes olvasni és fordítani intellektuális kíváncsiságból vagy éppen anyagi megfontolásokból.

Beláttam mindezt, és reméltem, hogy magyar irodalmi ismeretem, műfordítói gyakorlatom (amelynek egyik példája a huszonötéves koromban kiadott Milton fordításom), filozófiai és vallásos tanulmányaim és a negyvenes-ötvenes évek idején nyert keserves tapasztalatok megadják a szükséges értelmi és érzelmi belátást és utánérzést. Mindennek ellenére sokat kellett olvasnom, hogy a Madách által elérhető tudományágakban és tudományos világnézetekben otthon érezzem magam. Végül is kezdtem érezni (még ha ostoba megjegyzésnek tetszik is), hogy

milyen volt Madáchnak lenni. Ez a különös – hogy ismételtlen mondjam – „utánérzés” a mai napig is megmaradt, és mint Shakespeare Prosperoja pusztá gondolatlan fel tudta hívni testetlen segítőtjét: „Come with a thought; I think thee, Ariel: come” e különös madáchi „utánérzés” fel tudja varázsolni az alsósztrégovai „oroszlánbarlang” remetéjét.

Közben praktikus megfontolásokkal küszködtem tíz éven át: milyen legyen Madách nyelve – angolul? Noha első vázlatomnak emelkedett, költői nyelvű részleteiben a „lira zöngése” (hogy Arany kifejezését használjam) megvalósult – hiszen azok a részletek érdekelték legjobban –, a sorok túlnyomó többségében a dialógus nem szólt meggyőzően. A Mester iránt való előbb félreértett tiszteletből első vázlatomban 19. századbeli verset akartam írni szükségképpen 20. századbeli angol szavakkal – mert fordító elődeim archaizálása irtóztatott. Ez az újítás nyilván nem volt elég. A szöveg emlékeztetett az „angol-beszélő” külföldre, aki anyanyelvén gondolkozván behelyettesíti az angol szavakat: kirí idegensége. Egyetlen mondat, és az ember tudja, hogy nem angol anyanyelvű. Amit mond érthető és nyelvtanilag elfogadható: de mi nem úgy mondjuk. A modern angol nyelv különösen idiomatikus, ha pedig az ember idiomatikus akar fordítani, akkor nem az eredeti szavakra, hanem a szavak mögötti gondolatra, tartalmakra kell utalnia. Röviden: egy adott gondolatot egy másik nyelven nem szükségképpen ugyanazon szavakkal kell kifejezni.

A másik probléma onnan származott, hogy az angol jambus *majdnem kizárólagosan* a hangsúlyos és hangsúlytalan szóta-

gok váltakozásából adódik, miszerint a hangsúly („eszményien” – noha nem szükegképpen művésziiesen) minden második szótagra esik. Ez a reguláris váltakozás hosszabb dialógusokban tűrhetetlenül unalmas – és az idiómák által kedvelt egyszótagos szavakból álló verssorokban elviselhetetlen. Ez a megoldás vezetett arra, hogy a Tragédia dialógusát prózára váltam (többé-kevésbé *Bernard Shaw* stílusában) és az emelkedett és lírikus részleteket *Bertolt Brecht* gyakorlata szerint versben adjam. Ez kétségtelenül segítette a dialógust, de a Tragédia, mint költemény tönkrement. Vissza a rajztáblához (hogy illusztráljam mennyire idegen az angol idióma „Back to the drawing-board” szóról-szóra fordítva)! Miként lehet olyan jambust írni, ami muzikálisan jambusnak hangzik, könnyen olvasható, de nem zavarja az angolszász olvasó, hallgató, vagy színházlátogató fülét a rendületlenül ütemes, minden második szóra eső hangsúllyal? S mi több: hogy lehet prózához közel, jambusos verset írni, ami zökkenés nélkül váltakozik az emelkedett, lírikus és filozófikus passzusokkal? A válasz erre olyan egyszerű, hogy az ember szégyenli elismerni, hogy tíz évig nem jutott eszébe. Írjon tehát az ember jambusokat a klasszikus, időmértékes hagyomány szerint, ami minden magyarként született írónak természetes öröksége, de ami angolszász füleknek nem hangzik szükségképpen jambusnak, noha észlelik ritmusát, mert az olvasó ajkáról gördülékenyen pereg.

Mondtam színészeimnek a két olvasópróba folyamán: „Olvassák, mintha próza lenne, és a nyelv veleszületett törvényeit

követve időről időre akaratlanul is versre fordul”. Így is lett. Aztán csodálták, hogy milyen könnyen olvasható...

A madáchi gondolat megértése és a fenti nyelvi problémák megoldása azonban nem fordította volna a Tragédiát lekötölező, angol nyelvű olvasmánnyá további újítások nélkül. – Kérdezgettem az alsósztrigovai remetét, hogy végtére is kiknek ajánlta irományát. A választ egyik leveléből olvastam: „Semmi közepszerűt nem adni világ elé”. Arany és Szász javaslatai nyomán, meg a maga jószántából is, javíttatta művét amíg tudta. Halála azonban túl hamar jött, negyvenegy éves korában. Leghőbb vágya, hogy világszerte olvassák Tragédiáját, hisz nem sajátosan csak magyar mű az. Az új angol fordításnak azonban a huszadik század végén a mai angolnyelvű olvasóhoz és színházlátogatóhoz kell szólania. Nem a 19. század magyar irodalma érdekli a nagyvilágot, hanem az emberi faj tragédiája. Meg kellett tehát tennem, hogy újrafogalmazzam minden olyan vonását amely csak a 19. századhoz „rögzítene” a művet. Nincs azonban semmi oka a magyar rémhíreknek: – „Mi lett a magyar irodalom gyöngyével?” – Apróságokról van szó, mint például az eredeti szöveg „zöld s fehér” mező földgolyójáról, amit pedig még a mai gyerekek is a gyönyörű „kék s fehér” bolygóként ismernek a TV-ből.

Minden hasonló újításról beszámolok a jegyzetekben, mint a szín-írekciónban megjelenő változásokról is.

Madách Imre csak a 19. század színpadának kereteihez, lehetőségeihez mérten képzelhette el a Tragédiát. Nekünk a modern színpadon több eshetőségünk adott, mint amilyen például a feszes, parabolikus

„körfüggöny” a játszótér mögött. Hisz, ha ezt fókuszpontján belülről világítják meg, annak anyagszerű látszata eltűnik, és ha ráadásul kékre váltják a fényt, akkor az üres, kék égbolt mélységét varázsolja fel a nézőknek. Használtam ezt egyszer Edinburghban, mikor Marlow „Dr.Faustusát” mutattam be, amelyre egyik kritikusom így reagált: „A nagy dráma a végtelenség perspektívája ellenében játszódik le...” Ez volt a célom, amikor beleírtam a Tragédia szín-direkciójába.

Rendezői gyakorlatom sokat segített hogy eldöntsem, mit lehet mondani vagy játszani a modern angol nyelvű színpadon. Amint korábban mondtam, a Tragédia nem kiváltképpen csak magyar mű, ám Madách mégiscsak magyar volt, és természetesen magyar temperamentummal fejezte ki magát, ami pedig a mai angol nyelvű olvasónak túlzott vagy éppen értelmetlen lenne. A Mű ilyen „helyeit” a mai angolszász vagy angolul beszélő olvasó és néző felfogása, ízlése szerint kellett figyelembe vennem.

Felháborít a hírközlő eszközök szinte szenvedélyes elfogultsága a háború, az erőszak, a gyilkosságok mellett, miközben a szépet, jót, a nemeset alig-alig jelenítik meg – ha az csak valami lényegtelen okból nem vált tömegvonzóvá. Madách „küzdj és bízva bízzál” szavaiban ezért nem tudom elképzelni, hogy az Úr a mai értelemben küzdelemre biztatná Ádámot. – Verekedj, gyilkolj, taposd ki a belét! Ahol küzdelem van, fájdalom is van, és az nem ritkán a küzdőnek is fáj előbb-utóbb. Ha a „küzdj” szóból leszámítja az ember a romantikus 19. századbeli túlzás divatját és a magyar temperamentum túltengését az elbukott 1848-as

forradalmat követően, akkor a szó merőben „erőfeszítést” jelent, ami nem jár az embertárs végleges elnyomásával, kizsákmányolásával, meggyilkolásával.

A vallásos Madách egész pályája, tevékenysége ezt a felvilágosodott álláspontot súlyozza. – „Az ember célja e küzdelem maga” – Nem a győzelem diadala, nem a vele járó fájdalom, nem az ellenfél letiprása, hanem minden egyes személynek a saját legnemesebb, legteljesebb erő kifejtése. E megfontolásból a „küzdj” szót nem a *“fight”* szóval adtam vissza angolul. A szó ugyanis éretlen gyerekek és felnőttek passziójára utal. Az ember ökölvívó mérkőzésekre gondol, nem a szegény ökölvívókra magukra, hanem a révílt, vagy éppen őrjöngő közönségre. Milyen közönséges!

Jól tudom hogy az angol kifejezés „do your best”³ elvesztett eredeti költői erejéből a sekélyes utókor nyelvhasználatában, csakúgy ahogy a legszentebb neveket is hallja az ember káromlók ajkán. De mint a hitvány szentségtörése nem teszi kevésbé szentté azt mi szent, számomra „do your best” az emberi fajnak legnemesebb – és a lehető legmagasabb célját summázza. – Ezért áll az angol nyelvű Tragédia utolsó tanításaként.

Ha valamely kiváló művet tökéletesnek mondunk, az csak elragadtatásunk kifejezése és nem abszolút mércére utal. Következésképpen én sem hihettem, hogy a Tragédia fordításával kapcsolatos gondolataim felülmúlhatatlanul „tökéletesek”, és javíthatatlanok lennének. Ha a fordítás-átdolgozásom kiadására nem lett volna alkalmam 1993-ban, még a mai napig is dolgoznék rajta. Sajnos különféle szervezésbeli okokból kifolyólag az USA-ban ezideig csak egy

néhány tucat kötet létezik, azért az olvasó ezidőleg szükségképpen másodkézből nyerhető információra szorul. Remélem azonban, hogy hamarosan minden olvasónak alkalma lesz a maga kötetét beszerezni Amerikában is a helybeli könyvesboltok polcairól.

Mivel a Madách szöveg nekem folyamatos, élő tapasztalat, a szöveg egy-két sorát (noha nem több mint egy tucat sorát) a kiadás, vagy helyesebben a nyomtatás napja óta már meg is változtattam az elkövetkező, tehát a második kiadásra való tekintettel, nem azért mert a lefordított sorok helytelenek, hanem mert talán túlságosan a színpadi produkció szellemében születtek. A hallható és a színészek által „megtestesített” szöveg többet közöl mint a merőben nyomtatott szöveg. Az írott szó értelmezésre szorul, amit pedig helyesen, vagy helytelenül lehet magyarázni a „tolmács” képessége vagy szándéka szerint. Nem azt akarom mondani, hogy az egyértelműség magában is mindig szükséges. Mi több, állítom, hogy a többértelműség művészileg sokszor kívánatos. Mégis be kell látnom, hogy egy idegen nyelven írott mű fordítása során a fordítónak bizonyos paramétereken belül kell dolgoznia, különösen midőn a lefordított sor az eredeti műben és nyelven szállóigévé vált -, mint a például „Mondottam, Ember, küzdj és bízza bizzál!”

Mit is fordítson az ember: szavakat, gondolatot vagy szállóigét? Kézzel fogható volt, hogy merőben csak a szavak lefordítása elfogadhatatlan lett volna már csupán a „mondottam” ige elavult használatának okán is. Ami pedig a szállóigét illeti, azt szállóigeként semmiképpen sem lehet a Tra-

gédiától elválasztani. A Tragédia nélkül annak utolsó sora nem lett volna szállóige. Annak képzettársítása és látnoki ereje a műből magából következő. Használjon azért az angol nyelvű fordító olyan kifejezéseket, melyek a köznyelvben már idiomatikusan léteznek (mint például „havi faith, do your best”); fontolja meg, hogy mit jelenthet a madáchi gondolat a mai angol nyelvű olvasó színházlátogató számára; írja le azt a gondolatot kifogástalan angolsággal; és használja a színpadi fogások teljességét, hogy azt a gondolatot világosan tolmácsolja (lásd az Urat a Tragédia végén nagyon is emberi formában, minden glória nélkül, tanácsolván fiatalabb embertársának, hogy hittel, bizalommal tegyen meg minden tőle telhető). Mint rendező, meg vagyok győződve, hogy ha az angol nyelvű Tragédia hazatalál, akkor az utolsó sornak is meg lesz a maga kiváló jelentősége: „I've told you, Man: have faith and do your best!”

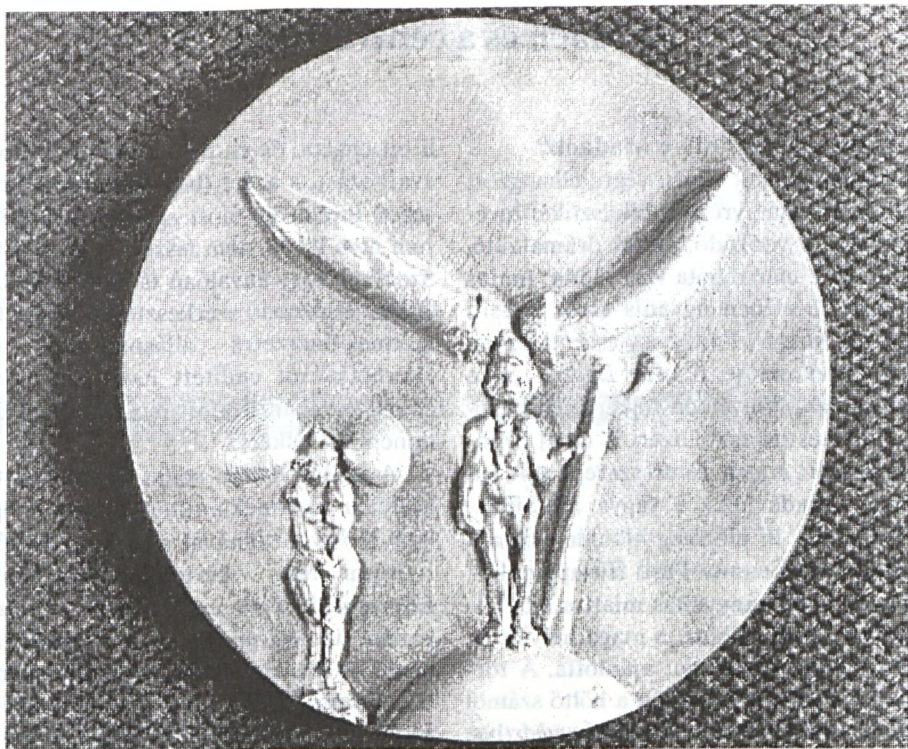
Angol nyelvű Tragédiám nagyon megváltozott az utóbbi két évtized folyamán, de ez a sor még az eredeti változat. Megvizsgáltam azóta annak más változatait is, azért hadd közöljem itt egyik elgondolásomat, mint az ezidáig legjobb „riválist”. Még ha a szín-direkciókat újra is kellene írnom, nem zárom ki megjelenésének lehetőségét a második kiadásban, mint az örökkévalóságban írott Tragédia szövegtelen szövegének másik, elfogadható angol nyelvű értelmezését: „*Have faith, Adam: resolve your doubt in action!*”

Jegyzetek

1. The Tragedy of Man, translated and adapted by Iain MacLeod, with illustrations by János Kass, 1993, Canongate Press, 14

Frederick Street, Edinburgh EH2 2HB, Scotland, UK. Terjesztő az USA-ban: Trafalgar Square, North Pomfret, Vermont, 05053 USA 2. A hatvanas években G. Szirtes és T.Mark fordítása még nem létezett.

Mindkettő jobb mint elődei, de nem értik Madáchoz. 3. Ez talán "teljesítés a töel telhető legmagasabb fokon" kifejezéssel lehetne fordítani. Különös figyelemre szorul, mint a megfelelő jegyzetek magyarázzák.

Széri Varga Géza alkotása

Fenyő István

Madách és a centralisták

1. Centralista volt-e Madách?

1844 júniusának elején végre elhangzott az a hívó szó, amelyre a publicisztikai tevékenységhez is vonzódó, fiatal drámaköltő, Madách Imre már régóta várt. 1844. június 12-én kelt levelében ugyanis arról értesíti barátját, *Szontagh Pált*, hogy a Pesti Hírlap jövőre szerkesztője, *Szalay László* „igen szeretetreméltó” levélben felkérte levelezőjéül.¹ Az értesítés erről azért is ment Szontagh-hoz, mert annak döntő szerepe volt abban, hogy Madáchnak e vágya teljesülhetett. Barátja – ki előzőleg állandó nógrádi tudósítója volt Kossuth Pesti Hírlapjának –, a szerkesztő- és irányváltás miatt a feladatkört tovább nem vállalta, s maga helyett az új redakciónak Madáchot ajánlotta. A történetek előzményeiről szintén a költő számol be másik barátjához, *Lónyay Menyhérthez* 1844. május 8-án írott levelében: „....Komolyabb tárgyról még soká nem adandok ki valami nevezetesebbet, kis cikkeket nem mondom, hogy nem, s legszívesebben Szalay hírlapjába, ha csekély s még egészen ismeretlen tehetségeimnek, azoknak, előre is csak jeleset ígérő hasábjait megnyitandja. Levelező szerzésére Szontaghot szólítá fel, ki Kosútnak híve marad, Szontagh megszó-

lított engem, de én nem szeretem a hivatlan avatkozást, s azért (bocsásd meg e gyengeséget) levelezője most egyenes felszólíttatásom nem lévén, nem leszek.”² Ezt követően Szontagh nyilvánvalóan tájékoztatta a Pesti Hírlap eljövendő szerkesztőjét Madách szemérmes-önérzetes álláspontjáról (ezért „korholja” őt említett levelében a költő), ennek nyomán íródott meg azután „ad hominem” a felkérés.

A szakirodalom sokat foglalkozott már Madách gyermekkorától kezdve meglevő, igen erős vonzalmával a sajtó, a folyóiratirodalom iránt – kéziratok diáklapjaitól, a *Literaturai Kevercstől* és a *Mixturától* kezdve az *Athenaeum* és a *Honművész* állandó olvasásáig, illetve tematikai-szemléleti hasznosításáig³. Jóval kevesebb szó esett azonban arról, hogy 1842 folyamán Madách Imre mint szerző Kossuth Pesti Hírlapjánál cikkek beküldésével háromszor is megpróbálkozott – s mindháromszor elutasításban volt része. Ugyanakkor a lap – nem sokkal később – Szontagh nógrádi tudósításait folyamatosan közölte, sőt – mint arról ugyancsak *Praznovszky Mihály* jeles tanulmánya tájékoztat – Madách két írását is közzétette, amikor azokat nem saját neve

alatt, hanem Szontagh szerzői ájjelét felhasználva küldte el a lapnak. El lehet képzelni, hogy a rendkívül érzékeny alkotó, ugyanakkor a közélet iránt a pesti egyetemi évek óta hevesen érdeklődő költő milyen frusztrációs érzéstől szabadult meg Szalay László felkérő levele nyomán! Az első visszautasítás azért is rosszul eshetett Madáchnak, mivel ő Kossuthot nagyon tisztelte, szerkesztésével messzemenően egyetértett, a *Kelet népe*-vitában is neki adott igazat.⁴

A felkérés előzményeinek ismertetése egyszersemind közelebb is visz bennünket Madách és a centralisták viszonyának megértéséhez, pontosabban a költő politikai meggyőződését illetően a centralista elemek reális megítéléséhez. Nem arról volt szó tehát, mint ha Madách egy egységes, eleve koherens centralista eszmei platform alapján csatlakozott volna Szalayékhoz (bár látni fogjuk, hogy már a meghívás előtt az ő eszméik jelentős részével is rokonszenvezett), hanem arról, hogy a centralista orgánus nyitott teret számára ahhoz, hogy saját meggyőződésének időről időre hangot adhasson. (Tegyük hozzá: nem is minden vonatkozásban nyitott teret!) Bocsássunk előre annyit: Madách személyében olyasvalaki csatlakozik 1844 júniusában a centralista Pesti Hírlaphoz, aki egyetért a lap fő irányvonalával, képviseli a lapban a centralista eszmék számottevő részét, de akinek emellett más, a szerkesztőkétől eltérő ideái is vannak.

Mi az, amit a fiatal költő-publicista az új vezetésű lap szellemiségében bizonyosan a magáénak vallhatott? Mindenekelőtt nyilvánvalóan Eötvösöknek a megerendszerre vonatkozó, addig páratlanul éles kritikája nyerte meg eszmei-politikai rokonszenvét.

Ha valaki, akkor Madách jól ismerte, mert a maga bőrén tapasztalhatta a megyei szerkezet árnyoldalait. 1840 derekától kezdve, a pesti egyetemi tanulmányok befejeztével Nógrádban élt, 1841 második felében az alispán patvaristájaként, fél évvel később megyei aljegyzőként, 1844 legelejétől pedig táblabíróként – közvetlen közléről figyelhetette meg az elavuló közhatalmi szerkezet negatívumait.⁵ Főként a korteskedést, az azzal együtt járó erkölcsi és politikai zülleszt, a tisztújítások sorozatos visszaéléseit – mindazt, amit ez idő tájt lapjában Kossuth maga is visszatérően elítélt. Lónyay Menyhérthez, Szontagh Pálhoz, illetve tulajdon édesanyjához írott levelei érzékletesen tanúskodnak arról, miként idegenedik el a fiatal Madách a sokak által ekkor is ünnepeelt megyei intézmény hatalomgyakorlási módszereitől. Csupán a legjellegzetesebb levelekből idézünk egypár sort. 1841. szeptember 6-án még csak azt írja Lónyaynak, hogy olvasott „verekedés mocskolta tisztújításokról”; háromnegyed évvel később, 1842. június 23-án már maga is szemtanúként kénytelen beszámolni barátjának az ilyesfajta jelenetekről; valamivel később pedig anyjának ő maga kényszerül megszabni a korteskedéssel kapcsolatos teendőket.⁶ Madách szavaihoz szükségtelen a kommentár: „...Az ide mellékelt lajstromba foglalt nemes társakat holnap délre kérlek, citátsd össze, adjál nekik gulyás-húst és bort, és a hegyeken két jobbágykocsin indítsd, kérlek, ide útnak. Bory Lajosnak adjál egy-két húszast a kezébe, hogy ahol megállnak, vegyen nekik bort; hogy estvére beérkezzenek. Itt lesz rúlok gond. Zavarban írok, mert körültem minden zavar.” 1844. május 8-án Lónyayhoz intézett levele szerint a költő már annak örül, ha sikerül megbotrántkoztatnia a megyei

„spectabilisek”-et; 1845. február 25-én pedig arról számol be Szontaghnak, hogy Bihar megyében meggyőződött: más megyében még rosszabb a helyzet, mint odahaza („...Láttam megyét, hol a nyelvek élesek, mint a kard, az elmék tompák, mint a tőke, hol cifra szónoklatokat hallhat a szabadság- és közbátorságról, ki szerencsés meglópatlanul és betoretlen fővel a székvárosig jutni” stb.)⁷ Idioszinkráziája a megyével szemben a forradalom előestéjén, 1848 februárjában is változatlan: „...mit tudok én írni ezen parlagon tengődő, juh- és marhanyájnál alig egyebet látató homoki legelő alakú, régen elvénuilt copffal hadonázó bunkókraticus megyei élet nyomorúságos állapotának mivoltjából” – kesereg ekkor Szontaghnak.⁸

A sok személyes élmény közül, amelyek hozzájárultak Madách megye iránti averziójához, emeljünk ki még egyet: épp akkor volt patvaristája Sréter János alispánnak, amikor az nagy fontosságú válságösszegzésén, *Nógrád megye beligazgatása állapotjáról hivatalos jelentés* (Pesten, 1842) című, politikai röpirattal felérő művén dolgozott. A szakirodalom behatóan elemezte már Sréter liberális eszmei formátumát, kiemelkedő emberi és vezetői értékeit, a költőre gyakorolt hatását – mindehhez csak annyit, hogy az ifjú Madách e munkából (mely szeméi előtt készült!) már-már enciklopédikusan megismerhette Nógrád megye, sőt a megye szerkezeti fogyatékoságát, az ügyintéző mechnaizmus tarthatatlan, azonnali javításért kiáltó visszáságait.⁹

A helyhatósági rendszer anomáliáinak kritikáján túl azonban másfajta közeli eszmerokonság is fűzte a centralistákhoz az ifjú Madáchot. *Baranyi Imre* könyve, *A fiatal Madách gondolatvilága* (Bp., 1963.) villantott fényt először azokra a szemléleti

tanulásokra, amelyekkel az *Athenaeum* című folyóirat gazdagította a költő öntudatra ébredését, s ő utalt arra is, hogy ezek között számos gondolat már a centralisták későbbi eszmeinkincseit anticipálta. A magunk kutatásai alapján csupán a legfontosabbakat említjük azok közül az ideák közül, amelyekkel az *Athenaeum* a centralisták – s velük Madách – felkészüléséhez szellemi municiót szállított. Így mindenekelőtt a folyóirat cikkeinek arra az alapvető szempontjára utalunk, hogy hazánkban nem részleges reformokra, hanem az állam és társadalom lényeges szerkezeti átalakítására van szükség, főképpen pedig a fennálló hatalmpolitikai rendszer mélyreható megváltoztatására. Az *Athenaeum* volt hazánkban az első nagyhatású közéleti folyóirat, mely írásainak homlokterébe a polgári parlamentarizmusra, a képviselői rendszerre való áttérés szükségességét állította, melynek érveléséből nyilvánvalóvá vált a rendi országgyűlés korszerűsítésének múlhatatlan szükségessége. Mindez azután a centralisták eszmevilágának éppúgy szerves részét képezte, mint Madáchénak, mint ahogyan Eötvös és társai, valamint későbbi nógrádi munkatársuk egyaránt fontos cikkeket olvashattak itt a központosítás szükségességéről, a felelős kormányról, a népképviselőtről (csekély cenzusú választójog alapján), a népnevelésről, a népek közötti szellemi kapcsolatok erősítése s általában a nyugati modernizációhoz való csatlakozás hasznosságáról. Emellett a folyóiratban rendszeresen elemzésre kerültek olyan témák is, amelyeket nemcsak a centralisták (s velük Madách), hanem az ellenzék egésze is magáénak val-

lott: a büntető igazságszolgáltatás reformjától, az esküdtszék bevezetésétől kezdve a közteherviselésig, az ösiség eltörlésétől az örökváltságig.¹⁰

Ha csupán ezek az ideák képezték volna Madách, illetve a Pesti Hírlap szerkesztőinek eszmevilágát (bár az a „csupán” itt nagyon sokat jelent!), akkor valóban nyugodt lélekkel besorolhatnánk a fiatal költőt a centralisták közé. Madáchnak azonban másfajta „felnevelő iskolái” is voltak. A sokféle szemléleti-műveltségi hatás között, amely őt a pesti egyetemi évek alatt érte, az Athenacuméval egyenértékűnek tartunk egy másikat: *Kazinczy Gábor* mozgalmának, az Ifjú Magyarországnak befolyását. E kapcsolat felemlítésével nem mondunk semmi újat – a pályakezdő Madách szellemi kötődését az említett csoportosuláshoz, Petőfi Fialat Magyarországa elődjéhez *Baranyi Imre*, még inkább *Kerényi Ferenc* kutatásai már régen tisztázták –, azzal viszont remélhetőleg igen, hogy milyen Kazinczy Gáboréktól elsajátított ideák különböztették meg Madáchot a centralistáktól?¹¹ Mi volt az a másfajta gondolati anyag, társadalom- és történelemértelmezés, amelyet az Ifjú Magyarország platformja alapján Madách is elfogadott, s amelytől Eötvös és Szalay bizonyosan idegenkedtek?

A centralisták tudvalevően liberálisok voltak, a társadalmi rend békés, reformokkal történő, az érdekek gondos egyeztetésén alapuló átalakításának a hívei. Kazinczy Gáborék nézetrendszere viszont kifejezetten radikális, sőt forradalmi – olyan változást kívántak, amely megvalósítaná a feudális világ romjain születő új, demokratikus társadalmat.¹² Azt vallották, hogy az új világnak el kell teljesen söpörnie a régit, a „csaknem megkövesült álmat”; az „egykor

dicső várakat”, melyek a jelenben „értéktelen bagolytanyákká” silányultak, mielőbb le kell rombolni. Azaz: a fennálló társadalmat minden vonatkozásban át kell adni az enyészetnek. E gondolatuk azután a tizenhét esztendőes Madách Imre tollán is felhangzik, amikor 1840. június 19-én Pöstyénfürdőn kelt levelében – megpillantva a trencsényi várat – így szól Lónyay Menyhérthez: – „Letértem újra a völgybe, s örömbánat kevert tekintetet veték ezen végmaradékára a Feudál rendszernek, melynek romjain a népszabadság lelke ül.”¹³

A „tabula rasa”, melyet Kazinczyék megvalósítani kívántak, kiterjedt a monarchikus államberendezkedésre, a Béccsel való kapcsolatokra éppúgy, mint a termelt javak elosztására, az alapvető tulajdonviszonyokra. Nemcsak jogegyenlőséget óhajtottak ők, hanem jenenőleg vagyon- és birtokegyenlőséget is, azáltal pedig a társadalomból mindennemű uralmi viszony és függőség kiiktatását, az emberek testvériségét. Madách 1844 elején befejezett társadalmi drámájában, a *Csak tréfa* című színműben hasonló gondolatokra bukkanunk.¹⁴ E jellegzetesen önarcképszerű, vallomásigényű drámának hőse, *Zordy Lorán*, a költő-politikus úgyszólván Madách alteregójának tekinthető, az általa hirdetett eszmék az ő törekvéseit fogalmazzák meg, vágyként, kiküzdendő jövőként. Zordy Lorán szavaival Madách éppúgy a köztársaság hívének vallja magát, mint Kazinczy Gábor, éppúgy igazságosabb vagyoneelosztást követel, mint a Pesten megismert ifjú irodalmi vezér, céljait szintúgy titkos társaság szervezésével kívánja megvalósítani, mint tette amaz 1838-1839-ben, egészen hivatalos üldöztetése bekövetkezéséig. Tegyük hozzá ehhez azt is, hogy Madáchnak *A rab költő* című, 1840-ben született versében –

mely épp Kazinczy Gábor hagyatékában maradt ránk! –, a címszereplő a király ellen lázadva, annak rabjaként éli le életét, a szenvedések ellenére sem változtatva a „kényúr” iránti megvetésén.¹⁵ E vers tanúsága szerint is Madáchból teljességgel hiányzik az a monarchikus érzület, amely a centralistákban minden időben megvolt.

Az Ifjú Magyarország tehát forradalmi szerepet tulajdonított a költőknek, „lángoszlopok”-nak tekintette őket. Így vélekedett Madách is: a már említett *Csak tréfa* tanúskodik leginkább arról, hogy a költő Kazinczyékkel együtt a politikai törekvések közvetlen segítőjének látta az irodalmat, a szociális mozgalmak tényezőjének. Az Ifjú Magyarországgal együtt Madách is azt vallotta, hogy a művészetnek egy „jobb és szebb népelet” megteremtése a célja, hogy az új íróknak „népemberekké” kell válniuk, vezetniök kell a népet. E célok, illetve a nép kulturális felemelése érdekében tervezte meghíusult folyóiratát, a *Népbarátot* Kazinczy Gábor, melyet 1840 októberében Madách szándékozott egy „népszerű” újság alapításával, illetve egy Népoktató Egyesület létrehozásával folytatni, felújítani.¹⁶

Az Ifjú Magyarország vezérének volt olyan ideája is, amely azután Madáchot egész életén át elkísérte. A kiemelkedő szellemi ember és a néptömeg kapcsolatának újfajta, romantikus értelmezése ez. Az apostol-szerep. Kazinczy Gábor szerint a nép javáért dolgozó értelmiségieknek „apostolok”-ká kell lenniök – oly rendkívüli egyéniségekké, kik az átlagemberek meg nem értésével dacolva, a tömegek közönyével, sőt rosszindulatával szembeszállva küzdenek a nép felszabadításáért. Vállalva, hogy kiállásukért azoktól is üldöztetést szenvednek, akiknek „megváltásáért” végül

is életüket áldozzák.¹⁷ Az apostol-szerepet illetően Kerényi Ferenc találoán vetette össze Kazinczy Gábor egyik 1838 decemberében kelt, *Erdélyi János*hoz intézett levelének részletét Madách *Virozsil Antal* professzort 1840-ben köszöntő beszédével.¹⁸ Joggal állapította meg, hogy a két szöveg sokhelyütt még frazeológiai egyezést is elárul, s hogy itt láthatjuk legkorábbi jelentkezését a költő tömegről vallott felfogásának. Összevetését néhány ténnyel szeretnénk kiegészíteni. Az egyik: az „apostol”-ideálra Madách Kazinczynak nemcsak e levelrészletében láthatott példát, s nem is csupán annak forradalmasító szándékú Mickiewicz- és Lamennais-fordításaiban, hanem annak cikkeiben is. Kazinczy több művében – így Heine *Jellem* című írásának és Gutzkow *Shelley*-portréjának átültetésében szól arról, hogy a tömeg szemhatára nem hatol el a magas szellemek köréhez, jellemüket nem képes megítélni, könnyen hajlik elmarasztalásukra.¹⁹

Másik kiegészítésünk: az apostol-eszmény nem időleges jelenség Madách eszmékedésében. Maga a *Csak tréfa* is voltaképp „apostol”-dráma: a nagyratörő, forradalmi egyéniség és a kisszerű, öntudatában elmaradott, csupán érdekeinek élő tömeg kollíziójának kivetítése. Hasonlóképpen Kazinczy Gábor inspirációja sejlik fel bennünk, amikor Madáchnak 1846 elején kelt egyik cikkében azt olvassuk, hogy a centralistákat ne csüggyessze el kis számuk - hisz hajdan tizenkét apostol hordta szét a megváltás ígét.²⁰ Egy évvel később a *Szegénydal* című Madách-versben ismét visszatér e téma: a költő azt kívánja, hogy a „szegénylegények” a haza érdekében álljanak össze, miként tette azt egykor a tizenkét apostol.²¹ S hogy az Ifjú Magyarország radiká-

lizmusának hatása Madáchnál mennyire maradandó, mutatja az a tény, hogy az ekkor szintén e körhöz tartozó Erdélyi János versének, az 1839-ben keletkezett *Új Mózesnek* szemléleti alapállása, attitűdje belejátszik majd Madách több mint két évtizeddel később keletkezett *Mózes*-drámájának fogantatásába is.

Summázva az eddig elmondottakat: Madách fiatalkorában alapvetően forradalmi indíttatású költő, ki kívülállónak érzi magát kora egész társadalmán (beleértve a nemesi liberálisokat is), kit a társadalom teljes és azonnali megváltoztatásának vágya vezérel, s kit ettől az ezzel esetleg együttjáró erőszak, vérontás sem tántorít el. Azt a gondolatot, amelyet erről Szontagh-hoz 1847 őszén írt levelében megfogalmazott, centralista politikus bizonyosan sohasem vetette volna papírra: „...bár a hazáért mások vérért lehetne ontani, mert mindinkább erősödöm régi hitemben, hogy csak véres út vezet a boldogsághoz, és a francia forradalom alatt is azok voltak a legbecsületesebb emberek, kik legtöbb vért ontottak.”²² Ilyen álláspontot még Kazinczy Gábor megnyilatkozásai sem tükröztek soha. A megváltó eszmékbe vetett hit feltétlensége, a fennálló rend totális felváltásának ígénye egy új világgal, a „véres napok” vállalása effajta rendíthetetlen elszántsággal e korban idehaza csak Petőfinek volt a sajátja. Madách hű fegyvertársa volt a centralistáknak, együtt küzdött velük a politikában addig, ameddig annak értelmét látta – eszmeileg azonban közelebb állott Petőfihez, mint hozzájuk.

2. Timon tudósításai

1844. július 7-én jelent meg a Pesti Hírlap hasábjain a költő első beszámolója a nógrádi megyei közéletéről, majd ezt az el-

következő másfél esztendőben még nyolc hasonló követte, illetve 1844 decemberében két vitacikk, melyekben a Védegyeletnek kelt a védelmére gróf *Dessewffy Emil* támadásával szemben.²³ Valamennyi cikknek a végén jellegzetes aláírás olvasható: *Timon*. A korabeli olvasók jelentős része értette az utalást: a görög név mindenekelőtt *Louis Marie de la Haye Cormenin*, a restauráció és a lajosfülöpi korszak híres radikális francia politikusát idézte, ki a polgárkirályságot támadó röpirataiban előszeretettel használta ezt az álnevet. Alakja az idő tájt fogalom-má vált: a hajthatatlan ellenzékiiség, az emberi és polgári jogok védelmének élő jelképévé.²⁴ S Cormenin egyúttal a hatalom alkotmányos központosításának, a felelős kormány intézményének is egyik legkövetkezetesebb ellenharcosa volt, erről írott könyvét, a *De la centralisation* (2e édition, Paris, 1842) a centralisták jól ismerték, megvolt Madách könyvtárában is. A költőt az is vonzhatta Cormenin munkásságában, hogy a francia publicista az előjogok társadalmának megszüntetéséért, a hatalom ellenőrzéséért folytatott harcában fő eszközöknek a sajtót és a szószéket tartotta. Az utóbbinak propagálására írta híres könyvét, a *Livre des orateurs*-t (12e édition, Paris, 1842), amely a francia polgári fejlődés politikusainak portréival a parlamentarizmus gyakorlatának vált kézikönyvévé. (Ugyancsak megvolt a sztrégovai könyvtárban.)

Emellett azonban Timon neve, a név szimbolikája Madách számára mást is jelentett. Embergyűlöletet, mizantropiát, a fennálló rend teljes negációját. A híres athéni bölcselő alakja mintegy összegezte és megtettesítette a költő lelkében élő kettőséget: az emberek sorsa iránti részvétet, a felemelésükre irányuló szándékot, ugyanak-

kor azt a haragos megvetést is, amellyel az emberek többségének – főleg az öt körülvevő nemesi társaknak – silánysága, önzése, szüklátókörűsége iránt viseltetett. Timon figurája a történelmen átívelő szerepben kristályosította ki a nógrádi tudósításokban megjelenő madáchi magatartást: a változtatás iránti izzó vágyat és az iránta táplált pesszimista kiábrándultságot, a hajlíthatatlan karaktert és a per-cemberkéekkel szemben érzett erkölcsi-szellemi fölényt.

Madách nem rendelkezett számottevő publicisztikai gyakorlattal akkor, amikor első Timon-tudósítását papírra vetette. Mindössze négy cikke látott addig napvilágot: a már említett, Szontagh helyett írott két tudósítás a Pesti Hírlap 1843. június 8-i és szeptember 24-i számaiban, majd a Széchenyi kétgarasos telekdíjtervéről Kossuthal folytatott vita a Társalkodó 1844. április 18-i és május 16-i hasábjain.²⁵ A Szontaghot helyettesítő első cikkben még csak egy-egy ironikus villanás – madáchi léleklöbbanás – tanúskodik a későbbi publicista közéleti szenvedélyéről, a másodikban azonban kedvelt témái, a bot-, illetve a halálbüntetés eltörlése, az esküdtszék kapcsán szinte már teljes vértzetben mutatkozik be előtünk a majdani közíró. Szellemes parafrázisok, megszemélyesítő metaforák, halmozó felsorolások, rétori megszólítások előlegezik itt számunkra a Timon-cikkek érvelő módszerét és stílusát. A Kossuthal vívott párharc pedig az állásfoglalás keménységével, a kétgarasos kompromisszum kategorikus elvetésével, az örökváltás és a köztelherviselés feltétel nélküli megvalósításának igényével s a Habsburg-kormányzat iránti abszolút bizalmatlanságával idézi elénk a későbbi Timont.

Madách azért írja megyegyűlési beszámoló sorozatát, hogy konkrétságában, időszerű processzusában mutassa be a szerinte is mélyreható átalakításra szoruló megyei szerkezet tanácskozási-döntéshozatali mechanizmusát, hogy a helyi valóság színeivel igazolja Eötvösök kritikájának helyességét. A couleur locale megjelenítése, a pillanatnyi aktualitás sugárzása, a megyei közgyűlések atmoszférájának újratemtése, a tekintetes rendek nógrádi miliójének életre keltése az, amivel ő a centralisták agitációját megtámogatni kívánja. Nem új közéleti problémák vagy reformjavaslatok felvetéséről van tehát tudósításaiban szó – a botbüntetés eltörléséről, a fogházjavításról, az örökváltásról, a háziadóról stb. évek óta cikkezett már a sajtó –, hanem a lap általános elvi vonalának helyi tapasztalatokkal való elmélyítéséről, a megyei gyakorlat visszásságainak dokumentálásáról, egyfajta „tényirodalom”-ról. Madách riportszerűen eleven képekben hozza közel az olvasóhoz azt a hatalomgyakorlási metódust, amelyen a fővárosban dolgozó centralistákkal együtt sürgősen változtatni kíván. Az egyediben mutatva fel az általánosot, a sajátosban a törvényszerűt.

Tudósításainak fő célja tehát az elidegenítés, az olvasó minél erőteljesebb ellenszenvének felkeltése a közügyek intézésének módjával kapcsolatban. Madách még az Eötvösénél, Szalayénál is maróbb iróniával fordul a „spectabilisek” világa felé. Értelmezése szerint ez a vezető réteg devalválja és demoralizálja a legszentebb érzelmeket is. E téren pedig a tudósító számára konzervatívok és liberálisok között – tisztelet a kivételnek! – általában nincs különbség. A politikai élet mindkét oldalának képviselői egyaránt jelentéktelenségekben vesznek el, a jelentős szük-

ségszerúségekre viszont nem ügyelnek: többnyire körben forgó, hiábavaló vitáiknak ironikus összefoglalása megéreztetni, hogy milyen nehezen mozdul előre ez a nemzetért felelős történelmi osztály, s hogy e végtelenül lassú mozdulásban a megyei szerkezet is mily nagymértékben közrejátszik.

Madách legfontosabb kritikai észrevétele azonos a centralistákéval: a karokat és rendeket szándékaikban nem a közérdek vezérli, megnyilatkozásaikból hiányzik a felelősség, s még inkább a szakszerűség. A tudósító dilettanciát érzékel az ügykezelésnek, illetve a politikai kérdések intézésének szinte minden ágában. A megyei nemesség tisztviselői dolgukat nem végzik el, a problémákat éveken át görgetik maguk előtt, s ami a legrosszabb: túlnyomó részük érzéketlen az adózó nép sorsa iránt.

Madách már első tudósításában drámai szuggesztivitással ábrázolja azt, hogy hazánkban földönfutóvá vált a jobbágyság, s megyei urai nem segítenek rajta. Éppúgy forradalommal fenyegeti a rendeket emiatt, mint tette azt országgyűlési beszédeiben Kölcsey. Erről szóló megállapításai oly vészjóslóak, hogy azok közlését a Pesti Hírlap szerkesztősége nem is vállalta. A cikkből kihagyott mondatok arról szólnak, hogy Madách nyomasztó analógiát lát az 1830. évi francia forradalom előtti helyzet és az akkori hazai jelen közötti, mely szerinte ott a kormányt rendítette meg, nálunk pedig a nemesség létét veszélyezteti.²⁶ Megvetéssel utasítja el, hogy a nép nyomorát Nógrádban statáriummal vagy más rendőri intézkedéssel kívánják orvosolni, hogy a megyében a pusztulást pusztítással tetézik. A Pesti Hírlap szöveghúzásainak pikantériája különben, hogy esztendő múl-

tán Madách népet féltő haragvása ott izzik majd *A falu jegyzője* statáriális tárgyalási jeleneteiben.

Timon mit sem ad már azokra a „szájliberalisok”-ra, akikre a lap szerkesztői még mindig valamelyest tekintettel vannak. 1844. szeptember 8-i beszámolójában sértett iróniával reagál a cikkét „tömjenillatúvá” szelídítő eljárásra, egyszersmind más módon is kifejezésre juttatja markáns írói-politikusi öntudatát. Vállalt feladatát nem a regisztráló, krónikás írnok, hanem a gondokat feltáró politikus-publicista tevékenységében jelöli meg: „....Ha csupán az úgynevezett érdekes tárgyakat, melyek már többnyire későn jövő utasításokból állanak, akarnám közölni, levelemet igen röviden véggezhetném; de én azt hiszem, a megyei élet másik oldalának: szociális viszonyainknak s beladminisztrációnknak megismertetése, aligha az elsónél kevésbé érdekes”.²⁷ Valójában Madách nem annyira informálni, mint inkább felrázni, megdöbbeníteni, sőt olykor epatírozni kívánja az olvasót. Sokkolni lelkiismeretét, a tények leplezetlen feltárásával eszméltetni őt a kiáltó szociális egyenlőtlenségekre.

Bármennyire jól ismert reformkérdésekről számol is be tudósításaiban, azokban néhány kedvelt ideájához vezérmotivumokként vissza-visszatér. Központi gondolata például a népnevelés fontossága, amelyet összefüggésben lát a közérdek fogalmának demokratikus értelmezésével. Madáchnál a közérdek valamennyi magyar állampolgár érdekét egyenlően felöleli, s ha ez a műveltségi egyenlőtlenség következtében nem lehetséges, akkor e célt a népmilliók nevelése útján kell szerinte mielőbb nivellálni. A népnevelés tehát nála a jobbágymilliók politikai participációjának előkészítő lépcsőfo-

ka. Kétségtelen: a népnevelés Eötvöséknek is kedves eszméje volt. Ők azonban általa elsősorban a városi polgárságot és a honoráriókat kívánták a közéletbe bevonnai, a jobbagység politikai részvételét hosszabb távra tervezték, mint az elégedetlenség emésztő lázában égő Madách. Az ő nemzetfelfogása még osztatlanabbul az egyenlőség és a testvériség principiumaira épül, mint centralista társaié.

Ezzel van összefüggésben másik sarkelve is: „...mindaddig, míg személy és személy közt sorompót tűr a törvény, száz anomáliának s különböző hatóságokban különböző magyaráztatnak adunk alkalmat.”²⁸ Madáchnál e tézis nemcsak jogegyenlőséget jelent, hanem a feudalizmus mindenfajta kötöttségének teljes felszámolását. S ennek a tempóját nála nem mérsékli a nemesi származás semminő emléke, az osztálya sorsán való aggodalom semmiféle reminiscenciája. Timon nem ismer kompromisszumot, szíve mélyén nem fogadja el igazán az érdekek egyeztetésének és egyesítésének ellenzéki stratégiáját. Timon demokráciát akar – minden téren, maradéktalanul. Hogy mindez a rendi Magyarországon mennyiben realizálható? Az eszméiben élő ember számára ez a kérdés nem bír igazán jelentőséggel. Számára az igazság sokkal fontosabb, mint a valóság.

Timont érzületileg a jelenhez nem köti semmi, a múlthoz még kevesebb. Ő a jövő Magyarországa után eped, egy eszményi „népnemzet” együttélése után sóvárog, hol a szabadság mindenekelőtt a képességek maradéktalan felszabadítását jelenti, hol a polgártársak sokaságának szolidaritása garantálja az emberi méltóság feltétlen tisztelét. Petőfi mellett ő éli át a reformkorban a legfájóbban a „milliók egy miatt” tudatát,

s ő vágyódik legforróbban annak az időnek elkövetkezése után, amikor ő maga is, a császári és kamarás fia, egy lehet a milliók szövétségében.

Tudósításai nemcsak azáltal megragadóak ma is, hogy egy idealista nagy lélek „szentséges elvei”-t sugározzák, hanem azáltal is, hogy egy nagy költő, egy vérbeli orátor és stilszta alkotja őket. Madách előadói modorának személyessége, alanyisága, lírai hevülete legalább annyira számít cikkeiben, mint tényközlése. Az elbeszélő lírikum megannyi változata bomlik ki előttünk. Sorai gyakran szinte lüktetnek a lebéklyózottság és a változtató akarat egymásnak feszülő kettősségétől. A felháborodás, a tehetetlen harag kitöréseitől, amelyek átszikkraznak a mégoly hivatalos beszámolók tényismertetésein is.

Az elkeseredés azonban csak az egyik lírai hangoltsága Timon lélekállapotának. Ugyanilyen energiával lobban fel benne olykor a remény lángja is (nemegyszer már-már irracionális lobogással), eszméinek fűtőanyaga kiemeli őt pesszimizmusából, a depresszióra a haladáshit himnikus hangjai válaszolnak. Ez az érzelmi dualizmus és polaritás egy dráma atmoszféráját lopja a tudósításokba. Közülük azok a legérdekesebbek, amelyeknél egyazon cikkben figyelhető meg a végtelenes ellentétes hangulat-, kedély-, érzésmód-, elbeszélői szint- és síkváltások, ahol az eredeti epikai magatartás szempillantás alatt ellentétébe fordul át, majd idő múltán ismét visszaváltozik az eredeti hangulat. A szövegkompozíció „kilingései” híven adják vissza a lélek szélsőséges modulációit, az alkotói psziché szinte skizoid kettősségét. Mintha egy tudathasadásnak lennénk olyankor átélői, egyszerűs mind annak is, hogy Madách végsőkéig fe-

szítt személyiségében a haladás hite mi-
ként küzdi le mindazt, amit a napi valóság
oly kiábrándítóan diktál.

Előfordul, hogy épp a lapidáris stílus el-
lentétét, a terjengős-hosszadalmas tényfel-
sorakoztatást használja fel arra, hogy ironi-
kusan karakterizálja a rendek szónoklatai-
nak ürességét. Ez esetben a bőbeszédű, szét-
folyó ismertetés folyamatából sokáig hiány-
zik minden szerzői kommentár, egyéni ref-
lexió: a lényegtelen felszólalások krónikája
arra hivatott, hogy visszaadja a nemesi át-
laggondolkodás lélektelenségét. Kifejező
eredménye ennek Madách utolsó előtti,
1845. november 16-án megjelent tudósítá-
sa. Értékelő kommentár itt csak a rendkívül
elnyújtott, a semmitmondást egyfolytában
érezkeltető beszámoló végén hangzik fel,
akkor viszont az író addigi stílusképével éles
ellentétben, poentírozottan tömören: „...ki
megyei gyűléseket ismer, az ismétlések lé-
lekölő seregével régen találkozott.”²⁹

Madách akkor írja legjobb cikkeit, ha
szemtől szembe polemizálhat, miként azt teszi
a Védegylet körül gróf Dessewffy Emillel
folytatott vitájában.³⁰ Itt már nem kellett
egyáltalán tekintettel lennie megyei részérde-
kekre, helyi ellenzéki kollégáinak érzékenysé-
gére - a gondolatok pengeélesen fogalmazód-
nak meg a tollán. S ez a metszően támadó,
hajszálpontos logikájú érvelés, amellyel a
konzervatív *Budapesti Híradó* vezérének a
birodalmi érdekeket a hazainak elébe helyező
argumentációjával két cikkben is szembefor-
dul, ismét tanúsítja az eltérést a centralisták
felfogásától. Kétségtelen: ők sem elleneztek a
Védegyletet, helyet adtak az azt támogató
cikkeknél, de sokat nem vártak tőle. Ehelyett
sokkal inkább vámszövetségre törekedtek
Ausztriával. Madách viszont mit sem remélt
már Béctől, lelkesen egytértett e ponton a

kossuthi intenciókkal, s a vitában azok vé-
delmére mozgósította ismert szentenciózus
gondolatformálását, ellentétező megszemé-
lyesítéseit, patetikus szónokiságát. Különö-
sen a Dessewffy személyeskedő megjegyzé-
seire válaszoló második cikk vall publicistai
mesterkézre: egy konzervatív személyiség
vitamódszerének elemzése a hazai konzerva-
tizmus szellemi habitusát, csúsztatásokra
építő érvelési metódusait mutatja be igen
meggyőzően előttünk.

1845. december 2-a után Timon nevével
nem találkozunk többé a Pesti Hírlapban.
Ehelyett 1846. január 11-én a megszokott
rovatban a következő híradás jelent meg:
„tisztelt levelezőnk lemonda”. Eltántoro-
dott volna a centralista eszméktől, elkesere-
dett volna - miként ekkor Eötvös - agitáci-
ójuk hatástalansága miatt? Ennek nyilván-
valóan ellentmond az a tény, hogy Madách
éppen akkor veszi fel a konzervatívok által
legújabbban odadobott kestyűt, s polemizál -
a Timon-cikkekben megszokott lényeglátás-
sal és lendülettel - a Jelenkor 1845 januári
két számában egy Keresztury József nevű
szerző municipalista nézetével.³¹

Madách más ok miatt hallgatott el. Nem
azért, mert nem értett egyet többé a centra-
listák eszméivel, hanem azért, mert akkori
magatartásukkal nem volt képes azonosítani
magát. 1845. november 18-án ugyanis ösz-
szeült Batthyány Lajos elnökletével az el-
lenzéki vezetők értekezlete, melynek köve-
telései alapján a centralisták - az egység
óvásának érdekében - kényszerűen bele-
mentek abba, hogy központosító agitáció-
jukkal felhagynak. Eötvös és Trefort ráadá-
sul szavukat adták arra is, hogy a Pesti Hír-
lapba többé nem írnak. Az utóbbi alól az
1846 februári ellenzéki értekezlet ugyan
feloldotta őket, de Batthyány külön is fel-

kért Eötvöst, hagyjon fel vezércikkeivel. A fejleményekről Madách 1846 első napjaiban értesülhetett. Ha máshonnan nem, úgy a Pesti Hírlap 1846. január 1-én megjelent vezércikkéből bizonyosan, melyben Csegey Antal a centralista agitáció szüneteltetését bejelentette.³² A költő ebben nyilvánvalóan elvfeledést látott, olyan kompromisszumot, amelyet ő a maga részéről elfogadni nem tudott. S hogyan szólhatott volna tovább ő, amikor Eötvös is hallgatni kényszerült? Úgy érezte, hogy az ellenzék gyakorolta belső cenzúra számára is elnémulást parancsol.

A történetek nyomán megszűnt kapcsolata a centralistákkal, de nem szűnt meg azok általa is vallott egyes eszméivel. Madách – kit egyik elemzője méltán nevez „katexochén eszmei ember”-nek³³ – töretlenül ment tovább a maga útján. *(Az 1944. IX. 1-én Csesztvén elhangzott előadás bővített változata.)*

Jegyzetek

1. Madách Imre - Szontagh Pálhoz. 1844.VI.12. In: Madách Imre: Összes művei. S.a.r. Halász Gábor. Bp. é.n. [1942] II.k. 971.
2. Uő. - Lónyay Menyhérthez. 1844.V.8. In: Györffy Miklós: Madách kiadatlan levelei. It 1959. 100.- Szontagh Pál nógrádi tudósításairól: Praznovszky Mihály: A Pesti Hírlap nógrádi tudósítói. In: P.M.: Madách és Nógrád a reformkorban. Salgótarján, 1984. 97-112. 3. A szakirodalomból: Bérczy Károly: Madách Imre emlékezete. 1866. In: M.I.: Összes művei. Bp., 1880. I.k. XI-XXXVIII.; Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Bp., 1900.; Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája. 2.kiad. Bp., 1922.; Balogh Károly: Madách

az ember és a költő. Bp., é.n.; Baranyi Imre: A fiatal Madách gondolatvilága (Madách és az Athenaeum). Bp., 1963.; Uő.: A fiatal Madách Pesten. Studia Litteraria VII. 1969. 121-136.; Horváth Károly: Madách Imre. Bp., 1984. 4. Praznovszky Mihály i.m. 97-112. - Madách Kossuthról: Madách Imre - Lónyay Menyhérthez. 1841.IX.6. In: Györffy Miklós i.m. 97.; Madách Imre - Szontagh Pálhoz. 1843.VIII.6. In: Madách Imre i.m. II.k. 952.; Uő.: Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében. Uo. 634-648. 5. Radó György: Madách Imre. Életrajzi krónika. Salgótarján, 1987. 6. Madách Imre - Lónyay Menyhérthez. 1841.IX.6. In: Györffy Miklós i.m. 97.; 1841.VI.23. Uo. 99.; Madách - anyjához. 1842.IV.25. In: Madách Imre: Összes művei. Bp. é.n. (1942) II.k. 918-919. Madách Nógrádba való vizsztatéréséről: Kerényi Ferenc: Vázlatok egy politikus Madách-arcképhez. Palócföld 1970. 3-4.sz. 86-89. 7. Madách Imre - Lónyay Menyhérthez. 1844.V. 8. In: Györffy Miklós i.m. 100.; Uő. - Szontagh Pálhoz. 1845.II.25. In: Madách Imre i.m. II.k. 973-974. 8. Uő. - Szontagh Pálhoz. 1848.II.2. Uo. 982. 9. Sréter János második alispány: Nógrád megye beligazgatása állapotjáról hivatalos jelentés. Pesten, 1842; Kamarás Béla: Madách Imre ifjúkori drámái és novellái. Pécs, 1941. 10.; Szabó Béla: Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében. In: Madách-tanulmányok. Szerk. Horváth Károly. Bp., 1978. 279-303.; Horváth István: A vármegyei közigazgatás működése az 1830-as években Nógrád megye alispánjának megítélése alapján. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1981. Salgótarján, 1981. 181-201.; Praznovszky Mihály i.m. 10. Fenyő István: Az Athenaeum, a liberalizmus eszméinek központi fóruma. In: F.I.:

- Magyarság és emberi egyetemesség. Bp., 1979. 219-349. **11.** Baranyi Imre: A fiatal Madách Pesten. *Studia Litteraria*. VII. 1969. 136.; Kerényi Ferenc i.m. 83-86. **12.** T. Erdélyi Ilona: Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor. Bp., 1965.; Fenyő István: A "mozgalomliteratura" koncepciója Kazinczy Gábor írói körében. In: F.I.: Magyarország és emberi egyetemesség. Bp., 1979. 358-391. **13.** Madách Imre - Lónyay Menyhért-hez. 1840.VI.19. In: Gyórfy Miklós i.m. 92. **14.** Uő.: Csak tréfa. In: Madách Imre i.m. I.k. 95-218. **15.** Uő.: A rab költő (Kazinczy Gábor hagyatékából). Uo. II.k. 838-840. - Halász Gábor jegyzete: Uo. II.k. 1201-1202. **16.** Gyórfy Miklós i.m. 95-96. **17.** Fenyő István i.m. 380-381. **18.** Kerényi Ferenc i.m. 83-86. **19.** Fenyő István i.m. 380. **20.** Madách Imre: Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében. *Jelenkor* 1846. 5-6.sz. I.18-22. In: Madách Imre i.m. II.ki. 634-648. **21.** Alexa Károly: Szegény-dal. Egy Madách-vers kalandos története. It 1970. 447-451.; Kerényi Ferenc: Madách Imre hagyatékának néhány filológiai problémája. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1983. 41-45. **22.** Madách Imre - Szontagh Pálhoz. 1847 őszén. Madách Imre i.m. II.k. 980. **23.** Madách Imre cikkei a Pesti Hírlapban: 367.sz. 1844.VII.7.; 385.sz. IX.8.; 394.sz. X.10.; 409.sz. XII.1.; 415. sz. XII.22.; 428.sz. 1845.II.6.; 497.sz. VII.4.; 574.sz. XI.16.; 583.sz. XII.2.; Iparvédegyesület. 405.sz. 1844.XI.17.; Nyilvános köszönet gr. D.E.-nek. 416.sz. XII.26. A cikkek újabb kiadása: Madách Imre i.m. II.k. 607-628., 628-634. **24.** Y. [Csengery Antal]: *Cormenin. Újabb Kori Ismeretek Tára*. Pesten, 1850. II.k. 219-222.; Czöbel Ernő: *Válogatott írásai*. Bp., 1963. 416-422. **25.** Madách Imre: Szózat törvényhatóságainkhoz a Telekdíj ügyében. *Társalkodó* 1844. 31.sz. IV.18.; Kossuth válasza: Kivetés és kezelés. *Pesti Hírlap* 1844.V.2.; Madách Imre viszontválasza: Még egyszer a telekdíjról. *Társalkodó* 1844. 38.sz. V.16. A vitáról: Gyórfy Miklós: *Elkallódott Madách-Kossuth vita*. It 1962. 152-159. **26.** A kihagyott részletek: Madách Imre i.m. II.k. 1183-1184. **27.** Uo. II.k. 609-610. **28.** Uo. II.k. 621. **29.** Uo. II.k. 625. **30.** Madách és a Védegyelet kapcsolatáról: Szabad György: Madách politikai hovatartozása a reformkorban. *Műhely* 1983.5.sz. 11-22. **31.** Madách Imre: Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében. *Jelenkor* 1846. 5-6.sz. I.18-22. - Madách Imre i.m. II.k. 634-648. **32.** Eötvös József kiadatlan írásai. *Összeáll., s.a.r., a bev.tan.-t és a jegyz. írta Fenyő István*. Bp., 1971.14. **33.** Németh G.Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Bp., 1971. 151.

Krizsán László

Allegória és aktualitás a Madách-kutatásokban 1956 után

Madách Irodalmi hagyatékának mindenkor aktualitásáról *Babits Mihály* az alábbiakat írta:

„*Olvasd újra művét s úgy fog hatni reád, mint valami véres aktualitás; korod és életed legégetőbb problémáival találkozol; szédülten és remegő ujjakkal teszed le a könyvet. A versek, amik nehézkesek és avultak voltak megírásuk napján, frissek ma, mintha tegnap keltek volna...*” – Babits Mihály e zseniális történelemszemléletét az 1956-ot követő esztendőkből még nem ismertem. Ámde „életem legégetőbb problémái” elvezettek Madách Imréhez, s a madáchi életmű kutatása során láttam meg alakjában és sorában koromat, kortársaimat, meg azt a páratlan lehetőséget, hogy róla, küzdelmeiről szólva, beszélhetek korom „eseményé” degradált nemzeti szabadságharcáról.

Babits látnoki szavai a gyakorlatban igazolódtak. A madáchi hagyaték, mint valami „véres aktualitás” előtárta 1956 és a forradalmat követő évek valóságát és e kor közvetlen hasonlóságát Madách életének utolsó másfél évtizedével.

Az 1849-et és 1956-ot követő évek legszembetűnőbb azonossága, hogy mindkét időszakban egy *levert szabadságharc utáni megtorlás* gyötrelmeit szenvedte a nemzet.

Mindkét alkalommal orosz fegyverekkel némították el a forradalom- és szabadság hangját.

Mind 1849, mind 1956 után az ország külső függősége erősödött, és a belső, terror-intézkedéseknek megfelelő igazgatást egy külső hatalom által irányított, nemzetáruló csatlóskormány végezte.

A cenzúra mindkét történelmi időszakban az irodalom legfőbb szabályozója volt.

Hasonlóság mutatkozik a két korszak között abban is, hogy mindkét alkalommal erős emigráció és hatékony nemzetközi mozgalmak szerveződtek külföldön, amelyek némileg csökkenteni tudták a terror tobzódását.

Az analógia a két korszak eseményei között szinte önként tárulkozik fel. Megerősíti továbbá a hasonlóság vonásait egy nem eseményyszerű, hanem lelki-akarati tényező is, az *újrakezdés szándéka*. Ezen elhatározás a

társadalom jelentős részében élt 1956 után, különösen a megtorlás legvéresebb időszakában, és emlékeztetett az *1861-es visszavetési kísérletre, 1848 eszméihez*.

A két korszaknak Madách személyében közös hőse, a forradalomért és nemzeti szabadságért küzdők és szenvedők *történelmi prototípusa bontakozott ki*.

Az a költő, aki már 1945 után céltáblájává vált a marxista ideológusok meg-megújuló támadásainak, és akinek művét a bevezető sorokban idézett Babits úgy jellemezte, hogy „*egyetlen igazában filozófiai költemény a világirodalomban*”.

E megállapítás szolgálhat akár elégséges magyarázatul is ahhoz, hogy miért lett szálla a marxista teoretikusok – Lukács György, Révai József és mások – szemében a Petőfi mellett egyetlen, világirodalmi mércével mérhető magyar költő? Élete aligha adott okot bármiféle kedvezőtlen megítélésre, hiszen 1848-49 cselekvő katonája volt. Igaz, Lukács és Révai még úgy tudta, hogy „*betegsége miatt nem vett részt a forradalom és szabadságharc eseményeiben*”. Ám a költő Habsburgok általi bebörtönzéséről és 1861-es politikai szerepléséről feltétlenül tudomással kellett bírniuk. Eme tényeknek pedig, egy olyan politikai párt képviselőiben, amely párt a magyar múlt forradalmi, szabadságharcos és haladó hagyományainak egyetlen örököséként reklámozta magát, tiszteletet, s nem bírálatot kellett volna kíváltaniuk.

A marxistákat azonban nem Madách, hanem műve, „*Az ember tragédiája*” érdekelte. Az sem irodalmi értékei és jelentősége miatt, hanem mert egy másfajta, a marxizmustól eltérő gondolkodás terméke volt,

alkalmas és képes arra, hogy megbontsa az előírt közgondolkodás egységét, és hogy társadalmi elégedetlenséget serkentsen. Madách művének ilyen megítélése a *napi politika* hatalmi kérdésévé degradálta a világirodalom „*egyetlen igazában filozófiai költeményét*”.

A szocialista társadalmi eszmény – de még inkább a hatalom megtartásának minden eszközt felhasználó gyakorlata – *nem tűrhette a társadalmi rend elleni folytonos lázongás jelenlétét a közgondolkodásra nagy hatást gyakorló irodalomban*. A szocialista társadalmi és hatalmi felfogás nem tűrhette olyan hős létezését – akárcsak az irodalomban is –, *aki szembekerül a fennálló renddel, a közösséggel, s konfliktusának egyéni indítékai vannak, és végül az egyén és társadalom párharcának erkölcsi győztese: az individuum*.

A pártideológusok ezen félelme komikus- és hatalommániákus voltában valamilyest hasonlított azokra a kétségbeesett, hatalomféltő intézkedésekre, melyekkel a XIX-XX. század fordulóján „*Európa beteg embere*” II. Abdul Hamid török szultán igyekezett védeni pozícióját. Ismeretes például, hogy az elektromosság alkalmazását és felhasználását sokáig azért hátráltatták, mert a villanyáramot termelő dinamó neve vészesen hasonlít a császári palota felrobbantására is alkalmas dinamitéra. Jobb tehát a hatalomra veszélyes fogalmakat kirekeszteni a társadalom tudatából!

Madách és „*Az ember tragédiája*” ellen felvonuló ideológusok és „*irodalmárok*” valószínűs „*nemzeti ihletésű*” gondolkodóként, teljesen önállóan cselekedtek. A szovjet vezérlőpártot és annak irányítóit min-

denben szolgálai követő magyar „eszmefelölösöknek” talán ez, a *Madáchot és művét megcélzó támadás volt az egyetlen olyan megnyilatkozása, amelyet nem Moszkva kezdeményezett és irányított.*

Nagyon valószínűnek látszik, hogy a Madách-vita azért folyhatott a nemzeti kezdeményezés jegyében, mert az irányító „testvérpárt” vezetői nem ismerték sem Madách Imrét, sem művét. Így, a tudatlanságuk és ismereti hiányaik miatt hallgatószojvet „útmutatók” a kor emberei és az utókor szemében, némileg a hallgatás bölcseseinek szerepében maradtak meg.

„Az ember tragédiáját” orosz nyelven a közönség 1904-ben ismerhette meg. Ekkor jelent meg a szakmája szerint zoológus *Holodkovszkij* Tragédia fordítása. A dráma színpadi bemutatására azonban nem került sor. Ily módon az 1950-es években – oroszországi megjelenése után fél évszázaddal – „Az ember tragédiáját”, az irodalmi alkotást szinte senki sem ismerte. De talán nem is igen érdekelte a nagy únióba kényszerített népeket az irodalmi tragédia, amikor hatalmas országuk két világrészre terpeszkedő színpadán az ember tragédiájának valóságos, véres és megsemmisítő felvonásait élték át. A Madách művével kapcsolatos oroszországi ismereti hiányokat egyébként meggyőzően „dokumentálja” *Gyerzsavin és Poljakov* enciklopedikus munkának szánt, 1955-ben Moszkvában megjelent kétkötetes összefoglalása „A népi demokratikus országok klasszikus dramaturgiájá”-ról, amely 18 sorban (!) emlékezik meg Madáchról és műveiről.

Visszatérve a pártideológusok önálló akciójához, különösebb nehézség nélkül felismerhetjük a törekvést, ahogy a hatalomfél-

tés napi és gyakorlati taktikáját alkalmazva, az ideológia területére vitték az általuk felidézett Madách-problémát.

Az ideológia pajzsa biztos védelmet és győzelmet ígért, hiszen senki nem akadt az országban, aki kétségbe merészelt vonni a marxizmus, a történelmi materializmus minden kérdésben érvényes igazságát és meghatározó érvényét.

Aki hasonlót merészelt, azt nyomban a forradalom-, a munkásosztály ellenségeinek táborába taszították, ahonnan rendszerint nem volt visszatérés. Kivételt jelentett valami olyan esemény, amikor a marxista filozófia mindenhatóságának és fölényének látványos demonstrálására volt szükség. Ilyenkor a „tévelygése” miatt kegyvesztett tudós, hamut hintve a fejére, sűrű mellveregetések között, önkritikának nevezett nyilvános önmocskolás árán olykor visszatérhetett a tudományos életbe „bólogató Jánosnak”. Ám az ilyen eset ritka és kivételes volt. Az „elhajlót” rendszerint a teljes kirekesztés és tudományos megsemmisülés várta. Olykor még fizikai is!

Azokat a kérdéseket, melyeket az ideológiai „tisztázás” ködös világába hurcoltak, nem adatokra támaszkodó elemzés útján, hanem a dialektika csűrös-csavarásával próbálták magyarázni. Ilyen ideológiai téren ment végbe Madách Imre életművének értékelése is.

Ilyen helyzetben egy tudományos alaposágra és valósághűségegre törekvő Madách-portré megrajzolására csak úgy mutatkozott némi remény, ha sikerült a költő életművének vizsgálatát az ideológia homályából a tények és adatok viláosságába átterelni.

Ezen, irodalomtörténeti fordulatként is értékelhető változás sikerét leginkább az *életrajzi megközelítés módszerének alkalmazásával* véltem elérni.

E módszer alkalmazásának lehetőségét az a körülmény teremtette meg és vitte sikerre, hogy 1959 folyamán sikerült meglelnem azokat az okmányokat, amelyek *Madách Imrét egészen új történelmi szerepben, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc "küzdő embereként", Nógrád megye katonai főbiztosaként mutatják be.*

Madách katonai főbiztosi iratainak feltalálásakor a felfedezés örömeinek mámorában először csupán az évszázados „*beteg Madách*” *hiedelem elosztatása* volt céloom és annak bizonyítása, hogy Madách betegsége ellenére is *tevékenyen részt vállalt a forradalom és szabadságharc* küzdelmeiből és az ezzel járó nehézségekből.

Annak felderítése, hogy Madách Imre valóságosan és közvetlenül is részt vett a forradalom és szabadságharc küzdelmeiben, *az 1956-ot követő években azért volt páratlanul fontos, mert nemcsak egy százados, az irodalomtörténelemben immár meggyökeresedett és a költő egész emberi magatartását meghamisító tévedést korrigált, hanem, mert ezen túl, adatok nyilvánosságra hozatalával lehetőség adódott a forradalomról beszélni általában, egy olyan korban, amikor a félelem egy, az egész országot megfertőző görcsös járványt, a társadalmi szájzár nyavalyáját váltotta ki.*

A forradalomról ejtett szó 1956-ot követően, még ha korábbi társadalmi sorsfordulókra, a francia forradalomra, vagy 1848-ra vonatkozott is, félreérthetetlenül egyet jelentett az 1956-os forradalommal. Jól tudták ezt a közvélemény és közgon-

dolkozás diktátorai is, és ezért igyekeztek a forradalom szót kerülni, kivonni a közhasználatból és valami mással helyettesíteni. Ez az óvatosság odáig terjedt, hogy a történeti irodalomban is szünetelt ezen esztendőekben olyan írások publikálása, amelyek a forradalmak érzelem- és gondolatvilágával zavarhatták volna a börtönnel és akasztófával helyreállított „köznyugalmat”.

De egy évszázados történeti tévedés cáfolata – amely Madách 1848-49-es szabadságharcos tevékenységének okmányokkal történő dokumentálásával kapott még nagyobb hangsúlyt – tisztán tudományos jellegűnek tűnt, és alkalmasnak arra, hogy jól elrejtse a forradalomra való emlékeztetés szándékát.

A következőkben mind határozottabbá vált az a felismerés, hogy Madách Imrének a szabadságharcban való részvételét igazoló iratok alkalmas okmánybázist jelentenek egy az *életrajzi kutatás módszerével végzendő új Madách-portré kialakításához*, egyben arra is remény kínálkozott, hogy az életrajzi kutatás módszerével produkált eredmények, újszerűségükkel, lenyűgöző erkölcsi és nemzeti tartalmukkal ki tudják ragadni a „Madách-kérdést” a kommunista ideológia homályából és meggyőzően mutatják meg mindenkinek, hogy egy másfajta kutatás felé történő elmozdulás milyen eredményekhez vezet!

Valóban, az a körülmény, hogy a Madách-kutatások terén az élettörténeti kutatás módszere olyan ragyogó eredménnyel lephette meg a tudományt és közvéleményt, hogy egy száz éves tévedést, a beteg Madách teóriáját a küzdő Madách alakjával cserélhette fel – mégpedig hiteles okmá-

nyokkal igazolva - egyszerre nevetségessé tett minden ideológiai ködösítést, és reprezentálta, hogy új és valóság-hű adatok kizárólag az életrajzi-tényfeltáró módszer alkalmazásával ismerhetők meg, s hogy az írott dokumentumok világosságából egy új és hiteltel Madách alak bontakozik ki.

Olyan Madách, aki a társadalmi elméletek és az emberiség sorskérdéseinek gyakorlati próbakövét jelentő mozgalmakban szilárdan és egyértelműen állt a nemzeti függetlenség és a forradalom mellé és erőt véve a beteg test gyengeségein, vállalta a szabadságharc minden nehézségét, fáradsalmát, vesztélyét és következményeit.

Ezt a Madáchot nem vádolhatták többé ideológusok a társadalmi eszmében és történelemfelfogásában jelentkező eltérésekkel, hiszen ez a költő az életét kockáztatta a nemzeti függetlenségért és a társadalmi haladásért, azokért a célokért, melyeket Tragédiájában az emberiség törekvésének végső céljává tett.

Madách Imrének az 1848-49-es forradalomban és szabadságharcban való tevőleges részvételét igazoló okmányok felkutatása tehát új esetvonásokkal rajzolta meg a Madách-portrét és ama igyekezetet is jó eredménnyel szolgálta, hogy a költőt és alkotását élete és tevékenysége, ne pedig pártérdekek nézőpontjáról ítéljék meg. Az új adatok azonban, bármily szilárd alapot jelentettek is egy új szemlélet és alkalmazott kutatási módszer tudományos kidolgozásához, azok társadalmi befogadására, akkor, az 1960-as évek elején nem volt meg a lehetőség. Nem adódott alkalom ezen új ismereteket tartalmazó iratok publikálására a köztudat addigi téves ismereteinek korrigálására. A cenzúra akkori főhivatala, a Kiadói

Főigazgatóság sokáig „fektette” a „*Dokumentumok Madách Imre életrajzához*” cím alatt összegyűjtött okmányok kéziratát. A Főigazgatóság kitért a kiadás engedélyezése végett bemutatott kézirat írásbeli és részletes elemzése elől.

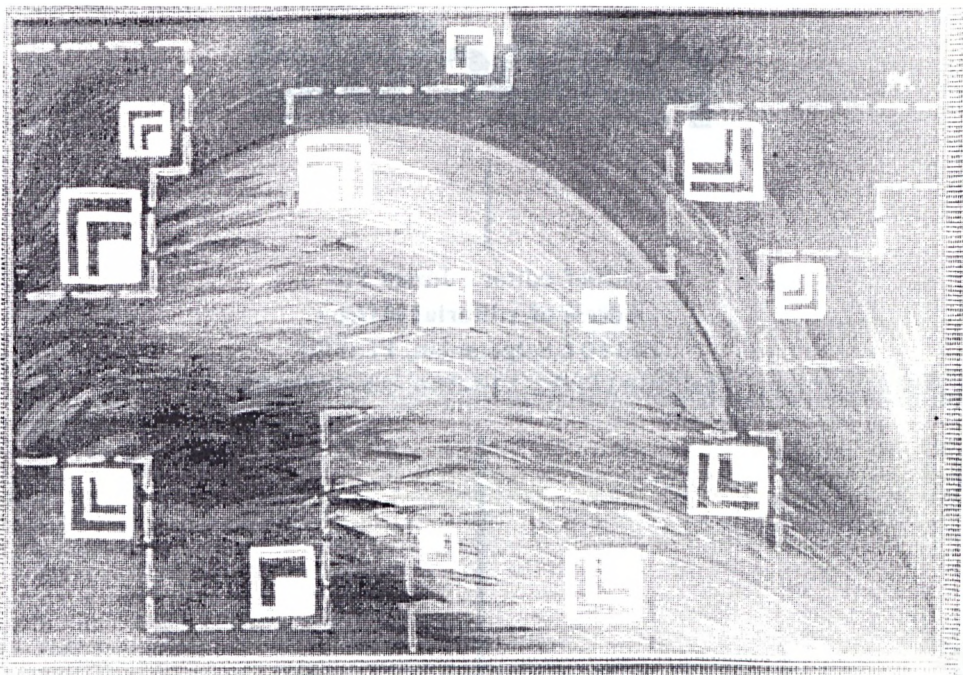
Egyik telefonon közölt vélemény tanúsága szerint a cenzúra-hatóság nagyon is megértette a Madách-téma aktualitását és allegórikus voltát. Célszerűtlennek tartották az 1861-es iratok összekapcsolását és együtt emlegetését az 1848-49-re vonatkozó iratokkal. Nem érvelhettem azzal, hogy ezek szervesen összetartoznak, hiszen Madách - mint oly sokan 1861-ben - a forradalom, a szabadságharc felújítását, az új idők követelményeinek megfelelő folytatását várta az 1861-es változásoktól. A levett forradalom és nemzeti szabadságharc után az 1960-as években, az újrakezdés történeti utalás - még történeti vonatkozásban is - „ellenforradalmi” agitációnak, mi több felkelésre történő felhívásnak számított, mivel az „újrakezdés” kifejezést és fogalmat a hatalom urai akkoriban a legrövidebb politikai jelszó, a MUK - Márciusban újra kezdjük! - programjával azonosították.

Ennyi politikai tilalomfát állítottak egy nagyjelentőségű, az irodalomtörténet vonatkozó területét gyökeresen módosító tudományos felfedezés közkinccsé tételének útjába. Már semmi remény sem maradt az iratok közlésére Madách Imre halálának 100. évfordulójáig, ezért az iratokat a pesti megyeháza épületében, az egykori kápolna helyiségében, kiállításon tártam a nyilvánosság elé, és létezésükről, az új felfedezés tudományos jelentőségéről dr. Varga Pál rádióriportja révén az egész országra értesülhettem.

A templomi környezet valósággal szentté avatta a kiállított iratokat és az igyekezetet is. Itt, a megyeháza kápolnájában találkozott az iratokkal későbbi kiadójuk, dr. Zólyomi József a balassagyarmati Palóc Múzeum igazgatója és innen, a Tudomány és a Hit kettős szen-

télyéből végre elindulhattak az ismeretlen dokumentumok, hogy új irányba vessék a Madách-kutatásokat.

A következő évtizedek Madách-irodalma és a Madách-kutatások új irányai bizonyítják e küldetés eredményességét.

Stefanovits Péter munkája

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Chief editor : József Pál
Adress of editorial office :
H-3101 Salgótarján, Pf.:270
Tel.:(0036) 32-314-386, 32-311-022

Égő oltár Széchenyi István szobra Salgótarjánban

Bobály Attila szobrászművész Széchenyi-emlékművét a megrendelők az új városháza lépcsős, szűk terére álmodták meg, tömbnyi, monumentális, szürke betonfalak közé... Amikor 1995. március 15-én sor került az emlékmű avatására, ünnepélyes birtokbavételére, már értelmetlenek voltak a kérdések: miért pont ide került, miért ilyen nagy, miért ilyen kicsi, miért ilyen fényes-ékszer, s miért pont ilyen oszlopocskára épült? De e hiábavalóságok ellenére is mindez gondjává lesz a város polgárának, és muszáj körbejárja az emlékművet, és kérdez, medítál, mérlegel.

A lázas tereferék, méricskélések tanúi végül láthatták, egyetértés született a vitatható kérdésekben, és bizonyosságot nyert: a művész – mind az átlagnéző, mind a szigorú szakmai megítélés szempontjai szerint – meggyőző hitelű munkát alkotott. A szakmai kritika máris odaadta az új műhöz az eredeti érték, a maradandó műalkotás rangját, de a városlakók szeretetéhez mintha kellene még egy kis idő, a szokásos megismerési, megértési, megszokási, befogadási folyamat, amelynek végén bárhol a világon a jó mű végül az élet, a városi kultúra szerves részévé lesz, amit értünkvaló remekműként lehet szeretni, míg a középszerű rutinművek úgy felejtődnek el, mintha meg sem születtek volna...

Bobály Attila önálló, egyéni szobrásznyelvén valószínűleg feladatát. Azt is mondhatnánk, ugyanúgy, ahogyan a kazári Turul-emlékművét vagy a csesztvei hősi emlékszobrát megteremtette. Elmélkedve, kutatva, vívódva, őszinte emberi- művészi kitárulkozással el-el bizonytalanodva dolgozik. Am végül igényessége, győzelme az anyag felett vitathatatlan: a témával való azonosulás, a rátalálás, a formateremtés öröme, az anyagkezelési, téralakítási problémák autentikus megoldása igazolja, mutatja ezt az igényességet. Bobály mintha „az örök dicsőség fény sugaraiival” alakítaná, formálná elénk szobrát, ünnepélyes és látható érzelmekkel ragyogtatja meg előttünk a legnagyobb magyar máig is átsütő „életosztó melegét”. Széchenyi égő oltár fényes keretében feszül neki a gigantikus országépítő, jövőalakító feladatnak, hogy kelet népét, a patópálok országát – még tragédiák, veszteségek árán is – a nyugati modernizáció útjára segítse. Bobály emlékmű-szervező új-tárgyiassága nem teszi idézőjelbe, de újraértelmezi a Széchenyi alakjához rendelt tárgyakat, dolgokat: sámándobverőt és pelikánt, kiegyenesedő kaszát és fenyegető, gyökér-kígyókat... Kockáztatja ugyan, hogy általuk irodalmiasabb és „olvasmányosabb” lesz a szobor, de mert biztos a dolgában, mert biztosan érzi, miféle kultúrkörből, miféle hatású motívumokból válogat és applikál egy rendszert Széchenyi köré, nyugodtan, már-már az ősi mesterségek tudóinak biztonságával dolgozik. Széchenyi időszerűsége, a szobrász mai megvalósítási lehetőségei, a tisztelhető, szerethető hős emberi magánya, tragédiája egy csomópontban találkozik.

S bizonyos: Széchenyi a második évezred végén középpontjává válik a sürgetésnek – az ország, az éleviszonyok modernizációja elkerülhetetlen!

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYOIRAT

50 Ft.